

821 (477) 06

ІВАН ХОМЕНКО

В дорозі
до
вершин

LIBRARY OF THE
COMMERCE

І В А Н Х О М Е Н К О

В ДОРОЗІ ДО ВЕРШИН

*Лірика, байки, легенди
та драматичні поеми*

**ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
КИЇВ — 1969**

У2
X76

КИЇВСЬКА КНИЖКОВА ФАБРИКА № 1

$\frac{7-4-3}{77-69M}$

ПЕРЕДЧАСНИЙ ПІДСУМОК

Поет готувався до свого п'ятдесятиріччя. Адже в кожній людині настає час, коли треба зробити підсумки прожитого і накреслити перспективи на майбутнє. Так готувалася ця книга, так задумувалася ця передмова. І мова в ній мала йти про живого, повного кипучої енергії поета Івана Хоменка. Але сталося інакше. Раптова смерть 14 серпня 1968 року переципила течію його життя, і треба вже підбивати передчасний підсумок творчої діяльності, зважувати той внесок, що зробив поет своїм доробком у художню скарбницю української радянської літератури.

Безперечно, І. Хоменко у великому суголосі української поезії має свою ноту, як в оркестрі музичний інструмент, який видобуває звуки, не схожі на інші... Своєрідне було єство поета, його темперамент. Інша річ, що його обдарування тільки розгорталось, і він міг би ще багато зробити. Та ба!

З якого ж коріння виросло гінке дерево цього поетичного таланту? Іван Євтихійович Хоменко народився 29 вересня 1919 року в селі Зеленому, Петрівського району, Кіровоградської області, в селянській родині. Вже в середній школі виявив здібності до поезії, до сцени. Після закінчення Дніпропетровського театрального училища працював актором у криворізькому театрі. Незабаром був викликаний до лав Радянської Амрії. Під час Великої Вітчизняної війни він був поранений і двічі контужений. У рядах

армії-визволительки пройшов від Волги до Дунаю, нагороджений орденом Червоної Зірки, кількома медалями. На фронті й почав писати. Перші вірші його з'явилися у фронтових газетах.

Десь наприкінці війни я познайомився з Іваном Хоменком особисто, коли він у військовій формі, в танкістському шоломі приніс свої вірші в редакцію журналу «Дніпро».

Та попереду хлопця чекали ще важкі випробування. Шлях його в літературу був довгим, і перша книжка віршів «Дуби не хиляться» з'явилася лише 1958 року. Зате наступне десятиріччя поет працював дуже інтенсивно. Лірика, поеми, драматичні твори; поеми і казки для дітей — для цього потрібен був талант, праця, наполегливість, уміння, життєвий і творчий досвід. У наступні роки виходять збірки «Лірика та поеми» (1959), «Схід сонця» (1960), «Солов'їні світанки» (1962), «Горицвіт» (1963), «Живе зерно» (1965) та дві драматичні поеми — «Правда не вмирає» (1964) і «Марина Чурай» (1967). «Правда не вмирає» 1968 року вийшла також вірменською мовою.

Одночасно були написані і книжки для дітей: «Яринка-сирітка» (1962), «Хоробрий Гридик» (1963), «Земля Аридна» (1966).

Це, так би мовити, кількісні показники творчості І. Хоменка. А тепер кілька слів про якісні. Талант поета найвиразніше проявився в умінні малювати картини природи і стан душі в яскравих образах-персоніфікаціях, як-от:

Червоним поясом підперезався схід,
Розплющує блакитне око ранок.

(«Підняті вітрила»)

Подібна ж багата метафоричність і у віршах на громадські теми:

Я тільки колосок на лані,
А ти, моя Вітчизно,— лан.
Я тільки хвиля в океані,
А ти, Вітчизно,— океан.

(«Вітчизна і я»)

Відомий також І. Хоменко і як співець кохання. Нехай не всі мотиви любовної лірики у нього надто оригінальні, проте окремі мініатюри здатні дати всю повноту естетичної насолоди:

Барвистими узорами
Квітки цвітуть в гаях.
Були щасливі вчора ми —
І ти, і я.

У далі прокрутилися
Розливи синіх рік,
Чому ж ми розлучилися
Навік, навік?

Серед медитативної лірики І. Хоменка є вдалі роздуми, хоч, на жаль, якраз філософська основа його поезії слабша, ніж хотілося б. Уже в процесі творчого мужніння письменник набував необхідних знань, здобувався на зрілість думки. Серед його ліричних мініатюр-роздумів є такі, що залишаться в активі нашої поезії. Коріння їх, очевидно, в мудрості давніх східних поетів Омара Хайяма, Гафіза, Сааді, Фірдовсі:

Тікай зі шляху геть, зневажлива знегодо!
Ось я іду, хіба не бачиш ти?
Сьогодні я найбільший воєвода,
Бо сам себе умів перемогти.

(«Найбільша перемога»)

З цих ягідок і складається виноградне гроно Хоменкової лірики. Воно назбирується з поетичного доробку, де є, крім вартісного, і дещо легковісне або таке, що не набуло повноцінної художньої форми.

Другим «ужинком рідного поля» є легенди і драматичні поеми, казки. Написано їх чимало. Назвемо лише деякі: «Прометей» (1950), «Казка про кохання» (1952), «Ікар та Дедал» (1954), «Казка про чарівний перстень» (1955—1956), «Казка про свистячий камінь» (1957), «Казка про давній світ» (1960), драматична поема «Правда не вмирає» за мотивами вірменського епосу та «Марина Чурай» за мотивами українського фольклору. Якщо у першій драматичній poemі відчувається деяка незграбність мови і версифікація, то друга написана на значно вищому рівні поетичної культури, вдало відтворюючи образ напівлегендарної Марусі Шурай чи Марини Чурай. Про неї досі точаться суперечки — існувала вона чи ні? У всякому разі, багато українських прозаїків, поетів, драматургів доклали чимало зусиль, щоб зробити її живою, щоб легендарний образ став набутком нашої мистецької культури. Поет не прагнув модернізувати історичний образ дівчини-поетеси, бо ж писав не історичне дослідження, а художній твір. Нам здається, що в драматичній poemі змальовано правдивий образ Марини-піснярки, її коханого Гриця, матері Горпини, козаків Северина та Івана Острияниці, а також козаків, гончарів, кравців, купців, пошів, суддів, знахарок — усього барвистого полюддя середини XVII сторіччя на Україні, в благословенній Полтаві, з якою зв'язані легенди та перекази про Марусю. Драматична поема, вірно та художньо відтворюючи історичні події далекого минулого, має і свою концепцію творчої особи та її взаємини з оточенням. Адже народні пісні писав не весь народ в цілому, а окремі

обдаровані особи, народ лише шліфував ними створене, і тому особа Марини видається далеко не міфічною, а такою, якою могла бути в житті. Тож частина приписуваних їй пісень справді могла належати першій українській поетесі, прообразу Наталки Полтавки, Марусі Богуславки та багатьох інших героїчних дівчат нашого народу.

Поема І. Хоменка стала вдячним матеріалом для створення сценічного образу; його поема з'явилася на сценах кількох театрів.

З інших драматичних творів відкарбовується в пам'яті «Прометей», де боротьба між силами добра і зла завершується перемогою юного силача Прометея над дідом-чаклуном, та «Казка про чарівний перстень», де герой поеми Степан, спокусившись на легке життя, життя без праці й зусиль, приходять до деградації особистості, що знаходить художній вираз у роздвоєнні особи. Хоч прийом цей і не новий, проте він дав поетові змогу показати зіткнення, протиставлення сил добра і зла і, як наслідок цієї боротьби, — смерть Степана.

Як у цій, так і в інших поемах фантазія поета живиться із життєдайних джерел гуманізму. В ім'я досягнення вершин людського щастя гине Ікар, але не зникає в пам'яті людства ім'я сміливця, що вперше посмів штурмувати небо.

Окремого розгляду заслуговують книги віршів, легенд, казок, поем для дітей. Чимало поетичних творів Івана Хоменка покладено на музику, серед них «Чачка» і «Барвистими узорами» — композитором В. Польовим та «Голуба стрічка» — О. Білашем.

Усе це в сукупності і дозволяє говорити про доробок І. Хоменка як про помітний внесок у художню культуру народу, в утвердження нашої поезії на позиціях народності і комуністичної партійності.

За природою свого обдарування Хоменко — романтик. Легенди й казки про долю рідної землі, казання сивої давниці повели його ще далі у глиб історії, до початків Русі. Свою останню драматичну поему він написав про князівну Либідь, сестру Кия, Щека й Хорива. Хто зна, може, і їй судилося побачити світло рампи, та, на жаль, ніколи не побачить її на сцені передчасно померлий поет.

У всьому він ішов до вищих меж, до вищого рівня майстерності й досконалості. Чимало було зроблено, а ще більше задумано. Але замість пори жнив доводиться говорити про передчасні підсумки. Кожен рядок віршів, поем Івана Хоменка присвячений рідному народові, Батьківщині.

Степан КРИЖАНІВСЬКИЙ

ЛІРИКА

ІСКРА

Проходим, вірше, ми крізь чорний буревій.
Зростаємо в напрузі трудовій,
Об слово словом іскру правди крешем.
Я нею радуюсь до сліз і до безтям,
Як добра мати радується першим
Своїм новонародженим дитям.

1945

* *
*

Тебе згадавши, мій коханий краю,
Розвію всі печалі і журбу
Та осідлаю мрію голубу,
Помчу в рожеву далечінь безкраю.

Там спогади найкращі позбираю,
Дістану кожна з вічності добу,
Коли за радощі я йшов на боротьбу
Й виходив переможцем, — пам'ятаю.

Легкі думки, мов промінь навесні.
А де ж вони, ті пережиті дні,
Навік за темний обрій покотили?

Та треба бути вдячному мені,
Що хоч вони і згасли вдалині, —
Все ж спогади про себе залишили.

Бухарест, 1945

ДВІ ДУМКИ

(Жарт)

Я був голодним якось на чужині.
Мені здавалось в час нічний,
Що небо — це тарілка темно-синя,
А місяць — це вареник золотий.

Коли ж наївсь у спаленій долині
І ліг спочить в густому бур'яні,
То місяць нагадав любов мені,
А небо нагадало очі сині.

Арад, 1945

БЕРЕЗА

При блискавці увечері учора
Я вздрів у сяйві, наче у крові,
Стояла по коліна у траві
Береза жовтолиста, білокора.

А потім знов пірнула в тьмяне море,
Але я бачив ще хвилини дві,
Мов кучері, листки на голові
Й осколками побиту білу кору.

Промчалась ніч на чорному коні,
На сході ранок запалив огні,
За гори зник грози шумливий вихор

І збив те жовте листя із гілок,
Залишився один лише листок,
Сльоза в траву із нього капле тихо.

1945

ВІТЧИЗНА

Тебе, Вітчизно, у стобарвнім цвіті
Народ трудящий працею зігрів,
Бо двох Вітчизн нема для нього в світі,
Як двох нема для сина матерів.

Як сонць немає двох в небесній сині,
Як в грудях двох нема сердець,
Так двох Вітчизн нема, є лиш єдина
Вітчизна і у ній народ-творець.

І кожен з нас в труді не знає вшину,
Ми творимо завжди, ми в боротьбі
Любов свою зміряєм, Батьківщино,
Лиш відданою працею тобі.

1945

ХТО ВПАВ ЗА ВОЛЮ, ТОЙ НЕ ПОМИРА

(Цикл)

БАТЬКІВСЬКА МОГИЛА

Увечері Ганнуся смуглолиця
Складала речі і книжки свої,
Збиралася у місто, у столицю, —
У вузі ждало навчання її.

І з дому вранці йшла в рожеві хвилі.
На цвинтарі, де з трав горбок зрина,
Вклонилась низько маминій могилі.
«А батьковій?» — подумала вона.

У Трансільванії в могилі братській
Убитим ліг він у холодну тьму...
Й Ганнуся, вздрівши обеліск солдатський,
Доземно уклонилася йому.

ПОЦІЛУНОК

Протягтий кулею на полі бою
У згарищі та у густій імлі,
Упав солдат на захід головою
Й припав губами міцно до землі.

Відчувши кулю у собі вогненну,
Нічого більш зробити він не встиг,
Лиш землю цю поцілував священну
Та так у поцілунку і застиг.

Він був солдат, він був ще зовсім юним.
Дівчата ще б сказали: «Це дитя».
Але його останній поцілунок
Вітчизні дав і волю, і життя.

ТАНЯ

Як тато йшов на фронт із рідної оселі,
Казав мені: — Танюшо, не журись,
Я з битви повернусь у фронтівій шинелі,
Адже ж фашиста знищим ми колись...

В його повернення я зберігала віру,
Полями йшла у спеку й вітровій
І думала, що ось в шинелі сірій
З-за гірки вийде рідний тато мій.

Багато літ у далечінь промчало,
Багато листя впало у саду.
Й сама тепер я матір'ю вже стала,
Але і досі тата свого жду.

І як в шинелі стріну де солдата,
Вмить полум'я у серці спалахне,
Я думаю, що повернувся тато
Й пригорне зараз до грудей мене.

ТРИ ЯСЕНИ

Лягли бійці в бою нерівнім,
Давно покрила час той мла,
Але у райдужнім цвітінні
Могила їх вогнем пала.

На тій могилі в полі чистім,
Неначе воїни стійкі,
В оранжевих погонах листя
Стоять три ясени стрункі.

Коли вчувають спів дівочий
Чи гомін хлопців на зорі,
Один до одного шепочуть,
Хитають голови вгорі.

У далі дивляться безкраї,
Де в'ється ліс в останній млі,
Й, мов вартові, оберігають
І труд, і пісню на землі.

СОЛДАТСЬКА МОГИЛА

Йду я в поле, є у грудях сила,
Геть зникає ночі сіра мла.
Чебрецем полатана могила
Випинає груди край села.

Тут бійці з пробитими серцями
Мрій своїх згорнули пелюстки,
Вплуталися трави корінцями
У зіниці їхні та в кістки.

А над ними свіжа яворина
У замрії стала у траві.
І подумав я у цю хвилину,
Що бійці не мертві, а живі;

Що вони вітрами пролітають,
І зірками світяться вгорі,
І ростуть дубами серед гаю,
Й кораблями ходять по Дніпрі.

МАТИ

Сказали їй, що сина вже немає:
В бою упав минулої весни,
Але вона щоранку поспішає
До поїзда стрічать його з війни.

Співають угорі перепелиці,
І лине прохолода від ріки,
Й високі стебла зрілої пшениці
До матері схиляють колоски.

А ось вокзал, і люди на пероні,
Над паровозом шапку дим здійма,
А мати заглядає у вагони,
Але там сина рідного нема.

І раптом їй у сонячну годину
Привиділось у чорному диму
Обличчя рідне дорогого сина,
І мовила схвильовано йому:

— Де ж, синку, ти?..

— Я впав, коли тривога

Покрила трауром наш милий край.
Холодна Волга миє мої ноги,
А голову зволожує Дунай.

Веселими літають голубами
Мої думки й пісні по всіх краях.
Улітку я підводжуся хлібами
І квітами в яругах та гаях.

Коли під лісом ходять ранки босі,
З проміння тчуть рожеве полотно,
То я до них схиляюся колоссям
І наче п'ю з дівочих уст вино...

Замовк солдат і хутко з димом сивим
Піднявсь у піднебесну вишину,
І крикнув паровоз, розплівши гриву,
Полинув рейками у далину.

...На роздоріжжі закрутився вихор,
В лице ударив вітер степовий,
А мати йде назад і каже тихо:
— Мій син не вбитий на війні. Живий!

1945—1962

РИБАЛКИ

1

Вітрило крилом лебединим
До неба знялося уमितь.
Рибалки, ми сіті закинем
В грайливу дніпрянську блакить.

Їкружляють чайки білокрилі,
Вирують навколо човна.
Об берег ударились хвилі,
І сіті пірнули до дна.

2

Та й великий же піймався нині сом,
Не підняти нам на руки його й двом.
Вуса довгі, та ще й віником хвоста
Він піщаний берег річки заміта.

Ми врожай берем багатий у Дніпрі,
Як беруть у серпні в полі косарі,
Як беруть руду на шахті шахтарі.
Ми — рибалки, ми — невтомні трударі.

3

І знову сіті міцноткані
Скидають хлопці у Дніпро,

Тремтить на хвильоколиханні
Надутий парус, як шатро.

А пісня лине в даль могуча,
Розбуджує в гаях луну,
А хвилі горами блискучі
Ідуть і йдуть у долину.

1947

ВЕЧІР НАД ДНІПРОМ

Прохолода вітровію лине,
Шелестять над берегом ліси,
Тихий вечір в явірній долині
Підіймає темні паруси.

Над Дніпром тремтить зоря вечірня,
Сипле місяць з неба срібний пил,
Золоті метелики проміння
Тріпотять і в'ються серед хвиль.

Потемніли явори зелені,
В гущавині дзвонять солов'ї,
Сколихнулись кучері на клені,
Разом з ними й кучері мої.

А дівчата йдуть юрбою з поля,
Ніжну пісню стелять на Дніпрі,
Слуха ті мелодії тополя
Й аплодує листям угорі.

І Дніпро широкий не дримає,
Слуха переливні голоси,
А назустріч вітру підіймає
Тихий вечір темні паруси.

1947

НА КАВКАЗИ

Де грудьми у сиве небо
Вишнулась гора
І хустиною хмарина
Очі їй втира,

Де вона стрічає зорі,
Як своїх гостей,
Там прикутий ланцюгами
Мучивсь Прометей.

Вже давно він розкувавсь,
Нині не дріма,
Смолоскип червоним сонцем
Із-за гір здійма.

І в розковані долини
Розсипає світ.
Біля нього невмирущий
Лермонтов стоїть.

Наче лаврами увитий
Тим огнем ясним,
І розчесані ялини
Стали поруч з ним.

Ніч вінком у небо тьмяне
Зорі викида,

В чорнім платті до поета
Тихо припада.

А поет думки та мрії
Вже багато літ
Солов'їними піснями
Розлива у світ.

Не в музейних експонатах,
В стінах кам'яних, —
Він живе серед народу
В душах огняних.

1958

СУПУТНИК

Гей, ви, зірки, ану там розступіться!
Зніміть свої коралові брилі!
Ви ж бачите: красуня яснолиця
Летить увись із нашої землі.

Летить зоря із нашої країни
Розвідником в яскраву висоту,
Нехай її у небі місяць стріне
І в щоку поцілує золоту.

В цеху гарячим де вогні шаріли,
Її міцні кували ковалі,
І подихом легень своїх зігріли,
Й пустили в небо світлою з землі.

Її побачивши в польоті, нам здається:
Вона жива, бо наше в ній життя,
І наші очі, й наше серце б'ється,
І наша кров, і наші почуття.

Гей, ви, зірки, ану там розступіться,
Зніміть свої коралові брилі!
Ви ж бачите: красуня яснолиця
Летить увись із нашої землі.

1959

НАРОДЖЕННЯ ДНЯ

Росу сипнули хмари з чорних жмень,
З шкарлупи ночі тихо з-за сугір'я
Народжується жовторотий день,
Вбиваючись у синювате пір'я.

На горах він розкльовує граніт,
Скидає блиски в річку серед гаю.
Вишневий килим простеля у світ
Через степи, яким немає краю.

Гей, юний день, ти подаруй мені
Натхнення буйне і снаги, і сили,
Щоб перекинуть гори крем'яні,
Що ген рум'яні обрії покрили.

Щоб я зібрав із неокраїх нив
Врожаї ті, яких жадають люди.
Щоб я шматок від сонця відломив,
Землі холодній опустив на груди.

1960

ЗАСПІВ КОБЗАРЯ

Шумлять дерева у долині,
Навколо вечір зарусів,
Червоний місяць в небі синім
На чорну хмару верхи сів.

Розгойданий Дніпро вітрами
Скидає піну на луги
І з гніву срібними зубами
Грезе гранітні береги.

А на могилі одинокий
Кобзар осяяний співа:
«Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива».

І скелі слухають похилі
Цю пісню славно і гучно,
Й Дніпро її на щирих хвилях
Несе в тремтливу далину.

Немов лукава чарівниця,
Зникає ночі темнота,
Бо червоніє вже зірниця
І між долинами світа.

З-під того світла вогняного
Незламні люди-трудоарі

До Кобзаря ідуть ясного,
Де линуть хвилі на Дніпрі.

Співа Тарас не одинокий,
Із ним увесь народ співа:
«Рече та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива».

1960

СИНОВІ

Тільки, сину, народився ти, —
Я відчув незнане щастя в світі.
А турбот же скільки міг знайти,
Щоб тебе леліяти у цвіті.

А ночей безсонних, скільки ж їх?
Клопотів та все нових щоднини.
Оцінив я труд батьків своїх,
Як тебе почав ростити, сину.

* *
*

Я умлівав хвилиною нічною,
Як думав, що прожито скільки літ,
Що з світу смерть змете мене мітлою
Й не кінчу я намічених робіт.

Та ось коли ти народився, сину,
Розплющив очі, глянув у блакить, —
То я збагнув, що рід наш не загине,
Що жив у світі він і буде жить.

Мою ти справу завершиш чудову,
Мою роботу кінчиш ти, маля,
Якщо полюбиш рідну нашу мову,
Високі гори, і Дніпро, й поля.

Ти здійсниш те, що не кінчив я, сину,
Якщо збагнеш про помисли мої,
Якщо полюбиш рідну Батьківщину,
Як я любив усе життя її.

1960

ВИШНЯ

Ранньою весною
Я узяв лопату,
Посадив маленьку
Вишню біля хати.

Свіжою водою
Поливав коріння,
Щоб росла вишнина
Свіжа, як проміння.

Не одну ж я весну
Доглядав щоденно,
Стала моя вишня,
Ніби наречена.

Нарядилась гоже
В білі квіти пишні,
Молодик яскравий
Залицявся до вишні.

Цілував їй квіти,
Пригортав до себе,
Довгою фатою
Обвивав із неба...

Якось влітку вишня
Убрання зелене

Одягла і руки
Простягла до мене.

Дарувала щедро —
Сипала в долоні
Повні, наче місяць,
Ягоди червоні.

1961

Синю хустку підійма над лугом
Теплий ранок, і зника пітьма,
І вінок ясний над виднокругом
Молода зірниця підійма.

Через небо перебіг яскравий
Із хвостом янтарним метеор,
Мерехтливий промінь став на трави,
Стрепенувсь на вітрі осокор.

А туман горі широкоплечій
Уклонивсь у ноги крем'яні.
Золотими щуками трепечуть
І пірнають зорі у Десні.

Соловей на дереві зеленім
Чарівничі трелі розлива.
Все живе у час оцей натхненний
І кохання в серці ожива.

1962

ТОБІ, ПІСНЕ

Дав тобі силу і крила,
Дав тобі, пісне, життя.
Йди і живи, моя мила,
Смійся і плач, як дитя.

Лишь же до сонця ясного,
Совість і честь бережи.
Бийсь проти злого й лихого,
Людам в біді поможи.

Будь же у праці старанна,
Вмій своє щастя знайти.
Тільки для цього, кохана,
І народилася ти.

1962

СОЛДАТ

У тихий час гадається йому,
Що він стоїть над горами крутими,
А сонце серед степу сіру тьму
Розорує плугами золотими.

Широкі луки. У руках коса
Літа в розгоні, наче блискавиця, —
То сяє у повітрі, то згаса,
І скошена трава ляга в копицю.

Вдяглась гора в ромашкові разки,
Вінками маки попід житом звились,
А він стоїть, цілує колоски,
Що від зерна важкого похилились.

Ставок розхлюпав оксамит води,
До берега рибалки тягнуть невід.
У чорній свиті вечір молодий
Зірками глянув на садки вишневі.

Дружини очі, як волошок цвіт.
Маленький син лепече щось до тата...
І раптом зник як сон чарівний світ,
І знову обернувся він на солдата.

Шинель пропахла потом, автомат...
Та він щасливий, бо спочив хоч трохи.
І знову у колоні йде солдат
Шукать кордон жаданої епохи.

1963

МЕЛОДІЇ ЧАСУ

(Цикл)

Олегові Білохвостову

ПРОЛІСКИ

Котився навкруги прибій пісень,
І крига вибивала об каміння.
В шоломі воїна весняний день ·
Здіймав нагострені списи проміння.

На битву руку простягав свою,
З снігами бивсь між горами крутими,
А ввечері в вологому яру
Розсипався квітками голубими.

Нараз мені здалося, що то я
Тримаю промінь дужими руками,
Тепло розношу по усіх краях
І щедро всюди сіюся квітками.

У СТЕПУ

Покрила землю між балками
Зеленим вогнищем трава,
Й весна блискучими голками
Рожеві луки вишива.

Спливає повногруда туча
З вінком багряним над чолом,
На квіти дивиться пахучі
І обсипає їх сріблом.

А потім знов по видноколі
Сміливо між ярами йде
В червоних чоботях над полем
Весняне сонце молоде.

ВОЛОШКА

Літній вечір розпускає
Довгий невід по степену,
В небо місяць підіймає
Позолочену сапу.

Яр крутий переді мною
Квітний килим простеля,
Повні перса покриває
Молодим зелом земля.

Розстеляється на гори
Сонця жовта борода,
А волошка синім оком
Із пшениці вигляда.

З ниви соняшники вгору
Підняли свої вінки,
Зарожевлені й вусаті
Жито хилить колоски.

НАДВЕЧІР'Я

Вечорець дихнув туманом
По долинах, по Дніпрі,
Поклонились чорнобривці
До вечірньої зорі.

Посвіжіла явориши
Кучерява голова.
Із роси блискучі персні
Виставля густа трава.

В небі зорі одягають
Вишиванки-сорочки,
І стовпи злотаві місяць
Ставить глибоко в річки.

ТЕПЛО

Чорночубий вечір
В'ється над долиною,
Лине його мрія
Чистою хмариною.

Вповні місяць котиться
У саду над кронами,
Мерехтить калина
Іскрами червоними.

Свіжі трави вкрилися
Розами багряними,
Річка шию вкутує
Сивими туманами.

В полум'ї рожевому
Явори схилилися,
Осінь заврожлива
Нині їм приснилася.

ЖАЛІ

Вже із грудей горобини
Падають крові краплини.
Яблуня хилить чоло:
— Де ж ти поділось, тепло?

Листям вишіптують вишні:
— Де наші долі колишні? —
Росами плачуть дуби:
— Осінь! Ти нас не губи!

Журяться вицвілі трави.
Ліс сповивають заграви...
Серце ж щасливе моє —
Ласка весняна в нім є.

ЧУДЕСНА МРІЯ

Хай за обрій мчать галопом
Довгогриві дні
Й за собою в далеч тягнуть
Шалі вогняні.

Хай в сопілку вітер грає
Й степ навкруг дріма,
Хай на обрій білі рядна
Викида зима.

Хай верба в зажурі хилить
До землі чоло,—
Я люблю осінній подих
Так, як і тепло.

ПРОЩАННЯ

Закипає з плеском
У яру ріка,
Кришталеві коси
Осінь розпуска.

Виплели віршовку
В небі журавлі
Й потягли у далі
З нашої землі.

І махають з висі
Хусточками крил,
Де на землю пада
Сонця жовтий пил.

Заридали гірко
В небі журавлі
І дощем зронили
Сльози до землі.

Бо нелегко кинуть
Ці святі місця,
Де вони лишають
Душі і серця.

ПІДПАЛ

Ой сумна й журлива
Осінь жовтокрила
Клен широкоплечий
В лузі запалила.

Викраjala з сонця
Хустку полум'яну,
Сльози йому втерла
На щоках рум'яних.

Клен той стрепенувся
Та й схилився до лиця,
З нього жар лапатий
У траву посипався.

А було ж педавно,
Що на нього влітку
Опускало небо
Сонячну памітку.

Сон-трава під кленом
Вилася кошлата,
Мак червопощокий
Нахилився до м'яти.

Як дівчата юні
З поля йшли з вінками,
Він у затінь кликав
Довгими гілками.

Щоб вони під гіллям
Набирались сили,
Та співали гучно,
Й гаряче любили.

О навіщо ж, осінь
Журна, жовтокрила,
Полум'ям рожевим
Ти його спалила?

ЛИНЕ ХОЛОД

Лине холод з-за лиману,
З жалю серце завмира.
У товстий кожух туману
Одягається гора.

А дуби — діди горбаті —
Похилились на цінки
І на голови кошлаті
Натягли свої шапки.

Ген за обрієм за сонним
Нащитинилася мла,
Листя полум'ям червоним
Крутить вихор край села.

ЛИСТОПАД

Між деревом шугає буря,
Лопух кошлатить на рову.
Знімає шаль верба похмура
І рошить сльози на траву.

В зажурі явір густолистий
На воду голову схиля,
Сорочку жовту дуб розхристав
І чорні груди оголя.

Туман на степову дорогу
Іде крізь темряву сліпу,
І доїть хмару чорпорогу
Осінній ранок у степу.

ПЕРШИЙ СНІГ

І знов сьогодні уночі
Янтар скидали осокори,
І зливи срібної мечі
Рубали почорнілі гори.

І плакали зірки з біди,
Бо місяць в темній домовині,
Такий холодний і блідий,
Мерцем спускавсь за гори сині.

На жар листвяний з темноти
Спадає сніг, такий лапатий,
Неначе хтось із висоти
Його посипав із лопати.

ХУГА

Помережив іній
І дуби, й каштани,
Мов удави звились
У балках тумани.

Крутяться сніжинки
І спішать до лугу,
І пряде над світом
Білу пряжу хуга.

Одягли берети
Молоді ялини,
Паморозь іскриста
Їм на вії лине.

Ой люблю я зиму,
Це ж вона щоднини
На шибках малює
Снігові гардини.

Ой люблю я зиму
Та й білоодежцу,
Рунь вона вкривас
Снігом обережно.

Береже стеблинки,
Щоб вони весною
Стали над шляхами
Рівною стіною.

Крутяться сніжинки
Та й спішать до лугу,
І пряде над світом
Білу пряжу хуга.

БІЛІ ДОРІЖКИ

Крутиться у лісі
Хуга-жартівниця
І високим горам
Пудрить смуглі лиця.

Зажурилась горда
Лица в срібнім платті,
Ясени озули
Валянки кошлаті.

З інею рясного
Молоді ялиці

Одягли на руки
Білі рукавиці.

В лісі пагорб лисий
Співи хуги слуха
Й натяга пухнасту
Шапку аж на вуха.

Над спокійним лісом,
Що в імлі дримає,
Золоту сокиру
Місяць підймає.

Дерева крислаті
Хмурять строго брови...
Чи не буде місяць
Руйнувать діброви?

Він березам іскри
Кине аж під ніжки
І складе з них довгі
На снігу доріжки.

ВЕСІЛЛЯ

Звилась круто між рогозом
Річка і дрима,
І вінчається з морозом
У степу зима:

В довгим платті білозорім,
У фаті ясній,
І вогнем сліпучі зорі
Мерехтять на ній.

Опускає сонце струни
До мостів Дніпра,
А мороз біля красуні
З щастя завмира.

То погладить парубочі
Вуса чародій,
То загляне в світлі очі
Зимці молодій.

Як побачив з-за могили
Сонний вітерець,
Що вже стала зимка мила
З іншим під вінець, —

Розгнівивсь і став суворим,
Очі світять злі,
Срібну збрую у діброві
Дістає з землі,

Білогриву хуртовину
Запрягає вмиць,
І жене через долину,
І реве, й гримить.

Заіржала хуртовина,
Стала на диби —
І метнула по долинах
Гриву на дуби.

Будуть ще мороз і вітер
Холодить ліси,
Поки сонце їм у груди
Зажене списи.

СОНЯЧНІ КРАПЛІ

В ПОШУКАХ

Над тихим полем
Крізь пил та просинь
Багряні крила
Простерла осінь.

У небі в'ється
Криклива галич,
А ждане щастя
Втекло удалеч.

Я затамую
Незнані болі,
Піду шукати
Його у полі.

А в тому полі
Вечірні далі
Кладуть на землю
Вінки печалі.

Бо загубив я
Любов святую,—
Як я страждаю,
Як я горюю.

1941

ДЕ ВЖЕ Є ДВА, ТАМ БУДЕ Й ТРЕТІЙ

(Жарт)

Цвіте, як мак, красуня чарівна.
На жаль, нас, хлопців, два, вона ж одна.

— З тобою ми ділились всім, хлопчино,
Але не зможем поділити дівчини.

Хоч я піду від неї, а хоч ти:
В одному мішку не всидять два коти.

Біля голубки однієї, брате,
Два голуби не будуть воркотати.

Біля орлиці у одному гнізді
Два орлики не всидять молоді.

Тож кинем жеребки у цю хвилину,
Кому дістанеться краса дівчина.

Покіль тягли ми крильця жеребків,
Її узяв хтось третій з юнаків.

1941

* *
*

Уночі стояв я
І на схід дивився.
— Йди, — гукав, — до мене,
Мила, пригорнися.

Дунав я, що з сонцем
У село Зелене
Ти з-за гір далеких
Прилетиш до мене.

Ти ж не прилетіла
З сонцем тим сьогодні,
Лиш повіяв вітер
З півночі холодний.

Та морозець босий
Пробігав у полі
І вінок блискучий
Сплів на видноколі.

На поблеклі трави,
На високі кручі
Розгубив з кишені
Копійки блискучі.

с. Зелене, 1946

ГОЛУБА СТРІЧКА

З гаю річка дише млою-холодками,
А узлісся грає відблиском роси.
У траві високій, що лежить шовками,
Дівчина згубила стрічку із коси.

Я ішов і глянув за кущі зелені,
Думав: рве дівчина квіти чарівні,
А вона спокійно промовля до мене:
— Поможіть же стрічку відшукать мені.

Почали ми трави розгортать пахучі,
Вдвох шукати стрічку у гущавині.
Дівчина чорнява погляди блискучі
Раз у раз несміло кидала мені.

Кожен день ходили вдвох ми біля річки,
Розгортали трави, що навкруг зросли,
Не знайшли в тих травах голубої стрічки,
А любов гарячу у серцях знайшли.

Якось на узліссі я прощався з нею,
А вона казала: — Я тебе люблю.
Загубила стрічку я з коси своєї,
А любові з серця вік не загублю.

1947

* *
*

Заплелися в мої мрії
Твої довгі чорні вії.

Заплутались у розмови
Твої любі чорні брови.

Заплутались в мої вірші
Твої очі наймиліші.

Заплелись мені в уяву
Твої коси кучеряві.

І розплутать не під силу
Плутанину дивну, милу.

1948

ВОНА

Якось було гірко
У гаю мені,
І дививсь я зірко
В далечі сумні.

Раптом серце тоне
В щастя вогняне...
Рукавом червоним
Хтось обняв мене.

Чи не та, кого я
Довгий час шукав?
Це ж вона зі мною,
Це ж її рукав.

Ні, це вітер лине —
І дерева гне...
Гілка горобини
Обняла мене.

1948

* *
*

Любов'ю ми повінчали,
Злили свої серця
І радощам незліченим
Не бачили кінця.

Спивав я з уст малинових
Всі радощі мої,
А десь поміж долинами
Дзвонили солов'ї.

Тремтіли білокрильцями
Ромашки у той час
І жовтими зіницями
Дивилися на нас.

Нас вечір теплим поясом
Сповив у тишині.
— Люблю...— ласкавим голосом
Сказала ти мені.

1948

Я вас хотів обсипати словами
Найкращих почувань!..
Я так хотів
Зеленим килимом прослатись
Перед вами,
Що сяє зорями
І полум'ям цвітів.

Я так хотів
Обнять вас ніжно німі
За те, що в вас коралові уста —
Неначе ягоди
На тій вишніні,
Що я в дитячі
Посадив літа.

Я так хотів
Відкрити вам милі мрії,
А потім,
У хвилини зимні ці,—
Упасти інеєм
На довгі ваші вії
Й скотитися сльозою
По щоці...

1949

СПОЧАТКУ ДУМАВ Я...

Спочатку думав я, що ти, кохана, зранку
Шовками білими мені
Старанно вишивавш біля ганку
Хустину голубу. Зрадів я, мов у сні,
Аж жар у мене покотивсь по тілі.
А то мороз в вузенькому вікні
На шибку ставить сосни білі,
Сніжні верхи до мене прихили
І диха холодом до мене звідтіля.

1953

СИНЯ ШАЛЬ

Ти йшла до мене
Крізь вітровії,
Із далини синіла шаль.
Моя ти пісня,
Моя ти мрія,
Моя ти радість
І печаль.

Дві наші долі
Вінком сплітались,
Ми як два промені злились,
Та полюбились,
Та покохались,
Чому ж навіки
Розійшлись?

Про тебе мрії
Мої лілейні

Зросли квітками по балках,
А колір синій
Шалі твоєї
Прослався в них
На пелюстках.

По всьому полі
Той цвіт синіє,
Вітрець шепоче і лине вдаль.
Моя ти пісня,
Моя ти мрія,
Моя ти радість
І печаль.

1954

О. Ш.

Не мріяв ти про неї довгі роки,
Трояндою її не бачив ти,
А так зустрів: «Гарненька, синьоока,
В дружини мені може підійти».

І так здобув без бою перемогу...
Не згадував про це в чужих краях.
Ім'я її не звав на допомогу
В жарячці смертній і в жарких боях.

Що ж, я піду. Вона твоя. Одначе
Таке я стверджу: у минулі дні
Ти в сході сонця губ її не бачив
І не вбачав зіниць її в Десні.

Не думав ти, що в ті зіниці сині
Всі радощі злились лише твої,
Не говорив до неї в ту хвилину,
Коли і поруч не було її.

Вона твоя. Але — не для кохання.
Кухарка, прачка, жінка — много літ...
Моя ж любов — і перша, і остання —
Дупні моєї яблуневий цвіт.

Вона й тепер у снах мене щоночі
Знаходить, надихає на життя,
Вчуваю я пісні її дівочі,
Яких і смерть не візьме в забуття.

Ти не писав для неї кров'ю вірші,
Та я щасливий, хоч вона й твоя,
Бо перші поцілунки найпалкіші
Із уст її зірвав не ти, а я...

1957

БІЛЬ

На корі сосновій
Ще в дитинстві я
Вирівав і дату,
І своє ім'я.

Вирівав спокійно
Й зник удалині,
Та не знав, що болю
Я завдав сосні.

А тепер, кохана,
Ти ім'я своє
Вкарбувала з сміхом
В серце у моє.

А сама спокійно
Зникла вдалині...
Ой якого ж болю
Завдала мені!

1957

ЧЕРВОНИЙ БАНТ

Метелика колись я
Уздрів і біг за ним,
Бо крила в нього бантом
Здавались вогняним.

Але раптово зник він,
В квітковий впав потік.
Ой довго ж я журився,
Що він від мене втік.

І ось тепер в саду цім.
У райдужній красі
Побачив я дівчину —
Червоний бант в косі.

Підкравсь, щоб роздивитись,
Яка краса ясна,
Та пурхнула в жоржини
Метеликом вона.

І як в дитячі роки,
Зустрів я знов біду...
Усе тіка від мене
Завжди у цім саду.

1957

ЄДИНА ЗУСТРІЧ

В житті я раз тебе зустрів
В тіні розкішних яворів.

Немов два промені ясні,
Зійшлися ми у тишині.

Веселий я почув твій сміх,
Схилилась ти до рук моїх.

Твоє волосся вогняне
Обвило полум'ям мене.

Лише на мить... А потім ти
Розтала серед темноти.

Лише промовила одне:
— Зустрінемось, чекай мене.

Немов крилаті журавлі,
Роки пролинули в імлі.

Зима вилелася у косу,
І час ізбив твою красу,

Як буйний вітер чарівні
Пелюстки з вишень збив рясні.

Пожовклим листям на пісок
Давно дівочий впав вінок.

Вже вирости твої сини —
Високі, наче ясени.

Але ти юна й чарівна
В моїй уяві, як весна.

Щодня і досі мрію я
Тебе зустріть, любов моя,

Таку ж прекрасну, молоду,
Як вперше стрів в густім саду,

Щоб знову я почув твій сміх,
Щоб не втекла ти з рук моїх,

Щоб знов волосся вогняне
Обвило полум'ям мене.

1958

ЯК ТИ ДО МЕНЕ ПРИЙДЕШ...

Як ти до мене прийдеш, то здається,
Що в світі все радіє і сміється.

Міняється для мене раптом світ.
Яскравішим здається маків цвіт.

І мариться, що он у гай до дуба
Чоло схиляє хмара смаглочуба.

Рум'яні щоби сонце притуля
До персів тих, що вишнула земля.

І річка, мов дівчина чарівнича,
Вбирає небо в молоде обличчя.

Проміння, що із неба приліта,
Туман у сиву гриву запліта.

Лиш я один стою, немов билина.
Схились до мене, маківко сдина...

1963

КОСАРІ

Заснули вдвох на сівокосі,
Де пахне м'ята запашна.
І сниться батьку жовта осінь,
А сину — квіти і весна.

Грайливі зорі із-за хмари
Спокійно глянули на них.
І сниться батьку люлька з жаром,
А сину — блиск очей ясних.

Зірниця підійма над світом
З-за гір бурштинове крило.
І сниться батьку піч нагріта,
А сину — дівчини тепло.

Як ранок спалахнув яскравий,
Заграв промінням угорі,
Прокинувшись, пішли між трави
Косити знову косарі.

1962

ЩАБЛІ ДО СОНЦЯ

ВІТЧИЗНА І Я

Я тільки колосок на лані,
А ти, моя Вітчизно,— лан.
Я тільки крапля в океані,
А ти, Вітчизно,— океан.

НА СВІТІ Є ЛЮДИНА...

На світі є людина, без якої
Не можу жити я. Палить мене гнів.
Вона не знає мене супокію,
Ані життя, ані чарівних днів.

Вона десь є. Вона мене шукає,
А я її шукаю день і ніч.
Та над усе мене оте лякає,
Що доля не зведе нас віч-на-віч.

1947

* *
*

Перегнулися як райдуги брови,
Світлі очі — мов ніч у маю.
Ой кохання корінням дубовим
Уросло в ніжну душу мою.

Уросло і у серце навіки,
І не вирве ніхто вже його.
Не розмиють наводнені ріки
Молодого коріння того.

1947

* *
*

Чому я не птах той, що в небі літа?
Скажи, світлоока, ти знаєш.
Чому я на світі не квітка ота,
Що ти до грудей пригортаєш?

Чому я не місяць ясних вечорів,
Щоб міг у висотах літати,
Щоб землю я сяйвом облити умів,
В очах твоїх відблиском стати.

1950

ДО БУРІ

В вечори затишні та у ранки сині
Дихала ти, буре, на поля й гаї
І любила часто розвівать сердито
Вицвілі на сонці кучері мої.

А тепер ту старість ти розвій раптово,
Що мое волосся оберта на дим.
Я жадаю, буре, без кінця любитись
І на світі жити вічно молодим.

1951

В саду я ліг горілиць спочивать
І в чарівному передсонні
Уздрів коханої вуста червоні.
Підвівся я, щоб їх поцілувать,

Та придививсь у ту хвилину:
То не вуста коханої були —
Дві ягоди червоної малини
До губ моїх із листям прилягли.

1954

ПОГІДДЯ

Погнулось небо під залізним возом,
Меч блискавка у темряву здійма...
Мені здалось, що вічно будуть грози
І вічно будуть холод і шітьма.

Аж тут іде веселий час погоди,
Руками чорні хмари розгорта.
І жовтим півнем світлий день виходить,
Здіймаючи веселкою хвоста.

1956

ХРЕЩАТИК

Це ж мій народ тебе побудував,
Немов з граніту довершив поему.
Я б кожен камінь твій поцілував
І кожен лист на дереві твоєму.

Минуть віки, та, красеню мій, ти
Стоятимеш безсмертним і нетлінним.
Красу свою зумієш понести
На диво всім грядущим поколінням.

1957

* *
*

Зачаровуюсь ніжними мріями,
Як вітри пролітають сполохано,
І як зорі іскристими віями
З висоти заморгають закохано,

І як хвиля у плині колишеться,
За туманною в'ється завісою,
Й золотою гребінкою місяця
Русі кучері вечір розчісує.

1958

В СИЛЬЦІ

Ти піймала, мила,
Люба, чорноброва,
Щиру мою душу
У сильце любові.

У сильце кохання
Першого, міцного.
Вік вона не зможе
Виплутатись з нього.

1960

* *
*

Поблудив я в житті, поблудив.
Терниками сколов свої ноги
І по гострім камінні ходив,
Проторовував власні дороги.

Протоптав ті шляхи золоті,
І за це не судіть мене строго.
Тільки той і не блудить в житті,
Хто второвані знає дороги.

1960

* *
*

Я іду крізь буйні вітровії,
Молотом шалено серце б'є.
Хай воно з розпеченої мрії
Словоносний меч мені скує.

Виклепає лезо, щоб іскрилось
І було гострішим від ножа,
Щоб воно в борні не пощербилось,
Щоб не гризла вік його іржа.

1960

* *
*

Мов горнятко, хмару смуглолицю
Місяць взяв червоним рогачем,
Підійма над вогнищем зірниці,
Що пала на сході кумачем.

І мені здається: то сніданок
Вариться у небі для женців,
Бо до праці знов їх кличе ранок
Струнами яскравих промінців.

1961

* *
*

Ще немало в серці є вогнів,
Хоч уже по бистрих хвилях днів
На човні від мене відплива
Повна сили молодість жива.

А мені здається, що вона
У буянні цвіту, як весна,
Тільки прилітає із садів,
Щоб любив я вічно й молодів.

1962

* *
*

Ой розвіяв вітер
У густім гаю
Яблуневим цвітом
Молодість мою.

Ой розвіяв силу
Клятий вітровій,
Тільки не розвіяв
Найсолодших мрій.

1962

У полі хуга вилася крилата,
Мороз дерева обсипав сріблом,
А я зайшов до тебе у кімнату,
Й зігріла ти мене своїм теплом.

Війни гроза нас розвела, розбила,
Шляхи в нас різні, не зійтися їм,
Та взимку, як згадаю тебе, мила,
То зігриваюсь знов теплом твоїм.

1962

МЕТЕЛИЦЯ

Від щастя я і від жаги умлів.
Гадав, що стрів тебе веселу, раду,
А то метелицю вишневих пелюстків
До мене вітер викотив із саду.

А потім хутко розметав її
Над сивою моєю головою.
З метелицею й радощі мої
Геть зникли між торішньою травою.

1962

ГАРТ

Страшному передгрозові настріч,
Розкинувши понад полями крила,
Перехрестилась блискавкою ніч
І голову за кручі похилила.

Розхриставшись, з-за кручі у пільму
Я місяцем здіймаюся угору,
У передгроззя руки підйму,
Щоб гартувались у тривожну пору.

1963

ЩАСТЯ

Не жду я щастя, як оте дитя
Гадає, що діждать цукерки вдасться.
В твердому ґрунті нашого життя
Вирощую солодкий корінь щастя.

На труд тяжкий ще запал мій не згас,
Кайлюю гучно світу брили сині
І здобуваю щастя кожен час.
У творчій праці — радощі єдині.

1963

*
*

Гей, шахтарі! Сюди! Є новина!
З глибині дня добув і я віршіну!
Якщо до серця буде вам вона,
То, значить, я здолав нову вершину.

І не страшать мене громи й вітри,
Я можу з ними в силі позмагатись.
Я хочу йти ізнизу догори,
А не згори униз спустатись.

1963

КОЛИ РОДИВСЬ...

Коли родивсь, питаєш, кароока?
Я хочу кинуть дати в забуття
І вік зміряти не рахунком років,
А силою любові до життя,

Вогнем душі і стукотами серця,
Роботою, й коханням запальним,
І віршем тим, що з почуттями летється,
Що все життя проходжу я із ним.

1963

* *
*

Тиша породжує муку.
З уст виривається клич:
— Громе! Позич мені звуку.
Блискавко! Сили позич.

А понад світом багровим
Хочу в оновлену мить
Викресать блискавку словом,
Громом гучним заgrimіть.

1963

НІЧНІ ВОГНИКИ

Катрени

НАЙБІЛЬША ПЕРЕМОГА

Тікай зі шляху геть, зневажлива
знегодо!
Ось я іду, хіба не бачиш ти?
Сьогодні я найбільший воевода,
Бо сам себе умів перемогти.

ЖИВЕ ЗЕРНО

Зів'яла пишна квітка біля хати,
Свого цвітіння розлила вино,
Та я і не збираюсь сумувати,
Бо збереглось у ній живе зерно.

ТРУД

Хоч день за днем спадає в небуття,
Як листя, що пожовкло на березі,
Але з піску щоденного життя
Я хочу вимить золото поезій.

НАТХНЕННЯ

Хоч зникла ти в далекій далині
Так, як зникає в небі зірка рання,

Але дала патхнення на пісні.
Воно ж мені те саме, що й кохання.

РАДІСТЬ

На серці радісно, чуття зігріті,
Коли усі ти труднощі зборов
Й не прізвищем відомим став у світі,
А піснею, якою гріють кров.

КЕЛИХ

Ви келих налили мені колись
Своєю білосніжною рукою.
Солодкої любові я напивсь,
А закусив розлукою гіркою.

ДРАБИНА

Вік — це драбина, і щаблями днів
До сонця я здіймаюсь вище й вище
І хочу в нього взяти таких огнів,
Щоб зло перетворить на попелище.

НАСОЛОДА

Та замовчіть, громи гучногосі,
Любуюсь я, бо, де шуміла рунь,
Там зерно наливається в колосі,
Неначе перса молодих красунь.

БІДИ

Великі біди в дівчини бувають,
І жаль пекучий серце обгорта,
Як лиш вітри холодні обвівають
Її ще неціловані уста.

НАЙМИЛІШЕ

Гудками паровоз мене гукав
На станцію, а я схопив у жменю
І, похилившись низько, цілував
В степу вусатий колосок ячменю.

СПОГАДАННЯ

Коли спадає сніг стрічка ночі
І перев'язує чоло землі,
Я згадую пісні твої дівочі,
І хмарами пливуть мої жалі.

ХВОРИЙ СЕЛЯНИН

Давно лежить змарпілий, жовтолиций,
Та з ліжка хриплим голосом пита:
— Чи половіє у степу пшениця,
Чи вирости високими жита?

ТВОЇ КОСИ

Не жовте листя вчора уночі —
Твого волосся пасма кучеряві

Розсипались у мене на плечі
І так навік залишаться в уяві.

ЧОМУ ТРЕМЧУ...

У битві смерті не боявся я,
Коли ішов крізь дим, вогонь, руїну...
Скажи мені, замрійнице моя,
Чому ж тремчу, коли тебе зустріну?

УЖЕ НЕМАЄ

Уже немає літнього тепла,
Ревуть вітри осінні, стоголосі...
Ой як давно від мене ти пішла,
А я з тобою розмовляю й досі.

1960—1967

БАЙКИ

ПІВЕНЬ І ГОЛУБ

Раз Голуб до Голубки підлітав,
Увічливо і ніжно воркотав.
Й під те душевне воркотання
Він з нею розділяв своє кохання.
Аж бачить Півень ту любов здаля
І заздрісно і гнівно промовля:
— Хвостом клянусь, і гребенем, і дзьобом,
Що я живу у світі дурноробом.
Як тільки зерно десь знайду, щоб жити,
Дивлюсь, гарем жінок моїх біжить.
І все з'їдять... А я живим варюся...
Ось на твоє життя як подивлюся,
Голубчику, здобув ти долю не гірку:
Із сивою Голубкою в садку
Навпіл щоденно розділяєш щастя.
Коли ж мені пожити так удасться? —
Тут Голуб усміхнувся і відповів:
— Коли б своє життя ти так, як я, повів,
Коли б ти мав одну дружину,
То й щастя мав би кожную днину.

1956

ВЕДМІДЬ І БДЖОЛА

Трударка щира, скромниця Бджола
В Борсучий суд бумагу подала,
Що злий, мовляв, Ведмідь щоднини
Не тільки мед з'їдає, а й вощини.
Борсук, що вік боявся Ведмедів,
Бумагу прочитав, судити не схотів.
— Навіщо, — каже він, — із дідом цим
тягатись?

Всім треба в світі медом ласуватись. —
Тоді Бджола
В суд Заячий бумагу подала.
Та відповідь була така й від Зайця.
В Овечий суд? — Та марна праця.
Покіль вона літала, — Ведмідь-кудлач
Поїв весь мед. Тепер Бджолі хоч плач.
Вона збрала рій і річ тримала:
— Як прийде ще Ведмідь, то приготуйте
жала! —

І ось Ведмедю в вуха із піврою
Кольнули, що не витримав він бою.
Ричав, кричав і біг хтозна-куди.

Так треба з недругом боротися завжди.

1960

ЗОЗУЛЯ

Гультайка гайова Зозуля
Над вербами і над дахами хат
Гуляючи літала, наче куля.
Та ось настав їй час висиджувать пташат.
Вона й хотіла, щоб зростали діти,
Та годувати їх, та у гнізді сидіти —
Здавалось тягарем для неї це.
І от вона своє яйце
Підкинула в гніздо дурній Вороні,
А потім Чижіку, а потім і Шпаку,
А потім, проспівавши їм «ку-ку»,
Сховалася у небеса бездонні.
Минає час, Зозуля вже стара.
Уже б і відпочити їй пора,
Але нема кому здобуть для неї їжі.
І от вона сама на роздоріжжі...

Нехай серця в вас, друзі, будуть чулі,
А то і вам так буде, як Зозулі.

1955

ПАВУК І МУХА

Павук заліз в одну хатину,
В кутку почав снувати павутину.
І вдень снував старанно і вночі,
А в хаті Мух літало тисячі.
І ось у павутину перша Муха
Заплуталась по вуха.
Дзеньчить вона і просить Павука:
— Рятуй мене, голубчику, — гука.
— На біса б я і павутину цю снував,
Коли б ловив вас, Мух, а потім рятував?

1960

ЛЕГЕНДИ

ЧОРНИЙ КАМІНЬ

О поле, поле, хто тебе
Кістками тлінними засіяв?

О. Пушкін

Зброяр вік старанно
Удень і вночі
Кував щоднини
Сталеві мечі.
Нагострював добре
Гартовані леза:
Махнути — й відразу
Зрубаєш березу.
А людських і сотня
Злетіло б голів,
Коли б того лицар
У битві зволів.
Бо був зброярем він
Майстерним, умілим.
З мечами на битву
Йшли лицарі сміло.
Зброяр за це скарби
Придбав золоті
І все, що найбільше
Потрібне в житті.
Пив вина пахучі,
В шовки зодягався,
В людей ковалем він

Найкращим прозваний.
Та якось відчув він
У світі цьому,
Що влізла гнітюча
У груди йому
Журба, мов гадюка,
Й точила щодниш,
І краяла серце
На дві половини.
І стало для нього
Немилим життя.
Нараз обернулось
Багатство в смітт'я.
А якось прокинувся
І весь задрижав,
Бо камінь гарячий
На ньому лежав.
Горбом величезним
Звалився на спину,
Й тортури настали
В ту чорну хвилину.
Почав оту ношу
Скидати коваль,
Та скинуть не може,
На лихо, на жаль.
Зігнувся у бублик,
Умлів від тривоги,
Насилу підвівся
І став він на ноги,
Нахмуривши брови,
Скрививши уста,—
А камінь у спину
Вроста і вроста.
Удавлює в землю,
Згинає дугою.

Позбувся нещасний
І сили, й спокою.

Почав він кричати
І бить себе в груди:
— Віддам я все злото —
Спасить мене, люди! —
Коваль у нещасті
Рятунку хотів,
І крик його раптом
Весь світ облетів.
Почав він молитись
В ту чорну хвилину,
А камінь ще глибше
Вроста йому в спину.
Почав уклонятись
І богу, й святим,
А камінь ще важчим
Стає поміж тим.

Ось крикнув хтось гучно —
Луна пішла лісом:
— Біди наробив ти,
Ковалю, до біса.
В далеку дорогу
Негайно іди
І місце жахливе
В долині знайди.
Там визнаєш, чому це
Зустрів ти знегоду,
Збагнеш, яке горе
Вчинив ти народу.
І тільки поправив
Тяжкі помилкі, —
Спаде чорний камінь
Із спини тяжкий. —

Горьованик з двору
Іде у тривозі,
Ледь ноги волочить
По битій дорозі,
Що міцно втопталась —
Тверда, наче бронь.
Піт річкою котить
У нього зі скронь.
Від ноші і спеки
Зварилось і вміло,
Затрушене пилом,
Гартоване тіло.

Іде він немало
І днів і ночей,
Шукає те місце,
Де можна з плечей,
Із спини тягар цей
Звалити, мов гору,
Й вернутись щасливим
До рідного двору.
Іде він у нетрях,
Іде у пустелі.
Думки його мучать
Тяжкі, невеселі.
Гнітять його душу
Пекельна журба
І серце у грудях
Без жалю руба.
Стрибнув він у річку,
Щоб згинуть вміть,
Та річка не хоче
Страждальця топить.
Об скелю він б'ється
І дума: «Загину!»

А камінь ще глибше
Вростає у спину.
Іде він до лісу,
Щоб звірі страшні
Його розірвали
В яру в гущині.
Та й звірі тікають
Від нього подалі,
Лишають страждальцю
Життя і печалі.
— О воропе чорний,
Розклуй мене ти! —
Та й ворон не хоче
Летіть з висоти.
Не хоче клювати
Його у долині,
Лиш тяжчає камінь
У нього на спині.
У світі не може
Він смерті знайти.
Ось голос ізнову
Луна з висоти:
— Нехай твоє серце
Про смерть і не марить,
Бо ти народився
Безсмертним, зброяре!
А камінь ти будеш
Носити віки,
Аж поки поправиш
Тяжкі помилки!

Ліси обійшов він,
Степи розігріті
Й ніде не знаходив
Рятунку у світі.

Давив його камінь
І спину згинав,
Вгрузав він у землю
І тяжко стогнав.

Ось трапилась якось
Пригода одна:
Знайшов він те місце,
Де битва страшна
Гриміла, і ріки
Криваві шаріли,
І воїнів кості
Навколо біліли,
І очі порожні
Сухих черепів
Із трав виглядали,
Де бій той кипів.
Літало під небом
Вороння крикливе:
Давно не було вже
Для нього поживи.
І раптом від страху
Жахнувся коваль,
Скрутив йому серце
Невімовний жаль.
Оті, що кував він,
Мечі збереглися:
Лежали щербаті —
Іржею взялися.
Уламки їх густо
Пірнали в траві,
Дощі з них не зміли
Людської крові.
Вона червоніла
У сонячній зливі,

Мов золота блиски
Страшні і грайливі.
Й між ними уздрів він
Криваву змію.

— Так ось куди силу
Уклав я свою! —
Промовив нещасний. —
Для смерті, загину! —
А камінь ще дужче
Гнітить йому спину.
Ще більші настали
Тортури нові.

Почав він збирати
Мечі у траві
Й складати у купу.
Можливо, з них криця
На щось йому інше
В житті пригодиться...
Хоч тяжко на серці
У нього було,
Зібрав він мечі ті
Й поніс у село.
— Гей, лицарі смілі,
Нескорені люди!
Мечі ці купуйте! —
Лукав він усюди.
Аж голос гримучий
Трусив далину. —
Купуйте цю зброю
Незламну й міцну! —
А люди збігались,
Казали: — Гей, хлопче,
Мечі не потрібні,
Ми битись не хочем.

Дамо тобі хату
І хліба немало,
Лиш скуй із мечів цих
Гартовані рала.
Де сонце яскраве,
Де вітер гуля,
Нам треба орати
Широкі поля.
А він промовляє,
Неваче з могили:
— Скував би, та, бачте,
Нема в мене сили.
Всю міць пеноборцу
Я втратив свою,
Бо камінь урісся
У спину мою.
Проте дайте молот
І горно роздуйте,
Ковадло для мене
Несіть, приготуйте...—
Тут молот спокійно
У руки він взяв
І тільки з мечів тих
Кувати почав
Гартоване рало,—
Тієї хвилини
Звалився чорний камінь
У нього зі спини.
Аж викресав іскри,
Аж вибухнув грім.
І радість відчув він
У серці своїм.

Поглянув навколо,
А квіти яскраві

У далях палають,
Неначе заграви.
І радо шепоче
Висока трава,
І поле широке
Хлібами співа.
І сонячні далі
Яскраві, бездонні
Пірнають у квіти
Блакитні, червоні.

А камінь котився,
Гримів, гуркотів,
Аж страх покарлючив
Жахливих катів
Отих, що всевічно
Народи зганяли
Й мечі смертоносні
Кувать заставляли.
Він котиться й нині
Згори вдалину
І грізно лякає
У пору нічну
Отих, що невпинно
Удень і вночі
Кують для наживи
Сталеві мечі.

Київ, 1962

ПРОМЕТЕЙ

Ох і великим я був силачем,
Небо тримав, підіперши плечем!

Сили у мене були ще незнані,
Подихом хвилі я гнав океанні.

Гори тремтіли, як пісню співав,
Скелю грацітну один підіймав.

Часто знічев'я в широкім роздоллі
Гнув я у дуги високі тополі,

Стріли робив із дубових гілок,
З лука пускав їх у цятки зірок.

Рвав із корінням дуби віковічні...
Був же тоді я сімнадцятирічним.

Виріс високим, і грози страшні
Часто кошлатили чуба мені.

Переступав через ріки й долини.
Хлопець струпкий був, неначе ялина.

Папу будинки робив золоті,
Сам же голодний ходив у дранті,

Бо народився рабом у неволі,
В панській коморі, без щастя і долі.

Якось ходив я в широкім гаю,
Пісню співаючи любу свою:

— Чому ж ти, доле, тепер не зі мною?
Чом ти за брамою спиш кам'яною?

З катом пиячиш в години нічні,
Все віддаєш лиш йому, не мені!

Так заспівав, коли бачу — калина,
Та, що в травиці стоїть по коліна,

Губи червоні свої підставля.
— Йди, мій хлопчино, до мене, — мовля.

Ножиком зрізав з калини я гілку
Та й змайстрував дивозвучну сопілку.

Потім приліг у гаю серед трав,
Глянув у нетрі й повільно заграв.

Чую, аж мовить сопілка з калини:
— Юний силачу, хоробрий хлопчино,

Щоб не спалив тобі серденька гнів,
Щоб не робив ти на зміїв-панів,

Йди і готуйся до грізного бою,
Знищи катюгу — я буду з тобою.

Це ж я для тебе у світі жила,
В мене ясніші були від срібла,

Сповнені променем, карі зіниці,
Коси — жовтіші були від пшениці...

Нині ж нам горе велике обом:
В пана живеш ти голодним рабом.

Кров'ю і потом гарячим облити
Руки в роботі твої працюваті.

Доля ж не краща, хлопчино, й моя.
Хто ж нас мордує, скажу тобі я.

Якось крізь хащі і віття зелене
Гість-чародійник з'явився до мене:

Дід під воронячим чорним крилом.
Сів він у хаті один за столом,

Весь заплямований свіжою кров'ю.
— З щирим серденьком, з палкою
любов'ю

Нині до тебе, красуне моя,—
Так промовляв він,— прийшов оце я.

Йди у обійми до мене, кохана.
Кращого, люба, не знать тобі пана.

Безліч для тебе створив я чудес,
Зорі для тебе дістав із небес.

Все віддаю тобі: скарби свої,
Срібні чертоги, ліси і гаї,

Сяйні смарагди і гори блискучі.
Квіти посію для тебе пахучі.

Скличу жар-птиць у сади голубі,
Щоб слугували, красуне, тобі.

Так промовляв він до мене, а очі
В нього світились зелено, як вовчі.

Раптом від сонця я вчула слова:
— Горе, дівчино, тебе забива!

Я і питаю священне світило:
— Як врятуватися, сонечко миле?

— Ворог гостює у тебе страшний,—
Вчула я голос із неба гучний.—

Птах той, що дзьобом серця розбиває,
З люду трудящого кров випиває.

Ох і лихий же цей крук-чоловік.
В ярма трудящих впрягає весь вік,

Щоби злодюги, катюги багаті
Вічно ходили у сріблі та златі.

Швидше, дівчино, убий ти його,
Вічного ворога злого свого!

Дід як почув, що ми з сонцем говорим,
Впав мені в ноги, зробившись морем.

Та в глибині не втопилася я,
Сила з'явилась велика моя.

Вмить свої карі заплакані очі
Перетворила у темнії ночі.

А свої довгі барвисті стрічки
Перетворила в глибокі річки.

Квітами кинула серце в долину,
І обернулось воно у калину.

Пісня найкраща дівоча моя
Перелилася у спів солов'я.

Дощиком срібним розсипались сльози,
Коси вкрутилися хмелем у лози.

Світлий вінок мій, що був на чолі,
В небо веселкою звівся з землі.

Одяг мій листям упав на тополі,
Вії житами постали у полі.

Подих мій вітром повіяв удаль.
Хмарою в небо поплив серця жаль.

Перетворився мій зір у лілею.
Вся ж я широкою стала землею.

Вся ж я, хлопчино, належу тобі.
Стань же за мене з мечем в боротьбі!

Будь тільки мудрим завжди й обережним.
Ген за лісами у полі безмежнім —

Там, де ще люди в віках не були,
Там, де шугають під небом орли,—

Там, у привільній, широкій пустелі,
Дві величезні здіймаються скелі.

Друже, під скелею в дикім краю
Дід обернувся у чорну змію.

Вдень спочивати ляга у могилу,
Сонце як зайде, встає й має силу.

Тож смолоскип ти для себе зроби,
Ідь у степи хоч цієї доби.

Скелю одну обкопай собі скоро
Там, де не спить ця жахлива потвора.

Потім ту скелю у руки візьми,
Сили зібравши, її підійми.

Кинь розмахнувшись на іншу ту скелю,
Де збудував собі ворог оселю.

Зразу побачиш ти світло ясне:
То блискавиця вгорі спалахне.

Ти смолоскип в ту чудесную пору
Вмить запали й підійми його вгору.

В світлі цім ворог навік задріма,—
Зникне і горе, і вічна пітьма.

Я ж оновлюсь від тієї хвилини,
Промені світлі впадуть на долини.

Мак пурпуровий та білий, як сніг,
Схилиться, друже, тобі аж до ніг.

Хвилі до тебе котитимуть ріки.
Станеш ти, хлопче, безсмертним навіки.

Будуть співати тобі солов'ї.
В їхньому голосі — співи мої.

Вся я, що квітами стала й землею,
Буду святиною вічно твоєю.

Більш ти у світі не будеш рабом.
Буде нам радість велика обом.

Та пам'ятай же, силаченьку мій:
Будь обережним!.. Чаклун той і змії

Зір серед ночі пронизливий має.
День як паступить, у скелі дримає.

Ти ж мене тільки удень визволяй.
Вздриш, коли ввечері блисне здаля

Місяць ясний з-за густої долини,
Кидай роботу, жди другої днини.

Тут і замовкла сопілка умить.
Я подивився в прозору блакить.

І перед сонцем поклявся в поклоні
Викресать іскри зі скелі червоні

І освітити і луки, й поля,
Щоб оновилась навколо земля.

Я смолоскип змайстрував того дня,
Панського вивів зі стайні коня.

Виїхав тихо на ньому з діброви.
Вечір, нахмуривши чорнії брови,

Стрів мене тихо, а зорі ясні
Сяяли, наче всміхались мені.

Кінь мій могутній, наставивши вуха,
Зірко дивився і темряву слухав.

Вили вовки десь, ридали сичі.
От і під'їхав до скель уночі.

Ранком, як тільки промінчик прилинув,
Взявсь я обкопувать скелю в долині.

Хутко, старанно весь день працював,
З сил вибивався увесь, умлівав.

Піт по обличчі котився річками.
Став я розгойдувать скелю руками.

Сили великі зібравши свої,
Приготувався звалити її.

Глянув до сходу, а в небо бездонне
Квітку здіймає вже місяць червоний.

В темну хустину запнулась земля.
Треба було б утікати звідтіля:

Десь захватись у темнім байраці,
Другої днини чекати без праці,—

Як говорила сопілка в гаю,
Де я розспівував пісню свою.

— Витру я ріки гарячого поту
Й швидко закінчу вночі цю роботу.

Чом там боятись того чаклуна?
Сила для мене його не страшна.

В битві його я зломлю, як билину...—
Так я постояв, подумав хвилину,

Взявся за працю. А тут вітровій
Так закрутився в імлі степовій,

Що піді мною земля затремтіла.
Рвалась трава із землі і летіла

В темну, бездонну, страшну висоту
І плуменіла вогнем на льоту.

Потім той вітер у вихор ізвивсь
І відірвав від землі мене ввись.

Зразу я вмлів від страшного удару...
Кат той крутив мене й ніс аж під хмару.

Далі, мов коршун, спустився на луги,
Виніс залізні свої ланцюги

І прикував до граніту міцного.
Сам обернувся на ворона злого,

Кігтями в ребра уп'явсь, закричав,
Серце моє він клювати почав.

— Вороне, битись я буду з тобою.
Час мій наступить — я вирву із бою

Волю жадану й по радіснім дні
Викрешу з скелі священні вогні!

Знову той ворон, від гніву тремтячи,
Дзьоб свій загонив у серце гаряче:

— Я тебе буду клювати щодня!
Дзьоб мій незламний, хоч серце — броня.

Я тебе буду віки катувати,
Буду із серця твого випивати

Чисту, гарячу, малинову кров.
Я переможець, тебе поборов.

— Кате кривавий! Та клюй хоч найдужче,
Серце у грудях моїх невмируще.

Крові не вип'єш із серця мого,
Хоч і поранив ти дзьобом його.

Гнівню я битися буду з тобою,
Волю омріяну винесу з бою.

Силу дано невмирущу мені,
Щоби із скелі здобув я вогні!

Знову той ворон, від гніву тремтячи,
Дзьоб свій загонив у серце гаряче.

Так мені біль розтроюдив той птах,
Що колихались могили в степах.

Довге волосся, що вилось клубками,
Сивим туманом пливло між балками.

Висів я й висів в похмурій пустелі,
Міцно прикутий ланцями до скелі,

В муках жахливих, але не вмирав,
Хоч на шматки мене кат роздирав.

Сипало небо на мене корали,
Добрі надії мої не вмирали.

Чув я у далях плачі голосні.
Боляче, тяжко робилось мені.

З поля до мене мовляла порою
Люба красуня: — Мій друже, герою,

Важко вбачати, як ворон клює
Добре і праведне серце твоє.

Води до мене дзвонили тихцем:
— Був ти, хлопчино, відважним борцем.

Добрим, сміливим і сили міцної.
Чому ж хижак, дзьоб зігнувши дугою,

Вп'явсь тобі в ребра і кров випива?
Вмреш ти, нещасна твоя голова.

— Ні, я хоч в муках, але не вмираю! —
Якось повіяло з рідного краю

Чисте повітря, таке запашне,
Сповнило раптом снагою мене.

Я ним дихнув у степу отім дикім —
Сили відчув надзвичайно великі

І як рвонув ланцюги в вишині —
Вмить розірвав їх, тяжкі і страшні.

Чорне залізя на землю упало,
Те, що мене увесь час мордувало.

Зразу ж із катом в ту пору страшну
Битву почав я, смертельну війну.

— Ні, не втечеш!!! — Слово чую вороже.
Бачу, що ворог мене переможе.

Тут я гукнув, що було в мене сил,
Аж затремтіли вершини могил:

— Вирвіться з ярем, знедолені люди,
Голос гучний мій почуйте усюди!

Зброю хватайте, хутчіше біжіть,
Битися з катом мені допоможіть!

Тільки я кінчив гукати, навколо
Людом трудящим покрилося поле.

Блиснули сонцем мечі у пільму,—
Ворог побачив, що горе йому.

Кличе катів він зловісних, кривавих.
Гадами лізуть вони поміж трави.

Битва гаряча в степу закипіла,
Далеч вогнями кругом зашаріла.

Билися люди і чудища злі,
Крові лилися річки по землі.

В серце тирана запала тривога —
В битві народ здобував перемогу.

В мить ту підняв я десницю у крві
Й голову чорну розбив хижаківі.

Викрутив з кісткою чорне крило —
Й ката живого уже не було.

Вчув я дівочі здивовані крики:
— Воля настала, наш друже великий!

Ось ті жадані години нові.
Тож смолоскип відшукай у траві

І якнайшвидше тепер після бою
Ти підійми його над головою!

Я смолоскип той у небо здійняв,
Раптом він зіркою світлою став

І спалахнув стовогнями угору,—
Скеля розпалася. Став я на гору

І смолоскип підіймаю весь час,
Щоб розгорівсь він і вічно не гас,

Щоб по всім світі лилося вогненне
Світло велике, яскраве, священне.

1950

**ДРАМАТИЧНІ
ПОЕМИ**

ІКАР ТА ДЕДАЛ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Цар Мінос.

Ялин, його дочка-красуня.

Тухта, улюбленець царя.

Дедал.

Ікар, його син.

Гаргара, стара чарівниця.

Алим, слуга царя.

Слуги, воїни, танцюристи кп.

Вартові, раби.

ЧАСТИНА ПЕРША

Тронний зал царя Міноса. Цар сидить на троні, по боках стоять вартові, рабині втішають царя танцями.

Входить раб.

Р а б

(уклоняється царю)

Великий царю, за твоїм велінням
Прийшла стара Гаргара...

Ц а р

Що? Гаргара?

Впустіть її!

Раб виходить, цар б'є в долоні, рабині зникають.

Входить Гаргара.

Г а р г а р а

(уклоняється цареві)

Улін тобі доземний, мудрий царю!
Ти той, кого із сонцем не зрівнять.
Бо сонце світить тільки вдень яскраво,
А ти, мій царю, світиш і вночі.
Создателю світил яскравозорих,
У тебе серце більше від землі,
Твої десниці досягають неба.
Ти стосонцями в небесах летиш —

Ніхто не спинить вік твого польоту,
Ніхто не схилить вік твоїх знамен,
Ніхто не сколихне душі твоєї.
В людських серцях звеличуєшся ти
Щедрот і правди богом незрівнянним.
О слава ж тобі, рідний, дорогий,
Що ти живеш на цій землі великій.
Прийми ж ти від Гаргари цей уклін.

(Низько вклоняється).

Ц а р

І де ж так довго бурі-урагани
Тебе носили? Утомивсь чекать!

Г а р г а р а

По дні морським ходила, світлий царю,
Підводні скарби оглядала там.

Ц а р

Мої раби тебе шукали довго,
Та не під силу їм було знайти...

Г а р г а р а

Мене знайти неважко, сонцесяйний,
Хоч я і на край світу полечу...

Ц а р

Чудово, що прийшла. Сідай, Гаргаро,
З тобою хочу я поговорить.

Г а р г а р а

(сідає)

Велика радість слухать тебе, рідний,
Бо лиш від тебе, царю, на землі
Почути можна слово наймудріше.

Ц а р

Гаргаро, ти стара уже, стара,
Ніхто й не зна, коли ти народилась,
Коли вступила ти у це життя...

Г а р г а р а

Я народилась, царю світлозорий,
Коли стояли гори кам'яні,
Де нині розлились моря бурхливі.

Ц а р

Тож бачу я, що так воно й було,
Бо горб страшний на спині в тебе виріс.
І ніс, немов у ворона, зігнувсь.
Сама ти вже рахунок загубила
Своїм літам. За все своє життя
Немало таємниць ти розгадала.
Із хмарами навчилась розмовлять,
Червону блискавку між ними крешеш
І крутиш чорні вихори в степу.
Жахливі бурі підіймаєш часто,
Циклоніш море, топиш кораблі!
Знайома ти із духами страшними.

Г а р г а р а

Янтарносяйний царю, справді так,
Але ж, як бачиш, нелегка ця справа...

Ц а р

Нехай вона, Гаргаро, й нелегка,
Та в справі тій мастак ти незвичайний.
Дано лише тобі зробити те,
Чого з людей зробить ніхто не зможе.

Тому тебе сьогодні прошу я
Про послугу велику, благородну.

Г а р г а р а

Зроблю для тебе, мудрий царю, все,
Якщо мені під силу буде.

Ц а р

Буде!

Майстерниця ти і не таких робіт.
Шістнадцять літ тому, як народилась
У теремі незрівнянім моїм
Моя дочка холодною, мов крига.
І ось за всі літа її життя
Ніколи не сміялася царівна,
Сиділа завжди тиха і сумна.
Коли маленькою лежала у колиці,
Я їй на груди руку прикладав,
Щоби відчуть, чи б'ється в неї серце,
Але воно немов завмерло там.
Холодною, з похмурими очима,
Та білою, як смерть, моя дочка
Й тепер живе такою у хоромах.
З чужих країв царевичів багато
Руки її просили, але що ж?
Наблизитись до неї неможливо.
Як тільки хто до неї підступа,
Відразу кров у того замерзає.
А час минає, я вже постарів
І владу їй повинен передати,
Чоло вінцем цариці увінчать,
На трон її законний посадити.
Так от, Гаргаро, чи не зможеш ти
Зігріть її хоч чарами якимись,
Бо ти ж, напевно, маєш безліч їх?

Г а р г а р а

О царю мій. яскравий, зоресяйний,
Дочки твоєї долю знала я
Ще до її народження на Криті,
Де ти вінчався славою творця
І мудрого правителя держави.
А лихо має більше сил, ніж я.
Нічим царівні допомгти не можу,
Ніякі чари не допоможуть тут.
Я тільки знаю, царю променистий,
Кого намітили святі боги
Зігрить царівну...

Ц а р

(від задоволення спалахнув)

О велике чудо!

Вогнем у серце радощі злились!
Назви ж його лише ім'я, Гаргаро,
І золотом обсиплю я тебе.

Г а р г а р а

Не гарячкуй, мій справедливий царю,
Ім'я його не можу я назвать.
Мені лише дізнатись пощастило:
У світі дивний хлопець є такий,
Що народився із вогненним серцем.
Її зігріти може тільки він.

Ц а р

Так де ж той хлопець, говори, Гаргаро,
В цю мить його побачить хочу я.

Г а р г а р а

Не намагайся його побачить, царю,
Не намагайся у палац свій пустить,

Бо чари добре встигли підказати,
Що добрий хлопець той, проте лихий.
Його боятись треба!

Ц а р

Чом боятись?

Адже ж нема у світі цім того,
Кого б злякавсь я в найлютішій битві.

Г а р г а р а

Коли я чари кинула у дим,
Відразу стало все мені відомо.
Той хлопець, про якого я кажу,
В твоїм чертозі надто небезпечний.
Як тільки переступить він поріг
І до царівни пишної торкнеться,
В ту ж мить ясна корона упаде
Із голови твоєї у грязюку,
Обернеться на жаб'яче гніздо,
А трон яскравий — на гнилий гадючник.
Сенатори і воїни твої
Поробляться собаками й вовками.
У річку пустять кров твої раби
З вельмож великих, з багачів славетних.
В'язниці сплять, ланцюги поб'ють...
Тому той хлопець дуже небезпечний.
Його прихід лякає і мене,
Бо я від нього можу теж загинуть.

Ц а р

(схопився за серце)

Неначе змії у серці стрепенувсь.
Мені дурниць таких ти наказала,
Що хоч біжи до моря та топись.

Г а р г а р а

Ні, царю мій, це не дурниці — правда.

Ц а р

А хто ж той хлопець? Де він є тепер?

Г а р г а р а

Про це мені поки що невідомо.
Одне я знаю, що він близько тут
І буде в цих чертогах незабаром.
Відомо також, що твоя дочка,
Красуня молода і сонцелика,
Судилась на Олімпі лиш йому —
Із ним вона і помирати буде.
До серця інший їй не припаде.

Ц а р

Та що ти, збожеволіла, Гаргаро?
Які ж боги так прирекли мені?

Г а р г а р а

Так небо прирекло, яскравий царю.

Ц а р

Ні, з небом не погоджусь я на це!
У мене є і золото, і військо,
І сила, і відвага в мене є,
Я захищу дочку свою й корону.

Г а р г а р а

Що небо прирече, того змінить
Невладне ані золото, ні військо...

Ц а р

Мої щедроти й милості мої
Тобі відомі вже давно, Гаргаро,
Ти можеш те приречення змінить?!

Г а р г а р а

Ні, буде так, мій царю, як сказала.

Ц а р

А я кажу, не буде вік цього.
Велика сила в мене є — порука.
Свою дочку я Тухті віддаю,
Бо знатного, славетного він роду
І охоронець трону могого.
Хто слово скаже проти мене в царстві,
Він знищує того, мов комара.
Облиш, Гаргаро, й думать про хлопчину,
Його я в царство не пущу своє.
Я виступлю із військом проти нього,
Коли він з'явиться в моїм краю.
А за дочку на тебе покладаюсь.
Якими хочеш чарами зігрій!
За це ти будеш мати нагороду.
Віддам тобі півцарства щедро я.

Г а р г а р а

(уклоняється)

О, слава щедрості твоїй, великий,
Яскравий царю. Але знай про те,
Що я не хочу мати твого півцарства.
Коли ти взявсь мене нагородити,
То не пусти рабів на дно піщане,
В глибоке море, щоб вони, раби,
Блискучого каміння не збирали,
В яким таяться сили чар моїх.

Ц а р

Забороню, Гаргаро, я усім
На сто голів підходити до моря.

А ти дочку в хоромах зразу ж грій,
Бо голову твою, як гриб, зрубаю.

Г а р г а р а

(гучно сміється)

Хва-хва-хва... Що ти, що ти, царю добрий!
Мені твоя погроза не страшна,
І вік мене ти нею не злякаєш,
Бо в чарах силу маю я таку,
Що ти мене і військом не здолаєш.
Не з остраху за діло це візьмусь,
А щоб тобі лиш добре догодити
І дно морське для себе зберегти.
Нелегко людську долю передбачить,
Змінить її — ще тяжче, царю мій.
Та я не пожалію сил чарівних
І розуму, і хисту, і наук...
І зникне твоє горе, яко попіл.
Попробую дочку твою зігрить:
На рік її до сонця в синє небо
Я віднесу, і сонце золоте
Теплом її зігріє коло себе.

(Сміється).

Хва-хва...

Ц а р

Якраз прекрасно буде так.
Я впевнений, що ти усе на світі
Давно вже знаєш і зігрить її
Ти зможеш, як захочеш. Тільки от що:
Чи біля сонця в синіх небесах
Не буде небезпечно їй, Гаргаро?
Ніхто до неї не злетить туди?

Г а р г а р а

Та знаєш, царю, добрий молодець
Як схоче дівчину знайти, красуню,
То знайде і на небі, але я
Надіюся, що в небеса до неї
Ніхто за рік оцей не полетить,
Бо крил таких іще нема ні в кого.
Крім того, є посеред моря скеля,
На ній я сяду й буду кожну мить
Твою дочку охоронять ретельно —
Дивитися на неї в височінь.

Ц а р

Гаразд, роби усе, що тільки зможеш.

Г а р г а р а

Тож попрощайся з нею, бо уранці
Її не буде в теремі твоїм.
Коли ж мене побачить схочеш, царю,—
Глибоку ямку вирий у землі
І, нахилившись, закричи щосили:
«На блискавці з'явись, Гаргаро, вмить!»
Відразу заколишеться земля,
Й на блискавиці гарячій прилечу я.

(Гучно сміється, виходить задки, раз за разом уклоняється).

Ц а р

Нарешті вмовив хижу чарівницю...

(Подумав).

Здається, все з дочкою влаштував.
Тепер займусь державними ділами...

Входить р а б.

Р а б
(уклоняється)

З'явився Тухта, царю...

Ц а р

Клич його!

Кажі, хай заїде!

Раб виходить.
Входить Т у х т а
Т у х т а
(уклоняється)

Сонцесяйний царю!

Ти той, за кого я віддам життя,
Ти той, за кого я готов померти.
Живи ж ти щасливішим від усіх
Царів землі. Не знай для себе рівних...
Чудесні вісті я тобі приніс,
Великий повелителю держави.
Незнане діло нині я зробив.

Ц а р

Знайшов нового ворога у царстві?

Т у х т а

Звичайно, так. І ворог не простий,
Хижакуватий ворог і підступний.

Ц а р

О вірю я, що ти його ловив,
Як воїн, відданий царю й державі.

Т у х т а

Звичайно, так, мій царю золотий.
Дізнався я, що раб один учора,
Юрбу зібравши, гучно говорив,
Вимахуючи костуром щосили,
Що в тім краю, де добрий чоловік

Не має права висловити думки
І де багатий запряга в ярмо
Убогого, то там п'ятьма і рабство,
Проти якого мусить битись люд.
Почувши це, його я у в'язниці
Міцненько прикував. Що з ним зробіть?

Ц а р

Та я гадаю, добрий Тухто, треба
Спалить на площі у святковий день.

Т у х т а

Коли його ми спалимо на площі,
Раби тоді підіймуть знову бунт,
Як підіймали у минулім році,
Бо раб оцей — улюбленець рабів.

Ц а р

Ну, задуши таємно у в'язниці.

Т у х т а

Зробіть це легко, та гадаю я,
Що не на користь піде це, державцю.
Тоді раби зневіряться у нас,
Різке між ними піде хвилювання.
«Де дівсь улюбленець?» — питати будуть.
Дізнаються, що я його убив.
Гадаю, інше з ним зробити треба.
На волю його треба відпустить,
Нехай живе він добре і щасливо.
А потім якось я із-за куща
Вночі уб'ю його ціпком залізним.
А потім, зоречолий, ти звелиш
З шанобами злодюгу поховати
І скажеш люду: «Тухта знайде мій,

Хто вбив його». Отак найкраще буде.
І я почну рабів таких шукати,
Які базікають про волю на землі,
Їх звинуватити в убивстві можна
І знищити...

Ц а р

Герою дорогий!
Тобі боги дали і хист, і розум,
А я даю тобі незламний меч,
Багато золота й права безмежні.
Роби, що хочеш, в ділі ти мастак.
А потім ще, коли ти вздриш на площі,
Чи в лісі десь, чи в полі, чи в степу,
Що дві особи розмовляють тихо,
То ти підслухай і затримай їх.

Т у х т а

Гаразд.

Ц а р

Тепер іди і те роби,
Що я сказав тобі, герою славний.
За твій великий благородний труд
Одержжиш щедрю ти винагороду:
За тебе я віддам дочку свою,
Котру кохав ти.

Т у х т а

Царю велика слава.

(Вклоняється).

Ти, царю, вчора говорив мені,
Ціпок залізний люди в тебе вкрали.
Отих злодюг я половив усіх.

На допиті аж п'ятдесят зізналось,
Що вкрали той ціпок вони... В тюрмі
Я їх за ребра на гаках повісив.

Ц а р

О, не турбуйся, Тухто дорогий,
За килим сам поставив я ціпок той
І геть забув про це. Тож не турбуйся...

Т у х т а

(зняжовіло)

Я, царю, ще дізнавсь, що між рабами,
Між бранцями, два дивні греки є;
Їх полонили воїни у битві.
Ті греки, царю, люди не прості:
Уміють славні статуї чудесні
З каміння дорогого висікати.
Мені про це сказали шпигуни,
Що люди ці славетні і великі —
Старий Дедал і син його Ікар.
Куди подіть їх, що зробити з ними?

Ц а р

Та між рабами хай вони сидять
І роблять те, що всі раби в нас роблять.

Т у х т а

Ці люди корисні. Прославить можуть
Тебе по світу творчістю своєю.
За куций час із скелі кам'яної
Твій образ висічуть, що глянеш ти
І не збагнеш, чи люди то створили.
Подумаєш, що витвори богів.
В віках народи усїї землі
Тебе вбачати будуть як героя.

Уклоняться зображенню тому,
Де лик твій буде гордий, величавий.
Побачать всі орлиний погляд твій
І непоборність в рухах твого тіла.
Ти з богом війн зрівняєшся, ясний.
Тобі кричати будуть, наче богу:
«Нехай вінець і слави, й перемог
В віках твоє чоло оповиває.
Великий бог, великий цар війни...»

Ц а р

Чудове діло! Дуже це приємно.
Ану сюди їх зараз приведи,
Я хочу з ними сам поговорити.

Т у х т а

Гаразд, володарю.

(Виходить).

Ц а р

Самі боги

Мені послали Тухту в нагороду.
Він знає все, він мудрий і великий.
На нього тільки покладаюсь я.

(Гукає).

Ялин! Ялин!

Входить Я л и н. Вона бліда, мов ранковий місяць. Очі мерклі і напіввідкриті. Губи білі, щоки також. Рухи повільні. Але в цім нежиттєвім образі ховається сонячна красуня, людина чулої душі і ніжності.

На тебе глянуть страх.
Немов надгробний камінь відхилився
І ти з-під нього мертвяком устала.
Твій сум на мене мороком спада,
Вбива в мені найкращі сподівання.

За що мене так скривдили боги?
Повеселішай, усміхнись!

Я л и н

Не можу
Ні веселитись, ні радіти я,
Бо світ для мене — кам'яна гробниця.
Нічого в ньому не знаходжу я,
Що владне душу звеселить людині,
Що владне дати щастя і любов.

Ц а р

Ти тільки народилася, крижино, —
Любов і щастя я тобі прирік.
У мене є герой великий Тухта,
І вже давно тебе він полюбив.
Коли була б ти теплою й живою,
За нього й нині б я віддав тебе.
А так куди ж? Кому потрібна крига,
Щоб холодить хороми і постіль?
Тож буду я боротися з бідною...
Готуйся завтра у далеку путь.

Я л и н

Куди ж я маю їхати із дому?

Ц а р

Про це мене ти краще не питай!
Не можу таємниці я відкрити.
Одне лиш знай, що виїдеш на рік.
Коли ж повернешся додому звідти,
То не такою будеш, як тепер,
А теплою, гарячою, живою.
Повернешся — і я тебе віддам
За Тухту, непобореного в битвах.

Я л и н

Боги, боги, що вчула нині я!
Навік дістанусь катові лихому,
Якого зневажає цілий світ...
Дістануся тому, у кого руки
По самі лікті у людській крові.
Кого усі народи чесні й добрі
Звіриною прозвали вже давно.
Та ти на нього, рідний, подивися:
Жахливий він, неначе сто смертей,
А люті очі світять, як у барса.
І хитрий, і підступний, як змія.
Героєм він не був ніколи в битвах,
Із поля бою вже не раз тікав,
Плямуючи держави честь і війська.
З рабами ж обеззброєними він
Уміє воювати дуже славно —
Ні в чому не повинних трударів
За ребра вішать на гаки залізні.

Ц а р

Як смієш ти героя ображати!
Від злих рабів він трон охороняє,
Він відданий вітчизні і царю.
Його робота славна і велична.
І я тебе віддам лише йому,
Про іншого й гадать забороняю.

Я л и н

Коли із неба місяць упаде,
Коли спливе із дна морського камінь,
То лиш тоді його я полюблю
Й тоді його дружиною я стану.

Входить Тухта. За ним Дедал та Ікар, одягнені в коштовний, але драгий одяг. Дедал — старий,

Ікар — молодий вродливий хлопець. Чорне його волосся клубками спадає на плечі.

Т у х т а

(тихо до царя)

Мій царю сонцесяйний, ось митці,
Що висікають статуї з каміння.

Цар оглядає їх уважно.

І к а р

(тихо до Дедала)

І цар, і палац в золоті блискучім.
Аж ось куди злилася рабська кров,
І рабський піт, й невичерпані сили.
Сіяє все, немов тут бог живе...

Д е д а л

Вгамуйся, сину, небезпечно дуже...
Хіба ж не знаєш? Часто так бува,
Що і брудна калюжа небо відбива.

Ц а р

Про що засперечались, незнайомці?

Д е д а л

Твоїм світінням син мій захопивсь,
Ніколи ще такого він не бачив.

(Уклоняється царю).

Т у х т а

Ну, що робити, вирішимо ми?

Ц а р

(до Дедала й Ікара)

А підійдіть-но ближче ви до трону!
Ви звідкіля?

Д е д а л

(повільно підходить)

Із Греції обидва.

Т у х т а

(штовхає кулаком у спину Дедала)

Давай, давай, іди-но швидше, рабе,
Чвалаєш ти, неначе неживий!

Ц а р

Вчував про вас, що ви майстри відомі...
Чому ж самі не розказали нам,
Що володієте мистецтвом дивним?

Д е д а л

Не знав я, царю, що могли б тебе
Цікавити труди рабів-чужинців.

Ц а р

Даремно так гадав про мене ти.
Я — творчості великий покровитель.
Ти сам переконаєшся у цім,
Коли про мене все узнаєш добре.
Я нагороду дам велику вам —
Срібла, і злата, і всього, що треба,
А ви для мене будете робить,
Що Тухта вам накаже...

Т у х т а

Ви віднині

Різьбити із каміння почнете...
Царя щоб гідно статуями славить...

Ц а р

(до Дедала)

Ти, майстре, так... то... вирізьби мене,
Неначе я у битву мчу сміливо,
А збоку ген царі всієї землі
Переді мною впали на коліна
І знаки влади простягли мені,
Благають в мене ласки і пощади,—
Аби з Аресом порівнять могли
Мене нащадки у віках грядущих.
Щоб незрівнянним воїном я був,
Щоб я, Мінос, порівнювався з богом.
А потім треба статую створить
Дочки моєї...

Д е д а л

Я усе збагнув.

Якщо нас привела в цей край недоля,
То, мабуть, так хотілося богам.
Візьмусь я, царю, до роботи щиро,
Усі знання до неї прикладу,
Зроблю, що треба. Статую ж царівни
Ікар мій вирізьбить, бо він дівчат
Завжди різьбив. Виходило чудово.

(Показує на Ікра).

Ікар уклонивсь царю, а потім глянув на царівну
Ялин, спокійно уклонився їй. Ялин подивилась на
нього, легенько усміхнулась, і в очах запломеніли
вогники. Щоки почервоніли і спалахнули рум'янцем.

Він, царю, майстер молодий,
Тому різьбить йому з природи треба,
Але мені не треба позувать.
Я глянув раз — і вистачить доволі,
Щоб ти на статуї постав живим.

Ц а р

Нехай твій син без позування творить,
Бо тут не буде цілий рік дочки...
Ти ж, Тухто, дай їм золота немало,
В коштовний одяг добре одягни
Та відведи кімнати їм найкращі,
На допомогу їм рабів пошли.
Найкращих вин із царської пивниці
І їжі дорогої — все їм дай,
І хай вони до праці приступають.

Д е д а л

Дозволь, великий царю, мовить слово.

Ц а р

Що ще тобі?

Д е д а л

Великий Аполлон

Мені талант дав, щоби справедливо
Я творчістю життя відображав,
Творив його по-своєму з каміння
Й вікам грядущим твердо розповів
Про честь, хоробрість воїнів великих,
Про милостиві душі і серця.
Так от, коли ти хочеш, щоб героєм
Тебе відобразив я від душі,
То будь же ти героєм справжнім, царю.
Розкуй раба і волю дай йому...

Ц а р

Е, бачу я, ти щось заговорився.
За мудрого і доброго царя
Весь світ мене вважає, любий майстре...

Д е д а л

Ти справедливий, добрий лиш до тих,
Хто має владу й силу над рабами
І хто підтримує та вихваля тебе.
Але раби для тебе є не люди.
А їх боги створили і дали
І почуття, і розум їм, і силу.
Твоя ж до них жорстокість — надзвичайна...

Ц а р

Яка жорстокість?

Д е д а л

На твоїй землі

Терплять тяжкі тортури люди прості...
Я бачив сам, як тих людей киями
Щоденно били у твоїй тюрмі
І стрілами їм груди пробивали.
А їхні діти ходять по степах,
Їдять траву і плачуть за батьками.
А вічний голод роздуває зло,
На батька син в кутку стрілу готує,
А мати рідна проклина дочку,
Жене із дому на страшне ганьбище.
Людей тих щастя у твоїх руках.
Дай хліб і волю їм — і зло загине.

Ц а р

А що тобі до цього?

Д е д а л

Повелитель!

Творці ми, бачиш, нам диктує правда,
Як треба це життя відображати.
Отож ми просимо змінити закон,

Щоби раба звільнити від кайданів.
І потім буде славить люд тебе
І ми прославим творчістю своєю.
Мій син Ікар навчивсь складать пісні,
Про милість твою він напише також...

Ц а р

Отож даю я золота немало,
І ти роби, що сказано тобі.
А до рабів якихось, до закону
Втручатися не раджу я тобі.
Гей, Тухто, дай папірусу Ікару,
Нехай складає він пісні.

Т у х т а

Гаразд.

Д е д а л

(до царя)

Коли погодитись не хочеш, царю,
З усім отим, що я тобі кажу,
Тоді ж звели рабам своїм сьогодні,
Щоб на горі високій кам'яній
Зробили нам із вікнами майстерню,
Щоб ми могли висоти оглядати
Й просить натхнення у зірок блискучих.

Ц а р

Все Тухта зробить. Йдіть же і працюйте.

(До Тухти).

Веди майстрів, зроби, що треба їм.

Т у х т а

Сот п'ять рабів візьму я із в'язниці

Й примушу їх до вечора зробить
На скелі кам'яній майстерню.

Тухта, Ікар та Дедал виходять.

Ц а р

Добре!

(Гнівно бігає біля трону).

Чи ба! Якої смілості набрався,
Дерзнув мені сказати про закон.
Коли б сталевою рукою врився
В мої права,— не зворушив би їх.

(Подумав).

Коли б не був він майстром величезним,
То голову б йому я відрубав.
Або, або...

Я л и н

(говорить дзвінко й хутко)

Згаси в своєму серці
Розжеврені пекучі іскри гніву.
Той добрий майстер правду говорив.

Ц а р

Яку там правду може раб сказати?
І звідки в тебе голосок з'явився?
Чому огні у тебе в очах?
Чому ланіти стали, як малина,
Чом налились твої уста вином?
Що трапилось? Ну, швидше говори!
Рабів, можливо, ти перелякалась?

Я л и н

Та чом боятись добрих тих майстрів?
У їхніх образах нема страшного...

Ц а р

Нічого я не можу зрозуміть.
Не час тепер з тобою розмовляти.
Іди в свої хороми і сиди,
Та щиро помолися сонця богу.
А там, щоб лихо покорити нам,
Поїдеш ти в нечувану дорогу.

Ялин виходить, цар загадково дивиться їй услід.

ЧАСТИНА ДРУГА

Майстерня на скелі. З одного боку двері, з іншого — полотнище покриває статую. В глибині вікно, крізь яке видно краєвид моря. Ікар спить на кам'яній лаві, покритий шкірою тигра. Дедал пораяється біля якихось речей.

Дедал

Настав сьогодні довгожданий час
Втекти з неволі. О боги великі,
Прийдіть же ви на допомогу днесь,
Та дайте нам і мудрості, і хисту
І обезстраште праведні серця.

(Пауза).

Далеко ти за морем, рідний краю,
Але у серці у моїм живеш.
Безсилий кат убить любов до тебе.
І кожна грудка рідної землі,
І кожен куц троянди запашної —
Частина мого тіла і душі...

(Пауза).

Кривавий царю, лютий, нерозумний,
Твоя робота чорна, як смола,
Душа ж твоя і від смоли чорніша,
Хотів ти, щоб я зрадив рідний край,
Хотів ти, щоб свою продав я душу,
Хотів ти, щоб я вирізьбив тебе,

Неначе бога, з мармуру святого.
Ні, швидше виростуть їжачі колючки
На лисині моїй і серед спини,
Ніж я в грязюку умочу різець.

І к а р

(прокидається)

І знову дивний сон мені приснивсь:
Що я літаю в небі між громами,
У чорних хмарах молоду Ялин
Вихоплюю із блискавки стрімкої.

Д е д а л

(гнівно)

Щодня про неї ти ведеш розмову...

І к а р

Не маю сил забути я її.

Д е д а л

Не маєш сил? Даремні ці турботи.
За інше діло ти б узявсь тепер.
Передбачається далека нам дорога —
Приготуватися до неї час настав.
Багато я провів ночей безсонних
І все робив... І пір'я сам дістав,
І воску сам приніс я цілу мірку,
І крила сам робив я по ночах,
Щоб тільки швидше вилетіть з неволі,
Побачити священний рідний край.
А ти Ялин з думок не випускаєш
І в сні про неї мариш...

І к а р

Вже зробив?

Дедал

Кого?

Ікар

Та крила.

Дедал

Вже зробив.

Ікар

А де ж вони?

Дедал

А он, у тій кімнаті.

Ікар

Донині ще ніколи і ніхто
Не підіймався в небеса на крилах.
Ми першими відважились на це.
Чи злетимо ж, чи здіймемося вгору?

Дедал

Якщо боги втілили в мене мудрість
Зробити крила, щоб літати на них,
То допоможуть полетіть у небо.
Ось незабаром спробуємо ми.
Я тільки хутко приготую їжу...
Попереду в нас повно небезпек.
Тож треба бути напруженим щомиті,
З бокових дверей виглянув і заховався Алим.
А ти гадаєш тільки про Ялин.

Ікар

Чи пам'ятаєш, батьку, ту годину,
Коли ми в терем до царя прийшли?

Там біла і сумна Ялин стояла,
І признаку життя в ній не було.
А потім подивилася на мене —
І блиснули в її очах огні,
Карміновими стали її губи.
Вона всміхнулась, і в душі моїй
Пожежею кохання запалало.

Д е д а л

Ну й добре діло. Всю свою любов
Ти мусиш вилить у кохану творчість.
Любов та мусить принести натхнення
Твоїй душі. Закоханий митець
Готовий завжди чудеса творити.
Коли ж не знає, що таке любов,
То і своїх героїв не наділить
І щирістю, й коханням запальним.
Тобі ж любов дала вогненну музу,
Вона тобі допомогла створить
Без позування статую чарівну.
Ти так раніш ніколи не творив.

І к а р

(бере папірус, щось записує)

Любов мене на дивний труд веде,
А я шукаю більших благ від неї.

Д е д а л

Єдині блага — це палке натхнення,
Про інше годі і гадать тобі.

І к а р

А я гадаю досягти кохання,
Напитися цілющого вина
І окрилить себе великим щастям.

Дедал

Досягнений у світі ідеал
Перестає ним бути. Потім стане
Розчарування — рідний друг журбі.

Ікар

Я все життя готов її любити!..
Вже цілий рік щовечора в садах,
Де царські палаци вогнями сяють,
Ходжу я, щоб побачити Ялин,
Щоб хоч почути голос її милий,
Якого я ніколи ще не чув.

Дедал

(готув їжу)

Ходив, ходив. Вбивав ти час даремно,
Немов гульвіса, по отих садках...
Що доброго отам ти міг зробити?

Ікар

Стрічаючи замучених рабів,
Учив їх завжди, як здобути волю,
Як скинути тяжке ярмо царя.

Дедал

Нехай раби зберуться воедино
І знищать хай вони свого царя —
Хто ж буде потім на чолі держави?
Раби цього не можуть зрозуміть...

Ікар

Нехай раби розтопчуть трон, корону,
Тоді, можливо, інший цар якийсь,
Боячись бунту, повстання страшного,

Належне дасть рабу: свободу й хліб.
В найближчий час повстання грізне буде,
Озброїлись уже раби усі.
Пішов би з ними я у битву грізну,
Ялин серед вогнів би відшукав.

Д е д а л

От зовсім розум загубив хлопчина!
Прилетимо до себе в рідний край,
Там ти забудеш про своє кохання.

І к а р

О батьку мій, прекрасний рідний край,
Ніщо його у світі не замінить,
Та буде він для мене пустирем,
Коли до нього без Ялин прибуду.
В сухім степу впаду я у пісок,
І ворон виклює мої зіниці.

Д е д а л

Вгамуйся, сину. Вмій себе тримать.
О бог кохання, поможи Ікару
Переболить любов'ю неземною.

(Виходить).

І к а р

(нише)

«Вії в тебе — стріли. Пробивають
Щит грудей і серце геть разять».

Входить Дедал, за ним група рабів.

Д е д а л

Здається, все ми вже зробили, друзі.
Ідіть спочиньте. Тільки звідсіля
Геть винесіть всі непотрібні речі.

Раби виносять дещо, а потім усі виходять.

І к а р

(дивиться у вікно)

Кривавий Тухта йде. Сатрап царя.

Д е д а л

Зловіща птиця. Зараз приступай
До праці, щоб хижак жахливий
Не міг помітити нічого тут
І не дізнавсь про задуми утечі,
Бо згинемо ми від меча його.
Сховай папірус, щоб не прочитає
Твоїх пісень, наповнених любов'ю
До дівчини і злістю до царя.

Ікар ховає папірус.

Бери різець, виходь у ту кімнату...

Входить Т у х т а .

Т у х т а

Ну, як іде, майстри, робота в вас?

Д е д а л

Хвалити треба бога Аполлона...
Гаразд іде...

Т у х т а

А ви на скелі тут,
Неначе в небі. Досягти нелегко
Притулку вашого. А покажіть,
Які уже ви статуї створили?

Д е д а л

О, це, герою, можна показать...
Ікаре, покажи свою роботу!

Ікар виходить.

Т у х т а

А ти також, Дедале, вже створив?
Уже царя порадувати можна?

Д е д а л

Звичайно, можна показати все,
Але моя не скінчена робота,
Тому її відкрити не смію я.
Такий вже звичай: поки не закінчу —
Не покажу нікому. Йду кінчать...
Такий у мене звичай довгорічний.

(Хоче вийти).

Т у х т а

Царя різьбиш ти так, як він хотів:
На буйному коні, з мечем блискучим,
Як воїна відважного?

Д е д а л

Так, так...

Як замовляв. Щоб догодить цареві,
Усі знання і силу я приклав
І душу вилив в статую чарівну.
Ще день чи два, і кінчу я її...
Іду кінчать.

(Виходить).

Т у х т а

Здається, досягаю
Мети своєї. Догоджу царю,
Ще раз його прославлю у державі —
І цим для себе щастя я створю.

(Думає).

Не буде ж два віки він жить у світі,
Помре й залишить царство все мені.
Вінцем володаря чоло я оповію.
А що, коли він буде довго жить
Й триматиме в руках вінець величний?..
Великої біди в цьому нема.
У мене є трутизна з жал гадючих,
Я біля серця бережу її...

(Дістає медальйон).

Мені вона здобути трон pomoже.
Хай тільки цар з'єдна мене з Ялин,—
Її також не краще дожидає...

(Гукає).

Алим!

Входить Алим.

Ну, що говорять між собою
Майстри могутні? Ти їх підслухав?

Алим

Я підслухаю, що вони говорять,
Дивлюся, як працюють уночі.
Несила їм від мене щось втаїти.
І винюхаю, й висліджу я все.
А от їх мову тяжко зрозуміти.
Та ще й на віддалі від них стою,—
Вони ж говорять між собою тихо.
Лише одне я встиг запам'ятать:
Старий про крила щось завжди говорить,
А молодий базіка про Ялин.

Тухта

Нема нічого дивного, Алимє:
Ікар говорить про Ялин тому,

Що статую різьбить із неї палко.
Дедал про крила, кажеш, розмовля...

(Думає).

Чекай, чекай, нащо ж йому ті крила?
А л и м

Не знаю я.

Т у х т а

Старий Дедал — мудрець,
Від нього можна усього чекати.
Мабуть, царя він хоче окрилить.
А поміж тим допомагай у праці,
А сам гарненько без кінця слідкуй!
Коли помітиш щось лихе — відразу
Біжи до мене, повідом про все.

А л и м

Зроблю усе, як треба.

Т у х т а

Пам'ятай,
Що ти за них відповідаєш,
Що бранці це, що люди це чужі
І можуть лиха натворити завжди.
Прощений ворог другом не стає.
Його тримати треба у вуздечці
І задні ноги у ланцюг узять.
Отож слідкуй за ними щохвилини.

А л и м

Що буде треба, все зроблю я вмить.

І кар вносить статую Ялин. За ним іде Дедал.

Т у х т а

Яка прекрасна! Вмієш ти творити.
У тебе руки, хлопче, золоті.
Здивується наш цар, коли побачить
Свою дочку у камені живу.
Очам своїм не хочеться повірить,
Що це така нечувана краса.

І к а р

Всю душу я сюди вкладав старанно.

Д е д а л

На сина я надіявся не даром,
І ось тому великий результат.

(Показує на статую Ялин).

І я роботу кінчу незабаром.
Приходь же завтра із царем сюди,
Я статую вам покажу чудесну.

Т у х т а

Ну що ж, бажаю успіху я вам.

(Виходить).

І к а р

(дивиться на статую Ялин)

Очей не можу відвести від неї.

Д е д а л

Піди, Алимє, принеси води!

Алим виходить.

В дорогу час, готові крила наші.
Прекрасні крила — з воску, а міцні.
І не зламаються вони в польоті.
Запас харчів я теж приготував,

І меду запашного повний слоїк,
І повний глечик прісної води.
І лук, і стріл приготував немало
Для оборони в небі від орлів.

(Вносить крила, розправляє пір'я).

Душа моя тремтить у грудях, рветься.
Ледь крок один повернемо не так
Або помітить хтось, що ми тут робим,
І наші голови із пліч злетять.

А л и м виглянув, округлив очі і хутко зник.

Життям своїм щомиті ризикуєм.
Ну, не марнуй часу,

(до Ікара)

За мною йди.
Прив'язуй крила ці до рук міцненько.

Обидва прив'язують крила.

І к а р

В моїй душі страшна тривога, й радість,
І сонячне якесь передчуття.

Д е д а л

Ми нині стали на порозі волі,
То можна вже й порадуватись нам.
Хоч ми і пожили у цім вертепі,
Але часу не марнували тут.
Творили ми із почуттям великим.
В житті для творчості найкращий час,
Коли людині ріже серце горе.
І от вона те горе вилива
З душею разом у своє діяння.
Для творчості тут був прекрасний час.

Не вмере в віках робота наша люба,
Прославить наші імена...

І к а р

Ялин моя!

Невже ж з тобою нині розстаюся
І не зустріну більше у житті?
Оці ланіти, перси, любі очі
Хай прилітають хоч у сни мої...
Навік прощай, кохана, незабутня.

*(Хотів обняти статую Ялин, але жажнувся, скрикнув
і відскочив на крок від неї).*

О батьку мій, що бачу я!!!

Д е д а л

Що там?

І к а р

Ялин до мене усміхнулась мило.
Іди сюди, гарненько подивись,
Всміхається вона до мене знову!

Д е д а л

(підходить до статуї)

А справді тут великі чудеса.
О сину мій, ти вклав у камінь душу.
Ти так творив, що й камінь засміявсь.
Тож перед цим омріяним польотом
Висвячую тебе сьогодні я,
Коханий мій, улюблений мій сину,
В безсмертні і нескорені творці,
Яких народжує тисячоліття.
Хай ще одним митцем наш рідний край

Збагатиться віднині і навіки.
Тепер іди зі мною до вікна,
За мить одну підкоримо ми небо.
Тямущим людям усїї землі
Доведемо, що можна покорити
Простори неба гордого. Донині
Людина тільки мріяла про це.
За мною йди!

І к а р

(обійма статую, ридає)

Прощай, Ялин моя.
В віках твій образ буде огнеликий,
Він буде тим, що душі покоря.
Душі моєї був порив великий,
І ти запломеніла, як зоря.
Я й сам не відав, що оце каміння
Перетворю у святозорий храм.
О радуйся, нетлінне сотворіння,
І йди у світ назустріч злим вітрам,
А я від тебе полечу у вирій,
Та злotosяйну всю твою красу
В душі своїй і вогняній, і щирій
В польоті із собою понесу.
Обидва ідуть до широчезного вікна, стри-
бають і повисають у повітрі, відлітаючи
вдаль.
За хвилину входять сюди цар, Тухта,
А лим та озброєні воїни.

Ц а р

Чому ж їх тут немає? Де ж вони?
Куди раби поділися ізвідси?

(Оглядав майстерню).

Ну де ж вони?

Т у х т а

(до Аліма)

Чого ж мовчиш ти, дурню!
Великий цар запитує тебе,
Куди раби поділися ізвідси?

А л и м

Не знаю я...

Т у х т а

Не знаєш, кажеш ти!
Для чого ж ти стояв тут щохвилини?

А л и м

(розгублено)

Не знаю... я, де згинули вони...

Ц а р

О, тут якась загадка є велика.
Навколо скелі воїни стоять,
І не змогли б раби втекти ізвідси.

А л и м

Не знаю... Бачив тільки я,
Що крил приніс Дедал дві пари,
З Ікаром готувався відлітати.
І більш нічого я...

Т у х т а

Огідний рабе,
Тебе ж поставлено, щоб ти оберігав
З ворожої країни полонених.

(Проймає стрілою Аліма).

Боги, боги!

(Поглянув на статую Ялин).

Великий царю, а поглянь сюди,
Яка чарівна статуя прекрасна
Дочки твоєї. Мов жива Ялин.
Нетлінний мармур образ її світлий
Вікам грядущим гордо вознесе.

Цар оглядає статую.
(Помітив і узляв папірус).

А ось папірус. Тут пісні чудесні.

(Читає).

«Над хвилями морськими зірка рання
Вогнем заплomenіла іздала.
Ото любов, Ялин моя кохана,
Все в ній злилось — і небо, і земля».
Це про любов щось написав хлопчина.
А нижче тут великому царю:

(Читає).

«Ти край, тиране, у біду утяг.
На вбивство чорні витрачаєш сили.
Де можна збудувать життя,
Там ти збудовуєш могили».

Ц а р

(вирива папірус, рве його, з папірису летється кров)

Тут сили злі і чорні — не пісні.
Чому з них кров рікою полилася?

(Витирає руки об свій одяг).

Т у х т а

О не гнівись, володарю великий.
За ці пісні я гаком зачеплю

За ребра хлопця й витягну на гілку.
Від мене він нікуди не втече.
В в'язниці так його я розтираню,
Що і дуби здригнуться у гаю.

(Дивиться на статую).

Він статую з Ялин зробив чудесну...
Дедал зробив же статую твою.
Ось тут, за цим полотнищем великим,
Стоїш ти, царю, ніби бог війни,
Сміливості й відваги запальної.
Нехай народи усїї землі
Зрадіють, як подивляться на тебе,
Що ти такий! Дивись на себе ти!

(Зриває полотнище).

Видно статую царя: цар підвівся на купі людських черепів і хижо дивиться вдаль. Однією рукою тримає стріли і петлі, а другу простяг, як звірячу лапу, вперед. Вєсь закривавлений.

(Від несподіванки кричить.)

Що бачу я!!!

Ц а р

(до воїнів)

Зв'яжіть цього злодюгу!

(Показує на Тухту).

В нову в'язницю відведіть мерщій,
Що сам він збудував її недавно.
Схопіте гаком за ребро його,
До свят він висіти в в'язниці буде!
Я потім сам на вогнищі його
Спалю за те, що він злодіїв лютих
В мої святі хороби допустив.

Воїни беруть Тухту гаком за ребро, тягнуть. Він кричить несамовито.

(Дивиться на статую).

О різьбярі, бодай би руки вам
Повивертались, наче ті лопати,
І клешнями зробились ноги в вас,
Щоб статуй ви ніколи не різьбили.
Оце створили! О, яка ганьба!
Дізнаються всі люди в цілім світі,
Як ви прославили великого царя.
О, щоб поїли вас вовки прокляті!

Один воїн

(дивиться у вікно)

Великий царю наш, дозволь сказати
Рабу твоєму слово. У повітрі,
Аж он, де дві хмарини, я уздрів
Дві постаті людей — на дивних крилах
Летять над морем... Мабуть, то боги,
Бо хто б летіти міг?..

Цар

(підбігає і дивиться у вікно)

Та то ж вони!
Пізнав я їх, приплуд, іздалини.
Гей, воїни хоробрі і сміливі,
Зміцнійте в войовничому пориві.
Робіть усе, що я вам повелів!
Списи хапайте, мчіть до кораблів!
До берега піду я також з вами.
Чи близько тут, чи ген за островами,—
Ви злодіїв повинні половить.
А не спіймаєте — то й вам не жить!
Я знищу всіх вас, всіх вас повбиваю!
Біжіть вперед! Я вам повеліваю!!!

Воїни біжать, за ними цар. Галас, метушня.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Скеля серед моря. На вершині її сидить Гаргара,
вудить рибу. Вітер розвіває її сиве волосся й одяг.
Ось вона подивилась пильно удаль.

Г а р г а р а

Якісь раби до моря знов ідуть.
Уже у воду входять клятї душі —
Шукать каміння чарівне на дні.
Геть хочуть обезсилити Гаргару.
Пройдисвіти, чекайте, я вам дам!

(Крутить рукою, щось шепотить).

Підіймається височезна хвиля.

Хвиле, хвиле,
Підіймись,
До берега покотись,
Покотись.
Викинь з моря
Гультіпак,
Як собак...

(Ще довго щось шепотить).

Котиться хвиля за хвилю. Море починає бушувати
і ревити.

Вже вилетіли з моря, мов піщини,
Пройдисвіти, з чужих земель раби.
Стривайте, тільки влізете у воду,
То я вас, наче тріски, потоплю.

(Пауза).

Нема одбою від рабів проклятих.

(Дивиться в інший бік).

А он з'явилися вдалині човни,
Рибалки ловлять рибу. Ось я зараз
В розсолі покупаю їх. Хай знають,
Як їм у води запливать мої.

(Маха руками, наче хоче полетіти).

Хвиля котить уже у той бік, куди Гаргара дивиться.
Раптом підіймається буря. Хвилі горами котяться по
морю, ревуть і розбиваються об скелю.

(Від задоволення гучно сміється).

Хва... хва... хва... хва... Вже буря піднялася.
Один вже човник хвостика здійма,
А носом риеється в глибінь прозору.
Рибалки з нього в воду бульк та бульк.
Хва... хва... хва... хва... Купайтесь, хлоп'ята!
Я тут такого лиха вам завдам,
Якого ви ніколи ще не знали.

Буря втихає. Море стало тихе і рівне, як дзеркало.

(Вудить рибу знову).

На скелі цій вже довго я сиджу.
Зігріється красуня незабаром,
Тоді цареві однесу її,—
Нехай за це не лізе в моє море
Й не посилає він рабів на дно,
Щоб не шукали чарівне каміння.

(Дуже уважно дивиться удаль).

Летять... аж двоє... Хто ж вони такі?
Догадуюсь. Це люди небезпечні,
Пройдисвіти, яким боги дали
Великий хист — зробить чарівні крила.
За камінь я сховаюся від них,

Нехай вони перелетять цю скелю.
Але якщо тут стануть спочивать,
То сонних їх у воду я укину.

(Ховається).

На скелю спускається спочатку Іка р, потім Дедал.

Іка р

Чудова скеля випнулась із моря,
Її каміння блисками сія.

(Видв'язує крила).

Дедал

Втомився я, вже сил бракує, сину.
Літа немолоді беруть своє.
Тут можна відпочити і підкріпитись.
Погоня з Криту не страшна вже нам.
До Греції лишилось недалеко.
Он берег затуманився вдалині
І рідні гори піднялись до неба,
Немов стрічають нас із чужини.

(Дістає мед, їдять).

Ой гналися ж кати за нами хутко,
Гадали, що піймають в небесах.

Іка р

Так. Їх було на березі немало.
Як вилетів я в небо, то з-за хмар
На острів Крит поглянув і побачив
І воїнів із стрілами, й царя.
Усі вони дивилися у небо
І бачили, що сил у них нема,
Найменших сил боротись проти нього.

Дедал

Вони себе телятами, дітьми
На березі морському відчували.
Багато з них у глибині душі
Нам заздрили і щастя нам бажали...

Ікар

А осторонь військові кораблі
Зняли вітрила, мчалися по морю,
Гадали наздогнати нас на них.
Та вирвались ми вчасно із неволі,
З такої чорної тюрми...

Дедал

Це так.

З могили тільки утекти не можна.

Ікар

А в небі я багато спогадань
Навік узяв у серце своє щире.
Яких чудес набачивсь я у небі:
В промінні хмари, наче кораблі,
Пливуть по морю ніжно-голубому.
Вітрила підіймають догори,
І котяться, і розтають від сонця,
Неначе кучугури снігові.
Повітря в небі чисте і прозоре.
Там можна ще відкрити немало тайн,
Дізнатися, чого не знають люди.
Оглянуть зблизька золоті зірки,
Узнати, хто місяць викував у небі,
З якого золота, чом світить він
І хто його штовха у високості,
Що він понад землею проліта.

Д е д а л

Минуть, Ікаре, ще тисячоліття,
І до зірок, напевно, долетять.
Відкриють загадкові тайни неба.

І к а р

А чом тепер не можна долетіть?

Д е д а л

Іще блаженний час не наступає,
Іще боги нам хисту не дали.
Летіть відразу, сину, небезпечно,
Бо сам собі там ради не даси
І можна легко сторч упасти звідти.
З низин у вись злетіти дуже тяжко,
А з висі впасти легко до низин.

І к а р

Мені здається: досягли висот ми,
Побачили широкі небеса
І, наче в сні, на крилах політали.

Д е д а л

Ми тільки відірвались від землі,
Ми тільки довели майбутнім людям,
Що до небес людина долетить.

І к а р

(помітив Гаргару)

А хто отам, за каменем блискучим,
Ворушиться?

Д е д а л

Та то, мабуть, орел

Або іще якась надморська птиця.
Багато невідомих тут їх є.

І к а р

Якщо орел, пройму його стрілою.

(Націлює стрілу).

Г а р г а р а

(виходить з-за каменя, доземно вклоняється)

Летючим людям слава!

Д е д а л

Гей, ти хто?

З якої ти землі, бабусе, будеш?

Дивись, які незнані чудеса —

Зустріть стару бабусю серед моря...

І к а р

Що робиш ти на скелі кам'яній?

Д е д а л

І як попала ти сюди, старенька?

Г а р г а р а

О люди добрі, я тут вік живу...

Для мене кращого нема нічого,

Як хвилі ці й повітря запашне.

Д е д а л

А що ж їси і п'єш ти на цій скелі?

Адже ж у світі жити одному

Нікому не давалося богами.

Г а р г а р а

Як люди на корабликах пливуть,
То вже й мене, стару, не забувають,—
І рису, й меду, й фруктів привезуть,
Бо їм на морі дуже я потрібна.

Д е д а л

(з недовір'ям)

Нащо ж на морі ти потрібна їм?

Г а р г а р а

О, море це, ви знаєте, бурхливе...
Туманом покривається вночі,
І збитися у ньому дуже легко.
Коли ж вони заблудять під туман,
То їх я виведу на вільні води,
Бо море дуже добре знаю я.
Так цілий вік одна живу на скелі,
А щоб не сумно тут мені було,
То я сиджу і рибку собі вуджу.
Тож прошу, синку, я тебе сховати
Свою стрілу...

І к а р

Не бійсь, бабусе, нас.

(Опускає стрілу).

Ніякого тобі не зробим лиха.
Нам приятелі чесні люди всі,
Ми проти них ніколи не воюєм.

Д е д а л

(з недовір'ям)

Ну, скажемо, настануть холода,
То як же ти не мерзнеш на цій скелі?

Г а р г а р а

Моєї шкіри холод не бере,
До нього я привикла на цій скелі.

Д е д а л

Воно то, може, й правду кажеш ти,
А тільки дух від тебе йде не чистий.

Г а р г а р а

Хва... хва... хва... хва... Жартуєш ти, старий,
Облиш ці жарти.

Д е д а л

Та які ж тут жарти,
Коли я правду говорю тобі!

І к а р

А частенько тут
Ти зустрічаєш кораблі на морі?

Г а р г а р а

Та майже кожен день вони пливуть,
Багато їх бува...

І к а р

Чи ж пропливають
По морі цьому грецькі кораблі?

Г а р г а р а

Буває й так. А звідкіля ж ви, люди?

І к а р

Із Греції.

Г а р г а р а

А звідки летите?

І к а р

Із Криту.

Д е д а л

Про все, бабусе, хочеш ти узнать.
Нащо тобі у душах наших риться?

Г а р г а р а

Та я ж, старий, турбуюся про вас...
Адже ж обмежена в людини сила...
В польоті, мабуть, притомились ви.
Лягайте і засніть отут на скелі,
А я посиджу тут біля вас
Та добре, та пильненько повартую.
А виспитесь, тоді й полетите
З новими силами в далекі далі.

Д е д а л

Від кого ж будеш нас оберігать?
Адже нема на скелі цій нікого.

Г а р г а р а

Та інколи бува, що хижий птах
У сплячого клює зненацька очі.

І к а р

А дійсно нам перепочити час,
Бо добре ми втомилися у небі.

Д е д а л

І я не проти, тільки щось мені
Душа говорить нехороше слово...

І к а р

Не бійся, батьку, буде все гаразд.

(До Гаргари).

Як сонце в небі зверне із обіду,
Тоді ти нас, бабусе, розбуди.

(Дивиться на сонце).

Що бачу я, — хтось біля сонця, батьку,
Стоїть сповитий в світлім багрянці.

Д е д а л

То щось тобі примарилось, Ікаре.
Хто б там стояв?

Г а р г а р а

Нікого там немає...

І к а р

Он бачу ж дівчину я біля сонця!
Та хто ж вона?

Г а р г а р а

Ех, сину, сину мій,
Ти головного ще не взнав у світі:
Боги створили землю й небеса,
Людину також і дали їй розум,
Їрасу дали, нехай собі живе
І розумом своїм туди не лізе,
Куди не треба, бо ізнов боги
Той розум відберуть навіки в неї...
Отож ти більше в небо не дивись,
Бо скажишся...

І к а р

А відчепись, бабусю!
То, мабуть, сонця золота дочка.

(Гукає в небо).

Дівчино! Хто ти, розкажи мені!

Чому ти підлетіла аж до сонця?
Можливо, чимсь тобі допомогти?

Всі дивляться в небо. Світло згасає, а коли знову спалахнуло, то скелі не видно. Замість неї — частина сонця, а біля нього стоїть Ялин.

Ялин

Хто я така, я розкажу, коханий!
Ялин, царівна, що на білий світ
Холодною, мов крига, народилась,
З напіводкритими очима. І завжди
Була я невесела і похмура.
Розвеселити і зігрить мене
Були безсилі в нашім царстві люди.
У теремі з'явився з батьком ти...
Як глянула я у твої зіниці —
Відразу ж мене жаром обдало,
Відразу і зігрілася, мій друже.
Від тебе полилася теплота
Така, що я вогнем заплomenіла.
Моє обличчя, мов калина, вмить
Від теплоти тієї спалахнуло.
Удари часті серця в грудях я
Відчула в ту хвилину життєдайну.
На тебе я дивилася весь час —
Життя своє і світ благословляла.
А потім ти пішов. А я вночі
Тебе в уяві бачила, коханий.
До мене ти так мило усміхавсь.
Я вранці думала зустріти знову
Тебе в чертозі. На великий жаль,
Судилося мені побачить інше.
Як тільки перший півень заспівав —
У теремі вікно відкрила буря,
І по холодному повітрі наче птах

Я в небо аж до сонця полетіла.
І ось уже минає цілий рік,
Як сонце тут пече мене безмірно.
Рятуй мене, коханий друже мій!

Світло згасає. Дедал, Ікар і Гаргара дивляться в небо.

І к а р

О, що я вздрів, о, що я вчув тепер?!
Ото ж стоїть, печеться біля сонця
Ялин, красуня-чудо, що мені
В чертогах царських душу запалила
Безсмертною любов'ю. Батьку мій!
Порадь, скажи, як діять мені треба?
Лечу до неї і візьму її
В свої обійми...

Г а р г а р а

Хлопче мій сміливий,
Красуня та поставлена туди,
До сонця у висоти, не тобою,
І ти її не думай зачіпай.
Нахабний буде злочин це й крадіжка,
Якщо ти схочеш полетіть туди...

І к а р

А відчепись від мене геть ти, бабо!
Чого ти причепилась, як смола.
Своя робота в тебе є на скелі,
А я роблю, що промовля душа.

(Дивиться догори).

Ялин моя, я долечу до тебе,
У ту незнану світлу висоту,
Де тільки ти стоїш сама у сяйві.

Тебе до серця пригорну я там,
Від полум'я страшного порятую,
Свята любов і радість неземна.
Ми будем жить з тобою довго, довго...
Бо нам належить небо і земля.

(Прив'язує крила).

Дедал

Чекай, Ікаре! Дуже добре діло —
Красуню рятувати, тільки знай,
Що крила в тебе із простого воску
Не витримають, може, висоти —
І ти, мов камінь, упадеш у воду.

Гаргара

Ага, впадеш, розіб'єшся у прах,
Пірнеш у воду, буде їжа крабам.
Не буде рятувать тебе ніхто,
Загинеш, мов собака, на вік вічний.

Дедал

Зробити можна ось як, любий сину,—
Ось не лети у небо, почекай!
Додому вже летіти недалеко,
На захід сонця будемо ми там.
Почнем робити зразу ж інші крила.
Тебе літати краще я навчу,
Тоді вже можна вилетіть під сонце
І рятувать красуню молоду.
Летіти ж зараз дуже небезпечно.

Ікар

Коли те буде? Поки зробим ми
Якісь там інші та міцніші крила,—
Ялин не буде в небі на той час.

Моя душа передчуває це.
Якось тут є велика таємниця.

Я л и н

(гукає з неба)

О, як я мучусь, любий друже мій,
Але ж тобі летіти небезпечно:
Тут котять хвили спеки і вогню.

І к а р

(гукає їй)

Ялин моя! Ані вогонь, ні спека
Мене нітрохи в небі не страшать.
Я вилечу під сонце аж до тебе.
Хоча у мене крила й неміцні,
Та я навчився ними володіти.
Врятую я тебе, любов моя!
Без тебе я не можу жити у світі.

Д е д а л

Одну лиш мить побудеш біля сонця —
І вік ходить не будеш по землі.
О горе, сину, серце відчуває,
Що трапиться нечувана біда.

І к а р

О, краще мить прожити біля сонця,
Аніж повзти по низині весь вік.
Та тільки, рідний батьку, не журися,—
Не трапиться нічого в небесах.
Я повернусь з красунею своєю
Й найщасливіший буду на землі.

Дедал

Ні, ні! Тебе я не пущу у небо,
Допоки інших крил тобі не дам.
Не хочу я лишитись сиротою,
Твої смерті не знести мені.
Умру від горя і журби страшної,
Задушить геть мене страшна печаль.

(Плаче).

Ікар

Та не журися і не плач, мій рідний!
Вернуся я, і буде все гаразд.
Ікар хоче летіти в небо, але його за груди
хапає розлючена Гаргара.

Гаргара

Пройдисьвіте, не полетиш у небо!
Я задушу тебе, як кошеня!
На тріски твої крила поламаю!
В воді солоній утоплю тебе!
Тобі я очі виб'ю, лиходію!

Ікар

(відбивається)

Проклята бабо, геть з моїх очей!
Дивися, як страшенно розлютилась!
Зеленими вогнями зайнялись
У неї очі, наче в того вовка.
З бабами я ніколи ще не бився,
А тут, як видно, треба бій прийнять.

Дедал

Чи ба, яка бабуся! — дух нечистий!
То чарівниця, сину, вбий її.

І чистою у тебе буде совість,
Коли її із світу ти зженеш!

Г а р г а р а

(падає із скелі у воду від удару Ікара)

Загинуло каміння чарівне...

Д е д а л

(дивиться із скелі у воду)

Ого, як швидко в воду полетіла!
Не топиться, а плава по воді,
Неначе та колода. Ач, проклята!
Схопились тільки бульби водяні
Навколо неї. Ач, яка бабуся!
О, вже акулою зробилася вона
Й відкрила пащу, наче віко скрині.
Не жить тобі, проклята, все одно!
Оце щоб знав ти, сину, що за люди
У світі є...

(Оглядає скелю).

Та де ж ти, де, Ікаре?

(Дивиться навколо).

Ікара вже немає на скелі: він шугонув соколом до красуні.

Знову видно частину сонця і Я л и н. Вона дивиться вниз, а до неї підлітає І к а р.

І к а р

До тебе я лечу в проміннях сонця.
Яке ж тепло, які ж тут чудеса!
Ясного світла хвилі багрянисті
Бурхливо ллються із ясних висот.
Мене вже сонце обійма промінням,
Як мати обіймала в давнину.
І обійма, й уста мої цілує.

Аж ось коли настав жаданий час!
Злетів я в небо, мов орел крилатий!
Ялин, Ялин, я небо підкорив,
Я небом володію неозорим.

Я л и н

О друже мій, володарю небес,
Чи ти ж до мене долетиш, коханий?

І к а р

Ялин моя! До тебе долечу!
Любов моя, свята любов єдина!
В два сині озера твоїх очей
Погляну я, із ніжних вуст трояндних
Зіп'ю я те, що смерті всі дола.

Я л и н

Лети, лети, та тільки швидше, милий,
Хапай мене за руки і мерщій
Зі мною разом опускайся, любий,
Бо падає вже пір'я з крил твоїх.
Яскраве сонце, світле і гаряче,
Розтоплює уже на крилах віск.

І к а р

Та що ж мені до того воску, мила,
Коли в обійми я твої лечу?
Раніше, аніж крила розпадуться,—
З тобою повернусь на землю я.
Ми будем жити довго і щасливо,
Ми будемо літати у небесах...

Я л и н

Хлопчино мій, Ікарє мій коханий,
(*простягає йому руки*)

Ще помах, два — і вилетиш сюди.
Але ж біду велику я вже бачу:
На крилах віск розтоплюється геть...

І к а р

Нехай розтопляться промінням крила,
Нехай у мене розум і життя
Боги віднімуть, та цієї миті,
Яка буває у житті лиш раз,
Самі боги безсилі відібрати.

(Хапає красуню в обійми, а потім дивиться вдаль).

Я бачу цілий світ із висоти.
Який же він широкий і прекрасний!
У світі цім ми будем довго жить
І радуватись квітам і світилу.
А он на Криті що уgliedів я!
Чертоги царські вкрили геть пожежі,—
Ідуть на бій ватагами раби,
Яких навчав я битися за волю.
Катюги злі, поплічники царя
Несамовито в паніці тікають.
Горять страшні в'язниці навкруги.
О, радуйся, Ялин моя прекрасна!
Тирани гинуть на твоїй землі,
І прокидається свята свобода.
А он уже раби царя ведуть
І ллють окуп на нього із барила.
Весь острів Крит пірнув у чорний дим.
О батьку мій, ти знизу, мабуть, бачиш,
Якого в небі щастя я досяг,
Які великі радощі для мене.
У світі цім найщасливіші ми!..

(Пригорта Ялин до своїх грудей, цілує).

В цей час віск на крилах розтає, пір'я розсипається.
Ікар і Ялин падають у море.

Дедал

(жахнувся, аж похитнувся)

Що бачу я у цю страшну хвилину!
Ох, сили всі залишили мене!

(Прив'язує крила).

Мій син Ікар з красунею своєю
В міцних обіймах із-під сонця впав
У сині води моря. Сину, сину!
Любив тебе, ростив тебе, навчав
І ждав од тебе радощів у світі,
А ти мені приніс таку печаль...
Ну, як тепер я зможу рятувати,
Коли вас проковтнула глибочінь
І синьою ропою напоїла?
О діти милі, самотній я
У серці понесу жахливі болі.

(Гірко ридає).

О синку мій, про перший наш політ
І про мистецтво щире та правдиве,
Про сонячну й палку твою любов
І про відвагу запальну, орлину,
Яка в тобі кипіла довгі дні,
Народи світу у віках грядущих
Складатимуть легенди і пісні.

(Легить вдаль).

Долинка, 1954

ПРАВДА НЕ ВМИРАЄ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

А р а м, володар Вірменії.

На ї р а, його дружина.

Та к у ї, їхня дочка.

Га й к, їхній син.

Не в і д о м и й.

С п а р а ц е т ¹.

А к о п, конокрад.

Ге в о р к, пастух.

Ма р к о с, вільний мисливець.

З в і з д а р.

Слуги, гості, трударі, жінка,
старець, князі, пастухи, страж-
ники, воїни, танцюристки,
юнаки.

Дія відбувається на землі вірменській ми-
нулого тисячоліття.

¹ С п а р а ц е т — воєвода.

ЧАСТИНА ПЕРША

Пишні хорони. Біля столу в кріслі сидить А р а м.
Він пірна в глибокі роздуми. Н а ї р а вишиває і спі-
ває тихо.

Н а ї р а

Зіронько світла, яскрава,
Ти наді мною світила.
Потім скотилася з неба.
Де ж ти, кохана і мила?

Може, ти згасла навіки,
Може, втопилася в морі.
Я ж тут без тебе щоднини
В муці великій, у горі.

Світло яскраве багряне
Ти розсипала по полю.
Я позбираю те сяйво —
Вишию ним свою долю.

Чути гучні співи і музику за вікном.

І музика лунає всюди, й спів.
Возрадувавсь народ своєму щастю.

А р а м

Страшні віки підборами людей
Безжалісно топтали і душили.

Та не губили і тоді надій
Вірмени дужі на життя і волю.
І ось жадання стало на поріг —
Взяла з боїв Вірменія свободу.
Неначе від пожежі пацюки,
Князі порозбігалися криваві,
Але спокою на землі нема.

Н а ї р а

Та тихо всюди, любий мій Араме.

А р а м

Воно-то тихо. Люті вороги
Мовчать, неначе їх нема у світі.
А поміж тим у Персії вони
Мов прусаки у щілинах засіли
І харалужні гострять там ножі.

Н а ї р а

Та ти ж відомий воїн всьому світу,
Не раз громив усяких хижаків,
Вигонив їх із рідної країни.
Немов Вардан, персидського царя
Війська мішав із чорною землею.
Ті зрадники, що в Персії знайшли
Собі притулок, не страшні для тебе.
Хоч батько твій лихим був для людей,
Але тебе Вірменія леліє...
І всі до тебе у тривожний час
Ізйдуться на захист Батьківщини.

А р а м

Але душа моя чогось болить,
Ніде собі я не знаходжу місця.
Спокійно спать не можу уночі:

Як тільки очі я заплющу, зразу ж
Ідуть до мене мертвяки страшні,
Давно вже перетлілі в домовинах.
Поламани і руки, й ноги в них,
Мечами густо черепи пробиті.
Дірявими обличчями вони
Переді мною натовпом проходять,
Сміються і танцюють в темноті.
З очей порожніх ллють криваві сльози.

Наїра

Яке страхіття! Що ж тепер робить?
Ти втомлений жахливими боями...

Арам

Людей своїх я завжди захищав,
Але страждаю, мов убійник лютий,
Якого совість гризти почала
За все його криваве, чорне діло.

Наїра

Геть чорні думи, любий, відганяй.
На сон грядущий випий жбан міцного
Вина...

Арам

О ні. Вино не дасть душі
Жаданого святого супокою.

Слуга

(входить)

Прийшли до тебе люди із степів.

Арам

Коли прийшли, то діло є. Запрошуй!
Слуга виходить.

Це люди добрі. Знаю їх давно.
У битві войовничі й непохитні.
Не трапиш з ними у тяжку біду.

Входять люди.

1-й чоловік

(підходить до Арама з хлібом)

Володарю, сьогодні ми до тебе
З-за гір прийшли, щоб правду розказать.
Коли Вірменію схопив у руки
Твій батенько, бодай йому...

2-й чоловік

(тихо до 1-го)

Ти що?

Коли не вмієш словом володіти,
То геть назад, а хліб мені віддай.

(Бере хліб у 1-го).

1-й чоловік

(тихо)

Збиравсь я довго правду розказати...

Арам

Про що ви там розмову завели?

2-й чоловік

(уклоняється Араму)

Здоровимо сердечно і вітаєм
Нескореного мелека свого,
Що меч підняв за наше щастя й волю,

Що ворога з вірменської землі
Зігнав навіки. Слава ж тобі вічна.

(Дає хліб Араму).

А р а м

Спасибі вам, могутні трударі,
За хліб і сіль, за щиру ласку вашу.
Що чути нині в вашому краю?
Що радує серця у грудях ваших?
Які новини є тепер у вас?

2-й чоловік

Коли ти, рідний, нас водив у битви,
Й вигонили ми з рідної землі
З тобою разом ворогів-чужинців,
А з ними разом і своїх князів,
Що запрягали в ярма нас одвічно,
То думали, що мир для нас настав,
Що будем ми спокійно в щасті жити.
Але виходить, любий наш, не так.
З клеветами між горами засіли
Недобитки — ненавидні князі,
Жадають знов рабами нас зробити,
Віднять у нас худобу і житло.

1-й чоловік

Сади, і виноградники розкішні,
І землю, що між горами у нас.
Ярмо надіти знов на шиї наші,
Примусить працювати весь вік на них.

3-й чоловік

Не встиг коханий край наш розцвісти,
Не встигли ми дихнуть на повні груди,
Свободними не встигли відпочити,

Як знову пахне чад отрути й крові.
Тож просимо, улюблений, тебе
Нас не віддать на поругання кату.

А р а м

Не кидайте із рук своїх мечів,
І де лиш ворог буде підніматись,—
Відразу ж і рубайте ви його.
В вас є і розум, і відвага дивна.
Коли ж несила буде встоять вам,
До мене шліть свого гінця негайно,
На допомогу я війська пошлю.

Л ю д и

Спасибі, рідний! Так і зробим ми,
Коли загроза буде й небезпека.

А р а м

Нехай весь вік вас воля осіня.

(До 1-го чоловіка).

Що робиш ти?

1-й ч о л о в і к

Випалюю я цеглу...

А р а м

(до 2-го чоловіка)

А ти?

2-й ч о л о в і к

А я саджаю виноград.

А р а м

(до 3-го чоловіка)

А ти?

3-й чоловік

Мої діла в гарячій кузні.
Кую орала, щоб орать поля,
Та шаблі, щоб свободу захищати.

А р а м

Тож оберіть ви старшого собі,
Щоб вас умів водити в люті битви.

2-й чоловік

(показує на 1-го)

Мабуть, найкращим буде Арутян,
Бо він уже батавою у битвах
Уміло і чудово керував.

А р а м

(до 1-го чоловіка)

Ставай же старшим над людьми своїми,
Щомиті будь готовий до боїв!

1-й чоловік

Велика честь для мене. Що ж, візьмуся...

У с і

(до Арама)

Володарю! Живи і слався вічно!
Надією ти нашою постав!
Живи сто літ у radoщах та в щасті.

Виходять.

А р а м

Щасливо йдіть, хоробрі молодці!

(Пауза).

Відвага і надія в душах їхніх.

З цими людьми я знищу все старе,
Щоб все нове заграло буйним цвітом.
Щоби літала правда, як орел,
А не повзла, як черепаха в травах.
Та я ще часто думаю й про те,
Чи вистачить у мене сил поставити
Вірменію на вірний шлях життя...

Наїра

Коли умів ти ворога розбити,
То інші справи легші вже тобі.

Арам

Та можна бути воїном великим,
Але не будь державним діячем.

Арам помітив невідомого, який з'явився в кутку.
Він немов повис у повітрі. Голова у нього лиса, довга
сива борода, халат на ньому з біло-голубої тканини.
В руці довгий ціпок. Невідомий суворо дивиться на
Арама.

(До невідомого).

Ізвідки ти з'явився, добрий старче?

Невідомий

З тобою хочу я поговорити
З самим.

Арам

Залиш нас тут на час, Наїро.

Наїра

Охоплює мене великий страх.
Тремчу я вся. Ізвідки дідуган цей?

І хто його пустив у ці хороми?
Адже ж стоять навколо вартові!

А р а м

Ніколи страх не рятував нікого.

Н а ї р а

Біда якась?

Н е в і д о м и й

(до Арама)

Ти сам лишайся тут!

У нас розмова буде строга дуже,
Не можна жінці слухати її.

Н а ї р а

Біда якась?

А р а м

Не бійся, будь спокійна!

Наїра боязко виходить.

Н е в і д о м и й

Народ вірменський полюбив тебе
За те, що ти відважний і хоробрий
І що звільнив Вірменію свою
Від ворога, кривавого злодюги;
За те, що ти своїх лихих князів,
Що рідний край для власної наживи
Неначе звірі рвали на шматки,
Прогнав рішуче із землі своєї.
Тепер ти хочеш трударів життя
Поліпшити віднині і навіки.
Вірменія ще трохи постражда,

Та й знову вічне щастя їй настане.
Для тебе ж доля інша випада.

А р а м

Яка ж вона, кажи, велебний старче.

Не в і д о м и й

Страшний тиран-катюга, батько твій,
Таких гріхів небачених накоїв,
Що й мертвому йому не прощено.
Переступивши через гори трупів,
До трону й до корони він дійшов.
А села в виноградниках розкішних
В руїни, в пустирі перетворив.
Людей же працелюбних войовничих
Заковував щоденно в ланцюги,
На дно холодне кидав кам'яниці,
Ув'язнював і голодом вбивав.
Валялись мертві люди серед поля,
А ворони клювали очі їм,
Собаки гризли їхні жовті кості.
Але нащо розповідать тобі,
Коли про це страхіття й сам ти знаєш.
Воно ще торжествує між людьми,
І ти його побачить нині мусиш:
З родиною в далекий край піти
І там пожити долею народу.
Коли ж перейдеш отакі шляхи,
Лиш потім ти непереможним будеш.

А р а м

Я слухаю! Що дальше, говори!

Не в і д о м и й

Чи згоден нині вийти у дорогу?

А р а м

Хоч би я й не погоджувався на це,
Та небом воно послане для мене.

Н е в і д о м и й

Ти вірно кажеш.

А р а м

Відтепер готов
Прийняти все, що доля посилає.

Н е в і д о м и й

Готуйсь спокійно і прийми його.

(Зникає).

А р а м

Так ось чому душа моя боліла,
Так ось чому жахався я у снах,
Так ось чому примари серед ночі,
Потлілі закривавлені мерці
З'являлися щораз переді мною.
То люди ті, що батько мій убив.
Своєї смерті злого винуватця
Вночі вони шукають у мені...

Н а ї р а

(входить)

Розмову вашу чула я жахливу.
Упали чорні хмари з висоти
За добре діло каменем на тебе.
О що ж готує день грядущий нам?

А р а м

Коли мій батько убивав невинних,
Коли вчиняв пекельне людям зло,
Коли їм очі випікав залізом,
Коли вбивав їх голодом на смерть,
Коли до тюрм загонив у кайданах,
Мабуть, тоді і не подумав він,
Що світові усе відомо буде
Й що буду я за це відповідать.
Клянусь, Наїро, що вінки тернові
Я сам поклав би на своє чоло,
Упав би на розпечене залізо,
На гострий меч, на гострі сто списів,
По гострому б камінні покотився
З гори високої, порвався б геть,
Щоб тільки не зазнала ти страждання
З невинним нашим чадом дорогим.

Н а ї р а

Як поділяла радощі великі,
Так горе я з тобою поділю.

А р а м

В далекий край покручені шляхи
Я всюю не барвистими квітками
Перед тобою. Не ясним сріблом —
Колючими і гострими тернами.
Не будеш ти ходити у шовках —
Покриєш своє тіло ганчірками.
Не будеш пити запашне вино —
Нап'єшся із калюжі каламуті.
Не у хоромах будеш спочивать —
В чужих краях на будяках колючих.
Не страву будеш споживать смачну,
А чорний хліб, розмочений сльозами.

Наїра
(плачучи)

І по тернах колючих я піду,
Й покрию своє тіло ганчірками,
В чужих краях нап'юсь з калюж води,
І чорний хліб я розмочу сльозами,
Й спочину на колючих будяках,
Лише б з тобою разом бути, коханий.

Арам

О не ридай, не розтинай душі,
Схились до мене, відпочинь, Наїро.
Спокійно будем зустрічати день,
Який таїть тривожні небезпеки.

(Сідає в крісло).

Наїра теж сідає і схиляє голову на груди Араму.
Наступає темнота. Деякий час тихо, а потім чути
тривожний дзвін і далекі крики. З'являється посту-
пово світло.

Арам
(схоплюється)

Тривожний дзвін, і зойки, й крик якийсь!

Наїра

Мабуть, пожежа десь тут недалеко!

Спарпет
(входить з мечем у руці)

Володарю! Нечувана біда!

Арам

Що трапилося, вірний спарпете?

С п а р а п е т

Такі є вісті, що коли б мені
Раніше, аніж встиг я їх почути,
Забили в вуші гострі паколи,
Й гачками очі витягли із лоба,
І порубали на шматки мене,
То я себе назвав би щасливішим.

А р а м

Що трапилося, швидше говори!

С п а р а п е т

Князі, яких ти вигнав із держави,
Уже із персіянцями зійшлись
Й ведуть на нас озброєних чужинців.
І вже вони устигли захопити
Велику землю. Всю Турубаран.

А р а м

Народ змете їх із землі своєї.

С п а р а п е т

Народ озброївсь, приєднавсь до військ,
Та користі від того дуже мало.

А р а м

Так що ж це, знов вертається старе?..

С п а р а п е т

Дізнавсь народ, що воля є у світі,
То буде він за неї воювать.
Князі не знайдуть щастя свого в зраді
І не заїдуть на старім коні
Далеко. А щоб волю нам здобути

І знищити навіки ворогів,
На це часу немало треба буде.

А р а м

Як блискавка, біда на нас упала!
Коли пожежа почалася ця?

С п а р а п е т

Вночі сьогодні все це почалося.
І зрадила нас доля у бою,
Бо готувавсь до битви хижий ворог,
А ми сиділи, мов телята ті,
І не могли довідатися вчасно,
Що ворог нам приготував петлю.
Почав чинити опір я з військами,
Щоб ворога відкинуть далі геть,
Так тут ще й буря піднялась жахлива.
Роздмухувала вогнища навкруг —
І мелики зникали серед диму.
Дуби столітні гнула й виривала,
Дорогу загороджувала нам.
Безсилий я боротися в цій битві.
Все програно. Отож збирайся в путь,
Покіль дорога ще одна відкрита.
Володарю, рятуй своє життя,
Вірменії воно ще знадобиться.
А я з мечем піду в нерівний бій,
Не дам себе катюгам оганьбити.
І знаю добре я, за що карає
Жахлива доля у цей час мене:
За те, що був я воїном великим.
І бачив, що твій батько витворяв,
І я його не зарубав, гадюку.
За це я головою розплачусь.

(Гнівно і хутко виходить).

Наїра

Араме, рідний! Що робити будем?

Арам

Піди збуди і одягни дітей.

Крики наближаються.

І швидко з ними повертайсь до мене.

Наїра виходить.

Прощай, мій краю, я любив тебе.

Мого дитинства ти колиска світла.

І де б не був я, де б я не ходив,

В душі моїй ти будеш вік зі мною.

Прощай, мій краю рідний, дорогий,

Святине мого серця запального.

Тебе, коханий, не забуду я,

Широкого, і вільного, й ясного.

Наїра

(входить з двома дітьми)

Я одягла дітей, взяла усе,

Крики, скрегіт мечів.

Що необхідним буде у дорозі.

1-а служниця

(входить, за нею інші)

Куди ж це ви? Куди ж це ви йдете?

Візьміть і нас з собою у дорогу!

2-а служниця

Чужинці підступають! Горе нам!

3-я служниця

Куди подітися, куди сховатись?

4-а служниця

(до Арама)

Голубчику! Йдете ви? Та куди?

Арам

В далекий край. Так треба, добрі люди.
Не гнівайтесь, я покидаю вас.

Служниці

(ридають)

Бери і нас з собою, батьку рідний!
На поругання ворогам не кинь!

Арам

Не плачте, люди! Я ще повернуся!
А ви спокійно залишайтеся тут
І покоріться невблаганній долі,
Як я сьогодні покоряюсь їй.

Арам з Наїрою та дітьми виходять. Служниці голосно
ридають. Крики наближаються і наближаються.

ЧАСТИНА ДРУГА

Пізня осінь. У міжгірних бур'янах свистить і завиває холодний вітер. Туман звивається по глибоких яругах і падає на бур'яни сірою мрякою. Під гіркою пастухи варять вечерю біля високого куреня.

Г е в о р к

Маркосе, ти залишити нас хочеш?

М а р к о с

Не я вас залишаю, ви мене.
Ви їдете — я дома залишаюсь.

Г е в о р к

Мисливець ти чудовий і безстрашний,
Від звірів вмієш коні берегти.
Такий пастух хазяїну потрібний.
Він дахиканів мірку дасть тобі,
Якщо ти підеш пастухом у найми.

М а р к о с

Ти хочеш, щоб свободу я продав?
Пішов рабом до пана коні пасти?
Ні, вільним я мисливцем народивсь,
То в горах буду й помирати вільним.

Г е в о р к

В цих горах лиш тумани та дощі,
Вітри голосять, бурі завивають.

А взимку, брате, віхола така,
Що не пройти наперекір і кроку.
Та ще і вуха обпіка мороз.

Маркос

Ні, я зиму люблю, як наречену,
Коли вона старанно одяга
Пухнасту шубу з голубого снігу
І розсипає іскри по горі.
Коли вона, жартуючи з вітрами,
Почне розчісувати свою косу.
Моя тут воля...

Геворк

Дасть хазяїн волю...

Маркос

Навіщо буде він мені давати,
Коли вона зі мною народилась.

Зовсім сутеніє. По крутих небосхилах насупились
чорні хмари. Попелястими волами з гір виходять тумани.
Ось удалині щось засяяло. Блиск той наближається
і наближається. Багаття згасає.

3-й пастух

А гляньте, вогник вдалині сіяє
І з колиханням підліта сюди.

Маркос

Якесь видіння, друзі, чарівниче.

Всі дивляться туди, де сяє загадкове світло. Звідти
з'являється Арам з чорною довгою бородою, Наїра
та діти. Всі вони у драному одязі і босі. Змучені по-
дорожжю, голодом та холодом, подібні стали до мер-
ців, що встали з могил. Лише обличчя Наїри лиши-
лось таким вродливим, як і було. Від її краси розли-
вається мерехтливе світло.

1-й п а с т у х

Це ж звідки узялися люди тут?

2-й п а с т у х

А може, це не люди, а примари?

3-й п а с т у х

Вони нітрохи на людей не схожі.
Це, мабуть, витребеньки чаклунів.

Г е в о р к

Ви хто такі і звідки тут взялися?

3-й п а с т у х

Чого прийшли до куреня сюди?
Ідіть собі, якщо ви чародії...
Не треба нас лякати проти ночі...

А р а м

Ішли ми через гори, а тепер
На ніч притулок хочем відшукати.
В тумані зовсім заблукали ми,
А тут багаття, бачим, розгорілось,
Приманює до себе з темноти.

Н а ї р а

Померзли ми...

А р а м

Дозвольте, добрі люди,
Зігрітись біля вашого вогню.

Г е в о р к

Сідайте на бур'ян біля багаття,
Погрійтеся та відпочиньте ви.

Арам з сім'єю сідає біля вогню.

А звідки ж ви, і що ви за одні?
В таке дрантя одягнені і босі,
Назустріч звіру в гори ідете.

А р а м

Звичайні люди. Йдемо шукать притулку.

М а р к о с

Хіба в цих горах десь притулок є?
У бур'янах гієни сновигають,
Потрапить легко до кігтистих лап.

Г а й к і Т а к у ї

Ми хочем дуже їсти... Мамо, хліба...

Н а ї р а

(до пастухів)

Шматочок хліба дайте для дітей!
Від голоду вони охляли зовсім.
Лопуцьки тільки їли та траву.
Болиголов шукали у міжгір'ях...
Попухли ніжки в них уже давно.

(Плаче).

І жити їм залишилось недовго.

М а р к о с

(дає хліб дітям)

Ой лихо, лихо. За які ж гріхи
Покарані ви долею жахливо?
Що може бути гіршим у житті?..

Н а ї р а

(втира очі)

Коли б своєю смертю врятувати

Змогла дітей, то вирвала б з грудей
Без страху і боязні своє серце.

Г е в о р к

(відводить 1-го пастуха)

Скажи Аґоцу: старець невідомий
З своєю жінкою прийшов сюди.
Що сам старий і кволий цей пройдисвіт,
А жінка з сонцесяйною красою.

1-й п а с т у х

Гаразд. Усе, що треба, я зроблю.

(Хутко вибігає).

Г е в о р к

(до Арама)

Померзли так ви, що аж сині стали.
Вам треба відпочити у теплі
Та добре повечеряти з дороги,
Тоді й заснути можна в курені.

(Уважно оглядає Наїру).

М а р к о с

(скоса дивиться на Геворка і тихо говорить)

Уже змія в душі заворушилась.
Уже він щось придумав, бачу я.

Багаття згасає, і навколо геть темніє, тільки краса
Наїри жеврів зорею в темноті.

О світе наш, який же ти убогий
Порядними і чесними людьми.

(Встає).

Г е в о р к

(до пастухів)

Мабуть, до ранку будем тут сидіти,
А потім рушимо в далеку путь.
Вже коней наших пастухи зігнали.

М а р к о с

(тихо)

Піду тенета перевірю я.
Там, може, звір уже якийсь піймався.
(Дивиться на сім'ю Арама, говорить тихо).

Вовчиця шерсть із себе вирива,
В норі дітей своїх старанно гріє,
А жінка безпорадна рятувать
Своїх дітей серед цих гір холодних.
Вже пізня осінь, ранками мороз,
Широке поле зовсім опустіло,
Дощі холодні ллються як з відра,
А люди ці без теплого притулку,
Без хліба-солі у лахмітті йдуть.
Куди ідуть, мабуть, самі не знають.
Послухайте, нещасні, я вернусь
І відведу вас у свою землянку,
Бо небезпечно залишатись тут,
Є різні звірі, навіть є двоногі...

А р а м

Не проти, добрий чоловіче, ми,
Якщо твоя на те є добра ласка.

М а р к о с

Я тільки всі тенета перевірю.
(Тихо).

Ці злодії не встигнуть щось зробить
Недоброго з страждальцями...

(Виходить).

Г е в о р к

(тихо)

От змій такий! Про що говорить він?
В моє сильце така перепелиця
Потрапила, що прямо дивина,
А він, я бачу, випустити хоче.
Та брешеш ти, мудріші будем ми.
Входять А ко п і старий пастух.

А ко п

(тихо до Геворка)

Що трапилось? Що тут таке, Геворку!
Де жінка та, красуня, покажи!

Г е в о р к

Сидить із дітьми он біля багаття.
Такої я не бачив ще ніде.

А ко п

(оглядає Наїру)

Прекрасна жінка, дивна, чарівна.

(Жахнувся).

Чи справді так, чи, може, лиш здалося:
Краса її сіяє в темноті.

(До Геворка).

Зробив для мене ти чудесну справу.
Велику нагороду дам тобі —
Дві пригорщі насиплю дахиканів.

Візьми ж тепер пастуший гострий ніж
І зараз же дітей і чоловіка
Заріж без гвалту й крику в темноті.

(Дас Геворку ніж).

Геворк стискує губи і вже готується здійснити злочин,
але його зупиняють слова старого пастуха.

С т а р и й п а с т у х

Ану, Геворку милий, почекай!

(До Акопа).

Великий гріх на душу свою візьмеш,
Коли проллеш невинну їхню кров...
Тут можна і без смерті обійтися,
Не кликати кістлявих рук її
На допомогу у криваве діло.

А к о п

Та як без смерті можна обійтись?
Дітей і мужа вбити неодмінно.
Мені до цього вже не привикать.
А жінка — птиця. Хто її піймає,
Тому вона й дістанеться навек.

С т а р и й п а с т у х

Чужу дружину вкрати — гріх великий.
Нащо її ти будеш зачіпать?
Хіба не знайдеш вільної ти жінки?

А к о п

До чорта ці розмови!

(До Геворка).

Зараз же,
Кому кажу, іди заріж їх тихо.

Геворк з ножем у руці підходить ззаду до Арама.

С т а р и й п а с т у х

(До Геворка)

Чекай, чекай! Мені моя душа
Підказує, мов промовляє тихо,
Що скривдити не можна цих людей,
Бо сам зазнаєш смерті і нещастя.

А к о п

(дивитсья на старого пастуха)

Чому таке лице твоє страшне?

(Пауза).

Скажи мені, як можна жінку взяти,
Щоб мужа і дітей її не вбить?
Ти ж є між пастухами наймудріший.
Придумай, як красуню цю схопить!

С т а р и й п а с т у х

(думає)

Хіба отак: ти підійди до неї
І послугу зробить проси її.
І ласкою благай, і добрим словом,
Щоб врятувать жону твою пішла.
Скажи, мовляв, дружина серед степу
Від болю в лютих муках помира.
Останній день малятко доносила,
Тепер у муках у тяжких лягла,
Нема кому її порятувати.
Можливо, і погодиться вона
Піти з тобою рятувать дружину.
А там її посадиш на коня,
Гарненько візьмеш у свої обійми,

Помчиш із нею у гірську глибіню.
А ми зберем із пасовища коні
І за тобою також поженем.

А к о п

І сатана у пеклі не придума
Від тебе краще. Добре. Гей! Геворк!
Їоня лихого осідлай для мене,
Я зараз із красунею прийду.

Весь час вони говорять тихо, щоб не почув Арам.
Геворк вибігає. Акоп підходить до Арама.

С т а р и й п а с т у х

(*тихо*)

Узяв я гріх на душу свою грішну.
Та добре, що життя урятував
Малих дітей, невинного страждальця.

А к о п

(до Арама)

А що ви тут за люди й відкіля?

А р а м

Йдемо здалека, добрий чоловіче.
Шукаємо притулку на землі.

А к о п

(до Наїри)

Так порятуйте ви мою дружину...

А р а м

Що трапилось? Від чого рятувать?

Акоп

Нема кому у цій пустелі дикій
Прийти й прийнять від неї немовля...
То, може б, ви зробили добре діло...

Наїра

А де ж вона?

Акоп

У курені моєму...

Наїра

Я від сім'ї не відійду й на крок.

Акоп

Яка ж бо ви не співчутлива жінка!
Не звірі ж ми, чого бояться нас?
Ми чесні люди, просим допомоги...
Ви ж зрозумійте, жінка помира.
Коли врятуєте її, нещасну,
То я за це вам добре заплачу.

Арам

Ніякої за це не треба плати,
А рятувать людину із біди
Це кожного обов'язок. Наїро,
Не можна відмовлятися, піди.

Наїра та старий пастух виходять. Акоп говорить
останні слова Араму і теж виходить.

Акоп

Вечеряй з дітьми. Там ще залишилось.

Арам

Гаряча їжа із дороги добра.

Їдять.

Г а й к

Смачний куліш, і м'ясо є у нім.

Т а к у ї

Смачний куліш, та тільки його мало.

Г а й к

Чого там мало? Наїсися, їж!

Т а к у ї

Не лайся так, бо розкажу я мамі.
Не лий із ложки, Гайк, і не спіши!
Увесь куліш ти розілляв на землю.

А р а м

Не гнівайся, маленька Такуї.

Ідять тихо.

М а р к о с

(вбігає схвильований)

Вечеряєш спокійно, незнайомче!
А там уже розбійники оці.
Своє зробили діло лиховісне.

А р а м

(тривожно)

Що трапилось?

М а р к о с

А цей господар кінський
Хвилину тому в гуці темноти
Рабам звелів схопити твою дружину,
Хустиною перев'язати рот

І викинути на коня до нього.
Із нею і помчав він крізь туман.
Я кинутись хотів на допомогу,
Та зник він з нею, наче вихор той.

А р а м

Та що ж це знову за нещастя люте?
Куди вони поїхали?

М а р к о с

Куди?

Питай у неба та у зір блискучих.

А р а м

(заметушився)

Негідники! Я їх наздожену!

М а р к о с

Ні, чоловіче, то даремна справа.
Під ними коні, наче змії ті.
Вони помчали у степи щосили.
І навіть коли ти їх доженеш,—
То вб'ють тебе, як вовка-сіроманця.

Арам хоче бігти.

Отож тобі я раджу: не біжи!
Потрапиш ще і звіру в гострі зуби.
А в тебе діти! Треба рятувать!

А р а м

Пройдисвіти, розбійники, злодюги!

(Вибігає).

М а р к о с

У розпачі він може все зробить.

(Біжить за Арамом).

Т а к у ї

Де наша мама?

(Плаче).

Г а й к

Та не плач, ось прийде!

Чути ревіння звіра.

Т а к у ї

Не плач, ходім,

Бо тут самим сидіти дуже страшно.

Виходять.

М а р к о с

(входить з Арамом)

Кажу тобі: вернися до дітей!

Ти хочеш залишити їх на свавілля

Вітрів та звірів у міжгір'ї цім?!

А р а м

Втрачаю сили! Каменем гарячим

На мене біди падають нові.

Нехай би краще звірі кровожерні

На клаті моє тіло розтягли,

Щоб я мерзотного життя не бачив.

Без матері залишилися ви,

Нещасні діти. Що робити з вами?

М а р к о с

Приборкай гнів свій і вгамуйся ти,

Бо лиш розсудок помага в нещасті.

А р а м

А де ж ви? Гей! А обізвітьися, діти!

Гей, Такуї і Гайк, ідіть сюди!

Арам і Маркос оглядають все навколо,— дітей нема.

Та їх немає, де ж вони поділись?

М а р к о с

Напевно, десь пішли від куреня.

Чекай хвилину, я їх пошукаю.

(Виходить).

А р а м

(гукає у всі кінці степу)

Гайк!!! Такуї!!! Ідіть сюди.

Нема нікого! Десь зайшли далеко.

О, серце горе геть перетина.

М а р к о с

(вбігає)

Біда велика трапилася знову!

За дітьми я побіг у темноту

І там за мить зустрів нове страхіття.

За горбиком малий хлопчинка твій

Упав із скелі прямо в річку бистру.

Вода вирує там, і клекотить,

І піниться, і завива сердито.

Вона хлопчину хутко понесла.

А дівчинку хотів я ухопити,

Але її у зуби звір схопив

І геть поніс... За мить усе це сталось!

А р а м

(кричить)

Згойднулись гори, в небо полетіли,

А небо пада вниз із висоти.

Куди потрапив я, і що зі мною?
Туман в очах, і крутиться земля.

(Пада непритомним).

М а р к о с

(з куреня виносить воду у череп'яній посудині)

Страждалець ти нещасний! Що з тобою?
Візьми у рот водички хоч ковток.
Та він зовсім, дивися, знепритомнів.

(Кладе йому соломку під голову).

Полеж, спочинь — і пам'ять прийде знов.

Чути ричання звіра і глухий дитячий крик.

В тенетах звір! Ричить несамовито,
І крик дитини ніби я почув...
Душа моя передчуває диво,
Хоч я його не в силах розгадать.

(Хутко вибігає).

Входять стражники. Попереду один з них несе
ліхтаря. Всі вони оглядають місцевість.

1-й стражник

Ось той курінь високий, про який
Нам коновод розповідав.

2-й стражник

Чудово.

Розбійник десь сховався недалеко,
Бо тут іще недавно розмовляв.

1-й стражник

Та з ким він розмовляв у цій пустелі,
Коли утік він сам?..

2-й стражник

Один він вирізав сім'ю у граді,
А тут його розбійниче гніздо.

3-й стражник

(помітив Арама)

Неначе хтось лежить тут... Так і є...
Немов убитий спить розбійник тута.
Ану, світи на нього ліхтарем.

Освітлюють ліхтарем Арама.

Обідраний, старий, із бородою,
Побиті в нього руки і в крові.
А там які записані прикмети?

2-й стражник

(дивиться пергамент)

Розбійника того, що вирізав сім'ю
Такі прикмети:

(читає по складах)

«Середніх літ, середній зріст його.
Волосся чорне, борода розкішна...»

1-й стражник

Звичайно, він. Вже можеш не читати.

3-й стражник

Так, значить, коновод сказав нам правду,
Що злодія стрічав у далях цих.

(Б'є ногою Арама).

Вставай, злодюго! Ач, напився, клятий!
Ще силу треба витратить на те,
Щоби його збудити, волоцюгу!

А р а м

Хто це? Що це? Де я сиджу, скажіть!
Уся земля залита в кров огненну,
Кудись летить у синіх небесах,
Заплутується в злочини криваві.

(Встає).

1-й стражник

(до одного із стражників)

Ану хутчіш ланцюг подай сюди!
Приборкать треба злодія лихого.

Стражники беруть у ланцюги Арама.

А р а м

За що? За що схопили ви мене
І заланцюжили в залізя руки?

1-й стражник

Мовчи, злодюго, не пручайсь, кажу.
Міцні в нас руки. Вирватись не зможе
Ніколи той, хто потрапля до них.

2-й стражник

Хутчіше вирватись з могили можна,
Аніж з оцих залізних ланцюжків.

А р а м

Пустіть мене! Бо я ні в чім не винний,
Ніякого я лиха не вчинив!
Пустіть мене!

2-й стражник

Сказився, збожеволів!

Чи дурнем прикидаєшся лише?
На біса б ми ганялись за тобою,
Коли б пустили? Не пручайсь, кажу!

Сім'ю невинну вирізав ти в граді
І думав заховатися від нас,
Туманами покрить своє злочинство
І золотом, яке награбував,
Позолотить свої сліди криваві.
Ні, будеш, чоловіче, у тюрмі
Свою нещасну кривцю випивати!

А р а м

О стражники! Як помилились ви!
Руки не підіймав я на людину,
Нікого не вбивав, не різав я!

1-й с т р а ж н и к

Ще людська кров не встигла захолонуть
У тебе на заюшених руках.

А р а м

(дивиться в небо)

О батьку мій, бодай би сто разів
Ти в темному гробу перевернувся
І жовті кості перегриз свої
За те, що горе учиняв невинним.

2-й с т р а ж н и к

(до Арама)

Іди за нами! Йди!

А р а м

Що ви сказали?

3-й с т р а ж н и к

Петля тебе, злодюго, дожида.

1-й стражник

Ведіть його!

Ті ведуть і своєю зброєю б'ють Арама.

Поки що у тюрму!

На допиті зізнається пройдисвіт.

А р а м

(ідучи)

Ковтни мене, могило, чорним звіром,

Як муху ту ковта голодний пес

Або як захід гадом жовтошкірим

Ковтає сонце з голубих небес.

О горе, горе!

Чути громовий голос невідомо звідки: «Горе ще не
все!»

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Пишні хорони Акопа. В кутку стоїть кам'яна статуя
Наїри. Входить Акоп і звіздар.

Акоп

Звіздарю любий, ген із-за морів
Тебе я ждав, неначе сходу сонця,
Щоб ти прийшов, дружину воскресив.
Немислимо мені без неї жити.

Звіздар

Людину дуже важко воскресить...

Акоп

Тому я й послав гінців до тебе,
Бо вже кого я тільки не гукав,
Але були даремні піклування.

Звіздар

Так що ж вона, захворіла, померла?

Акоп

Звіздарю добрий, я вже говорив,
Що як привіз її в свої чертоги
І взяти шлюб із нею зажадав,
То вмить вона в той день закам'яніла
І каменем стоїть шістнадцять літ.
Аж ось вона...

(Показує на статую).

Звіздар

Прожив сто сорок років,
Але такого не стрічав ніде.

Акоп

Вона така чудова і прекрасна,
Що в темряві нічній її краса
Світилася, неначе та зірниця.
Ось і тепер, звіздарю, подивись:
Багряне світло плеться від обличчя.

Звіздар

(дивиться на статую)

Це світло доброти й красот її...

Акоп

Були уже у мене ворожбити
З чужих країв та із далеких царств,
Але ніхто не воскресив красуні.
Тепер надіюсь лиш на тебе я,
Бо чув, що наймудріший ти у світі.
Що світле небо силу чарівну
Лише тобі на землю ніспослало.
Якщо дружину оживиш мою,
То золота тобі я стільки дам,
Що і верблюд всього піднять не зможе.
Ще й коней дам дванадцять табунів,
Широкоспинних і золотогривих.

Звіздар

О, нагорода, бачу, немала,
Але, володарю, не можу знати,
Чи вистачить для того в мене сил,
Щоб повернуть життя твоїй красуні!

Акоп

Що хоч, роби, але життя верни!
Бо ж недаремно котять хвили слави
Про тебе всюди!

Звіздар

О, не гарячкуй.

Попробую, можливо, щось і вийде.

Акоп стає осторонь статуї.

(Ходить навколо неї. Запалює вогні, окурює статую димом. Щось довго шепоче, розводить руки. Раптом відскакує від кам'яної Наїри).

Акоп

Що трапилось? Чого відскочив ти?

Звіздар

Вдалось мені відкрити таємницю:
Її на камінь гнів перетворив,
Але сьогодні гнів отой пом'якшав,
Хоча не зовсім. Він клекоче в ній.
Негнивною в чертозі цім не буде,
Хоча й повернеться її життя.
І ось мені показує мій вогник,
Що це дружина, тільки не твоя...

Акоп

Що ти сказав?

Звіздар

Твоєю і не буде...

Акоп

А йди ти геть, проклятий, звідсіля!
Немов грудки гарячого заліза,
Упали в моє серце ці слова.

Звіздар

Ні, чародійством звіздаря старого
Служу я правді й правду говорю.

Наїра рухнулася, здригнулася. Підійшла до крісла,
сіла. Сумна і бліда.

Акоп

(до звіздаря)

Вона неначе встала з домовини.
Та, може, я її розвеселю.

(Плеще в долоні).

Входить співачка, починає співати пісню, а декілька дівчаток вбігають і танцюють під її спів.

Співачка

Не журися тоді,
Як хмарами небо сумує,
Як сонце скидає
Намисто в моря,
Як блискавка стрічку
Скида золотую,
Як з неба нічного
Спадає зоря.
Не плач, коли кинув
Навік тебе милий,
Не треба ридати
У темінь грози.
Тії, що об камінь холодний
Розбилась,
Ніхто не підійме
Твої слъози.

Наїра не слухає пісні. Це помічає Акоп. Він плече
в долоні, і всі — співачка, танцюристки і звіздар —
виходять.

А к о п

Кипучі хвилі радощів моїх
Мені тривожне серце сколихнули,
Що знов ти повернулась до життя
Й хороми ці красою освітила.
Промов до мене хоч одне слівце,
І радощі нечувані настануть...

Н а ї р а

(не звертаючи уваги на Акопа)

Де Гайк, де Такуї і де Арам?

А к о п

Тоді, коли сиджу я біля тебе,—
Ти називаєш імена чужі.
Промов до мене слово, вогнелика!

Н а ї р а

Геть відійди, не говори до мене.

А к о п

Не забувай, що влада тут моя.

Н а ї р а

Залиш мене, жорстокий чоловіче.
У тебе в грудях змії ганьби і зла...

А к о п

За що ж така немилість? Довгі роки
За тебе я турбуюся щодня.
Для тебе я зробив чертог чудесний.
Багато золота, смарагду вклав
У цю споруду чарівну, предивну.
Дивись, які прозорі стіни тут.

Наїра не дивиться.

Підлога із блискучих самоцвітів.

(Відчиняє вікно).

Під вікнами жоржини як вогні
Палають і удень, і серед ночі.
В саду співають дзвінко солов'ї,
Щоб смуток твій розвіять довгорічний.
В хоромах також квіти розцвіли
І голівки до тебе похиляють.
Приємний запах так і лле від них.
І все оце придбав я лиш для тебе.

Н а ї р а

Здається, вже тобі сказала я:
Мені твої турботи не потрібні.

А к о п

Яку ж подяку ти складеш мені,
Що визволив тебе з біди страшної?
З пройдисвітом ти боса у горáх
Без одягу ходила, без притулку,
У темряві під владою вітрів,
Густих туманів та звірин зубатих.
А я тебе, як бачиш, врятував.
Усе, що міг, зробив для тебе щиро.
Отож, благаю, полюби мене,
Не дай мені засохнуть від печалі.

(Хоче поцілувати руку).

Н а ї р а

(відрива руку)

Облиш мене! Сказала я тобі!
Огідно подивитися на тебе.

А к о п

Оце таке почув від тебе я?
Гаразд, гаразд! Тепер же я з тобою
По-іншому вже буду говорить.
У мене сили вистачить для того,
Щоб лють гїєни злючої убить,
Яка засїла у твоєму серці.
Не то — ще й псами зацькую тебе!
Або коневі до хвоста шнурами
Я прив'яжу й пуцу у дикий степ.
Таке для тебе щастя приготую.

Н а ї р а

Роби, що хочеш.

А к о п

Влада тут моя,
І буду я робити те, що схочу.

С л у ж н и к

(входить)

Крамар прийшов...

А к о п

А де він, той крамар?

С л у ж н и к

В дворі сидить аж он під кипарисом.

А к о п

Що, може, дахикани він приніс?

С л у ж н и к

Він каже, що прийшов сюди за боргом.

А к о п

Скажи, що я нічого не даю.

С л у ж н и к

Та він кричить, що і підходить страшно.

А к о п

Крамар кричить в моєму володінні?

Що? Хоче погойдатись у петлі?

Цю послугу зробити мені легко.

С л у ж н и к

Як дахиканів, каже, не даси,

То правосуддя піде він наймати.

А к о п

Такого правосуддя дам йому,

Що він жахатись буде і в могилі.

Схопить і відшмагати батогами.

Сам чорт, мабуть, приніс його до мене.

Служник і розлючений Акоп виходять.

Н а ї р а

(тихо)

Мої маленькі, любі мої діти,

Чи ви живі, чи є у світі ви?

Солов'ї співають гучно.

Замовкніть, солов'ї, бо ваші співи

Мені здаються дзвоном ланцюгів,

В яких конають люди у в'язницях.

Не хочу ваших слухати пісень.

Пісні в неволі гірші від ридання.

Солов'ї стихли.

Для чого у цім пеклі розцвіли
Барвисті квіти? Помарнійте, всохніть!
Не хочу я дивитися на вас,
Пролитою ви кров'ю здаєтеся
Невинної людини у тюрмі.

Квіти в'януть, пелюстки падають на підлогу кривави-
ми краплинами.

Не сяйте й ви, вогненні самоцвіти,
Нагадуєте у неволі ви
Ножі, що носять хижі зарізаки.

Блиск самоцвітів згасає, наступає темрява.

А к о п

(входить)

Що сталося? Все потемніло геть,
Неначе у глибокім підземеллі.
Чому замовкли солов'ї в саду?
Чому ж це згасли сяйні самоцвіти?
Чому із квіт упали пелюстки
І кров'ю полилися на підлозі?
А хто сюди приходив? Пастухи!

Г о л о с

(десь далеко)

Нікого не було!

А к о п

Саме прокляття
Іде до мене в гості кожну мить
І творить вічно чорне своє діло.

Г е в о р к

(вбігає закривавлений)

Володарю!

(Хитнувся).

А к о п

Що трапилося знов?
Чого влетів, неначе божевільний?

Г е в о р к

Між гори ті, де паслись табуни
Твоїх чудесних коней злотогривих,
Така ватага прибула людей,
Що навіть і оглянути не можна.
Озброїлися добре, хто чим міг,
Сокирами і гострими ножами,
І всі твої великі табуни
Уже потрапили до їхніх рук.

А к о п

(хана за горло Геворка)

Що плещеш ти? Я задую тебе!
І звідки люди в горах узялися?

Г е в о р к

Із гір прийшли навалою вони
Й відразу коней почали зганяти...

А к о п

Чому ж не боронили пастухи
Від злодіїв моїх чудесних коней?
Чи, може, напилися всі вина
І там же серед степу подуріли?

Г е в о р к

Акопе рідний, пастухи твої
Разом пішли з тими людьми у гори.
Лиш я почав кричати на весь степ,

Та хтось із дужих пастухів відразу
Ударив так мене по голові,
Що гуля виросла, як кулачище.

(Показує гулю на голові).

Вогні стріпнулись у очах моїх,
А потім, ніби в погребі, стемніло.
Мене за ноги й руки узяли,
У рів глибокий кинули з розмаху.
Аж кості затріщали, як дрючки.
Лежав я нерухомо у гарячці.
Нарешті виповз, і украв коня
В чужому табуні, і, мов на крилах,
Летів, щоб швидше розказать тобі
Про лихо те, що трапилось учора.

(Падає).

А к о п

Куди вони погнали табуні?
Чому як пес простягся на підлозі?
Куди вони поділися, кажи?

Г е в о р к

За гору Арарат...

(Помирає).

А к о п

А далі що? А далі що було?

(Торкає ногою Геворка).

Помер, чи що? Знайшов коли вмирати!
Воскресни зараз хоч на мить одну,
Скажи, куди сховалися злодюги,
А потім, як захочеш, помирай.

Ух ти, проклятий, витягсь як гадюка.

(Біга по кімнаті).

Де ж правда? Га? Скажіть мені, де правда?
Грабіжники! Усіх вас у петлю!

(Гукає).

Гей, ви, до мене!

Входять служники.

Коней осідлайте!

Та заберіть ножі свої й списи!..

1-й служник

Нема коня в подвір'ї і кривого —
На випас всіх звелів ти відігнать.

Акоп

Тоді візьміть в людей...

2-й служник

Та де там?

Ні одного коня в людей нема.
Не знайдеш навіть здохлого лошати,
Бо коней ти забрав у всіх людей.
Вони самі тягають свої рала,
Коли орать потрібно їм...

Акоп

Кажу,

Де хочте, там дістаньте мені коней!
Із-під землі або із-під води,
А хоч самі ви ними поробіться,
Басуйте, мчіть галопом та іржіть
І злодіїв копитами убийте!

Ідіть, кажу! І коні щоб були,
Бо я вам очі виколю, прокляті,
І голови дурні із пліч знесу.

1-й служник

(тихо)

Ото, що каже, те і зробить він,
Загинули голівки наші добрі.
Відріже їх проклятий хижий кат.
І батько був у нього хижим звіром,
І він увесь у батенька пішов.

Акоп

Чом витріщили очі, наче жаби?
Кажу я вам, щоб коні тут були!
Та винесіть оцю тварину звідси.

(Показує ногою на Геворка).

Служники виносять мертвого Геворка.
(Затримує одного служника).

Піди поклич старого звіддаря...

Служник виходить, за ним — Акоп.

Наїра

(говорить тихо, але веселіше)

Здається, зміни наступили дивні.
Жаданий час повинен підійти.

Акоп

(входить, гнівний і печальний, не звертаючи уваги на Наїру, говорить спочатку тихо, а потім гучніше і гучніше. Нарешті ця розмова переходить у крик божевільного)

О, де шукати захисту й рятунку?
З таким трудом я коней діставав...
Моя душа із кіньми поріднилась...

Як тільки в кого бачив я копя,
В ту мить у мене розривалось серце,
Покіль того коня не відбирав.
Як тільки десь вчував іржання кінське,
То я його як музику сприймав.
Слова немов вчував у тім іржанні:
— Ги-ги-ги-ги, іди візьми мене,
Я коник твій, я коник твій навіки.

(Ці слова передав з іржанням).

Набіги я на селища чужі
Робив із смільчаками пастухами
І коні їхні гнав у свій табун.
За тридцять літ зігнав я стільки коней,
Що оком навіть їх не осягти.
І чорний степ кишів навколо ними.
Я чесно їх украв, привів, розвів!
Моєю гордістю були ті коні.
Я найбагатшим в нашім царстві став
І не з князями, а з царем рівнявся.
(Дивиться у вікно, простяга руки).

О де ти, правосуддя, де ти є?
Сюди, до мене мчить на буйних конях!
З'їжджайтеся з усіх країв, кати!
Списи гострять, ножі свої й сокири
І шибениць збудуйте стільки тут,
Щоб ними все покрилося навколо.
Я разом з вами буду вішати всіх,
Покіль зберу своїх чудесних коней.
Якщо ж я у великих табунах
Не долічу хоч одного копита,
То я і вас повішаю, кати!
І суддів всього світу порубаю!
А потім сам ногами догори
Повіщуся на дубові сухому.

Входить з віздар.

Старий звіздарю, порятуй мене!
Ти все у світі вмієш розгадати!
Отож негайно розпали вогні
І розгадай, хто вкрав у мене коні.
Я їх любив і в губи цілував,
Тепер без них лишився сиротою.

З віздар

Так що ж робить тепер?

А ко п

Як, що робить?

На те і звіздарем прозававсь у світі,
Щоб таємниці зміг ти розгадать.

З віздар

Володарю! Вгамуйся! Крик і розпач
Нікого не спасали у біді.
Запам'ятай, що на землі є правда.
Перемагає кривду скрізь вона,
Хоч хай та кривда й довго торжествує.
Нема таких річок, нема морів,
Щоб правду у собі могли втопити.
Нема таких ні шабель, ні ножів,
Щоб ними можна правду зарубати.

А ко п

Навіщо мені правда та здалась?
Пали вогні і відгадай одразу,
Де можна відшукать, зловить злодюг,
Щоб повернули злотогривих коней?

З віздар

Володарю, є люди на землі,

Які створили світу мудре слово,
І облетіло землю всю воно:
Що з воза впало, те пропало...

А ко п

Досить!

З ві з да р

Коли з землі його не підіймать.
А ми підіймем!

А ко п

Як його підняти?

З ві з да р

Подумаю.

(Розпалює вогники, щось шепче).

А от я й розгадав...

А ко п

Розказуй же хутчіше!

З ві з да р

Украли в тебе коней люди ті,
В яких раніше часто крав ти коні.

А ко п

Так треба бистро їхати до них!

З ві з да р

Даремна річ. Хоч знайдеш, та не візьмеш.
Тобі ніхто не верне коней тих.

Жадань не може здійснити людина,
Якщо нема великих в неї сил.

А к о п

Так що ж робити?

З віздар

(знов розпалює вогники, шепоче)

Чекай хвилину.

Володарю! Поглянь на вогник цей!
Він розкидає промінці блискучі,
Щоб тільки честі й правді послужить.

(Пауза).

Либонь, мені не розповів чогось ти...

Та розгадаю таємницю я.

Підказує вогонь оцей, що треба

Тобі негайно їхати до царя.

То їдь до нього, в ноги уклонися,

Про все правдиво розкажи й проси

І милості сердечної, і ласки.

Хай воїнів могутніх дасть тобі,

Щоб відшукали й повернули коней.

Пообіцяй цареві добру дань

За послугу його благочестиву.

І, знаю, допоможе він тобі.

А к о п

Чи ба, яка порада дивовижна.

Про це б ніколи не подумав я.

Входить служник.

Привів коня?

Служник

Ні, не привів, Акопе!

А к о п

Чому?

С л у ж н и к

Погрожував ти голови зрубать
Своїм нещасним працьовитим слугам,
І з жаху в гори всі вони втекли.
Лиш я вернувсь. Дивлюсь, тут знову горе.

А к о п

Яке у біса знову горе там?

С л у ж н и к

Якась літала птиця попід небом,
То підіймалась вгору, мов стріла,
То вниз летіла, ніби каменяка.
Палали в неї очі, як сонця,
І дзьоб, як ріг, і крила широчезні.
І відкіля ж вона взялася тут?

А к о п

(гнівно і гучно)

Ну й хай летить до чорта! Що за діло
Мені до птиці зараз?

Чути тривожний дзвін.

Що за дзвін?

С л у ж н и к

То чудо-птиця іскри
сипонула,
І палаци уже твої горять.

А к о п

Піймать ту птицю! Посадить у клітку!
Я виколю їй очі, з'їм живу!

С л у ж н и к

Та як піймать, коли вона у небі?!

А к о п

Гасить пожежу!

(Виде'язус ключі від пояса, дає служнику).

Відімкни тюрму

І випусти невільників ізвідти.

Нехай пожежу гасять. Я за це

Їх випущу на волю.

С л у ж н и к

Та самі

Вони уже розбили стіни й двері

І вискочили звідти, як один,

Схопили в руки і ножі, і вила,

Ватагою ідуть тебе шукать,

Щоб, як щуру, живіт твій проколоти.

Отож тікай, покіль ще не прийшли...

А к о п

Коня! Коня!

(Скаженіючи, вибігає).

За ним — служник.

Н а ї р а

(Підходить до вікна, з якого ллються відблиски пожежі)

Що, палаци горять?

З в і з д а р

Горять, як бачиш!

Закрилося бурхливе джерело,

З якого вічно било чорне зло.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

Широкий двір. З одного боку видно куток в'язниці і підвальне вікно, заплетене густими іржавими ґратами. Біля нього два вартові. З другого боку столик і лавочка.

1-й вартовий

Живучий в'язень. В ланцюгах сидить,
Шістнадцять літ не бачить світла сонця,
На камені холодному він спить,
А їсть нещасний тільки шолупайку,
А все-таки живе, не помира.

2-й вартовий

Напивсь крові людської він немало,
Тому і є багато в нім снаги.

1-й вартовий

А в перші роки працював він тяжко.
Було, оце каміння накладуть
Йому на плечі, гнеться від напруги,
По кісточки у землю загруза,
А тут його ще й батогом по спині
Періщать так, що з нього кров стіка.

2-й вартовий

Для зарізаки мусить бути так.

1-й в артовий

Хто знає, брате, що то за людина.
На зарізаку не схожий він.
Хіба уже не бачили такого,
Що десь когось саджають у тюрму,
Засуджують до смертної покари,
А потім і невинним визнають.

2-й в артовий

В тюрму людей невинних не саджають.

Чути здалеку крик.

Чому на площі натовпи людей?
І так кричать, неначе хтось їх ріже.

1-й в артовий

Хіба не знаєш ти? Шістнадцять літ
Ще відтоді, як вигнали Арама,
Владично правив в нас жорстокий цар,
І ось тепер віддав він богу душу,
Й наступника нема у нього, сина.
Тому зійшлись вельможі та князі,
Щоб вибрати в царі когось із себе.

2-й в артовий

Ну і кого жадається обрати?

1-й в артовий

Кому на плечі білий голуб сяде.

2-й в артовий

До чого ж голуб тут?

1-й в артовий

Та чув я так:

Якщо вмира в державі цар безрідний —

З'їжджаються з усіх кінців князі,
І голуба вони пускають в небо.
Кому на плечі голуб сяде, той,
Тому вони й корону царську вручать.

2-й вартовий

А що, як сяде на моє плече?..

1-й вартовий

Ні, голуб на твоє плече не сяде.
Князі його устигли приручить
Пшеничкою й водою із криниці.

2-й вартовий

(дивиться, де лунає крик)

Там не самі зібралися князі,
Багато і старців, і дурноробів...

1-й вартовий

Їм велено на виборах тих бути,
Щоб потім уклонитися цареві.

2-й вартовий

Ану на варті ти один постій,
А я піду дістану жменю проса.
Обсиплю добре ним своє плече,
Для голуба приманою те буде.

1-й вартовий

(сміється)

Іди, та тільки не барися там.

2-й вартовий виходить

Лише за думку ту потрапить легко
Навіки до в'язниці.

(Підходить до вікна в'язниці).

Гей, старий!

Візьми цей хліб та з'їж його швиденько.

(Кида хліб у вікно).

Г о л о с А р а м а

Спасибі, любий сину, вже б помер,
Коли б не ти, дай бог тобі здоров'я.

1-й в а р т о в и й

Тримайся, діду! Скоро цар новий
Тобі дасть волю.

Г о л о с А р а м а

Мабуть, помирати

Старому доведеться у тюрмі.

2-й в а р т о в и й

(входить)

Дістав я проса... Клею ще б дістать,
Щоб до плеча приклеїти це зерно.

1-й в а р т о в и й

На дереві його багато.

2-й в а р т о в и й відрива клей з кори, маже плечі і силе зерно.

2-й в а р т о в и й

Добре так.

1-й в а р т о в и й

(сміється)

О, бачу я, цар буде в мене другом.

С т а р ш и й с т р а ж н и к

(входить, сідає на лавці)

Так сонце припікає, прямо страх.

(Витира хусткою обличчя, до вартових).

А приведіть старого із в'язниці.

Вартові виходять.

Мабуть, у світі тих людей нема,

Які б не помилялися ніколи.

Нащо вже я, досвідчений давно

В своєму ділі. Дуже довгі роки

Немов прикутий уночі, удень

При нім сиджу, а помилився чорно.

В а р т о в і в е д у т ь А р а м а. Його руки і ноги в ланцюгах. В руках два цівки, на які він спирається. Голова лиса, тільки з потилиці спадає жмут сивого волосся. Борода біла і довга, аж до колін. Він босий і голий, тільки брудною ганчіркою покриті стегна. Все тіло в ранах і шрамах.

С т а р ш и й с т р а ж н и к

Ну, як твої діла?

А р а м

Чудово, добре.

С т а р ш и й с т р а ж н и к

Сидиш спокійно і не знаєш ти,

Що диво надзвичайне наступило.

Чудову звістку я тобі приніс.

Послухай-но, що буду я казати.

В тюрму сьогодні злодій сам прийшов

І, впавши на коліна із риданням,

Почав свої злодійства викладать:

Він різав всіх, хто потрапляв під руку,
Цей злодій натворив багато зла.

А р а м

Для чого знать мені про те злочинство?

С т а р ш и й с т р а ж н и к

А ось для чого. Злодій цей страшний
Зізнався, що шістнадцять років тому
Він вирізав за золото сім'ю,
Що ти сидиш за неї у в'язниці.

(До вартових).

Ану, зніміть із нього ланцюги,
І хай іде гуляє на свободі.

А р а м

Та як же зняти з мене ланцюги,
Коли вони у тіло урослися?

С т а р ш и й с т р а ж н и к

Від радощів ти плещеш казна-що.
Візьми себе гарненько в руки, діду.

(До вартових).

Зніміть із нього хутко ланцюги.

А р а м

У ланцюги лиш легко можна взяти,
Але звільнитись тяжко з ланцюгів.

Вартові розкайданоють Арама.

2-й в а р т о в и й

А хто в тюрмі сидить за нього буде?
Когось негайно треба посадить,

Бо всіх як розпустити на свободу,
То що ж ми будем тут охоронять?
Порожньою тюрма не може бути...

Входить жінка. Вона пильно дивиться на вартового,
а потім кидається до нього з кулаками.

Жінка

Ага, піймавсь, злодюго! Ось де ти!

(До старшого).

А накажіть йому віддати торбу!

Старший стражник

Яку там торбу?

Жінка

В князя я робила,
Щоб зерна він для діток дав моїх,
Бо їх у мене дев'ять і чотири.
І цей злодюга

(показує на 2-го вартового)

зерно те украв.
Із торбою, бодай би удавився!
Сусіди бачили, що він ходив,
З-за дерева дивився, як лисиця.

Старший стражник

Нічого я не можу зрозуміть.

2-й вартовий

Із торби взяв я лиш дві жмені зерна.

Жінка

Із торбою його ти вкрав усе.
Я голову тобі знесу, злодюго!

Де хоч бери, але верни мені!
Чи за вино устиг вже поміняти?
Ти думаєш, що легко заробить
Мені було те зерно у тирана?
Віддай, кажу, бо я тебе уб'ю!

С т а р ш и й с т р а ж н и к

А почекай-но, жіпочко чудова!
Не треба гарячитись і кричать.
Наладимо усе ми тут без крику.
Я злодія, здається, вже піймав.

(До 2-го вартового).

Скажи мені, голубчику коханий,
Чому у тебе зерно на плечі?

2-й в а р т о в и й

(злякано)

Не брав я зерна. Взяв лише дві жмені...

С т а р ш и й с т р а ж н и к

Нащо тобі зерно, розкажи!
Можливо, каші думав наварити?

2-й в а р т о в и й

Щоб голуба до себе приманить.
Щоб стать царем...

С т а р ш и й с т р а ж н и к

Яким царем, злодюго?

2-й в а р т о в и й

А тим, що будуть вибирать князі.
І стану я царем, як голуб сяде...

С т а р ш и й с т р а ж н и к

Та як ти смієш думати про це?
Давно тебе помітив я, нещасний,
Що в царстві найлютіший злодій ти.
Не смій і відмовлятися від цього.
Тавро крадіжки на твоїм чолі
Я випечу розпеченим залізом.

Ж і н к а

Нехай мені він верне те, що вкрав!
У мене діти дома голодують.

С т а р ш и й с т р а ж н и к

А йди до біса звідси, жінко, геть,
Мені тепер не до твого зерна.
Напав на слід злодюги, от і все.
А там де зерно знайдем, не турбуйся.

Ж і н к а

Бодай би грім усіх вас повбивав!
Поділитесь поміж собою зерном,
Щоб потім вина добрі випивать.
Щоб ви вдавились, іроди прокляті!

(Ще довго кричить, ідучи звідси).

С т а р ш и й с т р а ж н и к

(до 1-го вартового)

Роззброй його, візьми у ланцюги
І відведи мерщій в темницю мокру.

(Кива головою на 2-го вартового).

І їсти не давай йому днів п'ять.
Нехай узнає, що таке бути чесним.

1-й вартовий заковує другою і виводить.
(До Арама гнівно).

Чого стоїш? Віднині вільний ти!
Чужим біля тюрми ходити не можна.

(Виходить).

А р а м

Який чудовий та широкий світ!
Уже мене зігріло сонце миле
І освіжив легенький вітерець.
Так легко стало на моєму серці,
Так легко стало в мене на душі,
Що ніби я до неба підіймуся
У цю хвилину й споріднюся там
Із зорями блискучими, ясними,
Та з місяцем яскравим, золотим,
Та із вогненним сонцем променистим.
Здається, я сьогодні народивсь
І вперше світ побачив надзвичайний!
Благословлю ж і землю, й небеса...

С т а р е ц ь

(виходить, грає на музичному інструменті й співає)

Від схід сонця до заходу
Працюємо в полі,
А не маєм шматка хліба
І ходимо голі.

Багатому пузатому
І хата, й комора,
А вбогому трудареві
Лихо, біди, горе.

А р а м

Ти що тут робиш?

Старець

Я часто дожидаю тут людей,
Які виходять із тюрми цієї.

А р а м

Нащо вони тобі?

Старець

Вони в біді

Пісні складають чарівні, чудесні,
Бо тільки в муках пісня голосна
Народжується й вічно не старіє,
Безсмертною живе вона в віках.
Залізне серце розплавля та пісня.
Вона склика хоробрих трударів,
Щоб захистили труд свій кровопотний.
Скупих людей та пісня умовля,
Щоб добрими і щедрими зробились.
Отож ті люди, що в тюрмі були,
Зазнали горя, муки і страждання
І все оте в пісні перелили.

А р а м

О старче мій, цікаві твої речі.

Старець

І я до брами кожен день іду
І ті пісні сердечно переймаю.

А р а м

Чудове діло робиш, старче, ти.

Чути знову крики гучні.

Старець

А може, склав і ти якусь там пісню,
То передай її мені.

Арам

Гаразд.

Є пісня в мене. Непогана пісня.
Тобі я, старче, передам її.

Крики лунають зовсім близько.

І прості люди, і князі вельможні
Біжать сюди. Не відставай же ти,
Щоб ми не розгубились між народом.

Голос за садком

Літає голуб у висотах неба!
Тож на чие опуститься плече?

Вбігають князі, воїни, вельможі, одягнені
в позолочений одяг. Всі вони кричать і спостерігають
за польотом голуба. Великий натовп людей у дра-
ному одязі вийшов і став осторонь. Вбогі люди спо-
стерігають то за голубом, то за нетерплячими кня-
зями.

1-й князь

У небі голуб тричі обкружляв,
Вже тихо повертається донизу.
Князі вельможні! Станьте струнко всі!
Обранця божого покаже голуб!

Голуб сідає на гілку дерева.

(Хапає голуба).

О дурень ти, на дерево спустивсь,
Замість князя плече високородне.
Не думай, голубе, дурманить нас!

Моє плече тобі із неба видно.

(Кида голуба вгору).

Хай він ще раз у небі політа,
Достойного побачить чоловіка,
Якого возвеличить царський трон.

Голуб знову опускається на те ж дерево.

Нащо морочиш голову вельможам?
Чому ти не сідаєш на плече
Нікому із князів? Проклята птиця!
Ще раз лети, оглянь з висот князів
І обері із них царя святого.

(Кида голуба вгору).

2-й князь

(жалібним голосом, крізь сльози)

Голубчику, ну, швидше ж опустись
І сядь, коханий, на плечі моему.
Якби ж ти знав, як хочеться мені
Хоч трошечки побути царем вельможним.

(Простягає руки вгору, гірко ридас).

Надіть корону ясно-золоту,
Посидіти на сонячному троні.
Голубчику, благаю ж я тебе.
Ну, опустися швидше, білокрилий!
Тебе ж пшоном щодня я годував
І напував криничною водою.

Голуб сідає знову на те ж дерево.

1-й князь

(хапає голуба)

Нічого я не можу зрозуміть!
Чи збожеволіла проклята птиця,

Чи прикидається дурною?

(Грізно).

Слухай! Ти!

Ще раз до неба підіймися, птице,

І звідти наймудрішого уздри,

Хто б міг усю причину пояснити,

Чому царя не відмічаєш ти.

(Кида голуба вгору).

Л ю д и

(кричать)

Ой, голуб, гляньте, високо піднявся!

Крилом до сонця доторкнеться він,

Навколо розігнав польотом хмари.

Мабуть, людей він пильно огляда,

Щоб визначити мудрого між ними.

Голуб сіда на плече Араму.

1-й князь

(хапає голуба)

Наш голуб старцеві на плечі сів.

Хіба пройдисвіт знає мудре слово?

(До Арама).

Пройдисвіте вошивий! Геть звідсіль!

(До народу).

У небо кинем голуба ще раз,

Нехай він наймудрішого шукає!

(Кида голуба вгору).

Л ю д и

(кричать)

Кому ж він сяде на плече, той голуб?

Ой високо ж піднявся вгору знов...
Уже він опускається донизу!

Голуб сіда на плече Араму.

1-й князь

(хапа голуба і грізно кричить на Арама)

Кому сказав я: забирайся геть!

Н а р о д

Вельможний князю, не кричи на старця,
Бо ми його в обиду не дамо!
Він голуба не кликав з високості.
Сама сідала птиця на плече,
Бо наймудрішого у нім узнала.

3-й князь

Не треба більше голуба пускати...
Бо він ніколи ще не помилявся!

(До Арама).

Причину зараз, старче, поясни:
Чому царя наш голуб не знаходить?

Арам виходить перед людей.
(Іде за ним і тихо говорить).

Кажі тому, щоб став віднині я
Вірменії правителем могутнім.
Чи зрозумів ти, старче, що кажу?
Якщо так скажеш, я тобі насиплю
І золота в кишені, і срібла.
Зроблю тебе князем ясновельможним.

А р а м

О добрі люди, голуб — тільки птиця,
Якій замало знать життя дано,

А все ж вона і мирна, і правдива.
На дерево погляньте, люди, ви,
Де голуб цей на гілку опускався:
Над головами трудових людей
Ця гілка опускає свої віти,—
Отож народ великий, трудовий
Повинен стать володарем великим
У рідному привільному краю
І сам собою керувати вічно.
Не запрягатись у тяжке ярмо,
Не гнутися у праці дні і ночі,
Не проливати у землянках сліз,
Не годувати кров'ю паразитів.

Князі і багаті відокремлюються від простих людей
і обурено дивляться на Арама.

1-й князь

(до Арама)

Вошивий, замовчи, бо я мечем
На шмаття твоє тіло порубаю!

2-й князь

В кайдани волоцюгу! У тюрму!
Бунтар якийсь! Підбурювач спокою!

3-й князь

(воїнам)

Схопите його хутчіше на списи!
Не дайте слова вимовити більше.

Воїни заметушились.

Г о л о с н а р о д у

Не смійте ви старого обижать,
Бо ми стіною стаємо за нього!

Гей, добрий старче, далі говори!
Усе кажи, що маєш ти на серці!
Ми слухасмо з радістю тебе!

А р а м

Я радий, що в Вірменії, нарешті,
Йде під корону працьовитий люд.

К н я з і

Гей, воїни! Чому ж ви стоїте?
Такого нам пройдисвіт цей накоїть,
Що завтра підуть багачі в старці.

Вони опускають мечі, підходять до Арама.

1-й г о л о с

Гей, воїни! З людей ви працьовитих.
Тож не чіпайте старця! Добрий він.

2-й г о л о с

Дарма палахкотить князівська лють!

3-й г о л о с

Ті, хто при владі, чесноти не люблять!

4-й г о л о с

Як скажеш правду,— ворогом назвуть,
А збрешеш добре,— хвалять і голублять.

А р а м

Чудесний світ, лиш кривдою страшний,
Щасливому нікому в нім не бути,
Аж поки люд наш добрий трудовий
У битву піде, щоб права здобути.

Н а р о д
(до князів)

Тікайте, пси зубаті, поки вас
Не розірвали ми й не порубали!

Князі ховаються за воїнів. Воїни з опущеними спи-
сами відходять під натиском озвірілих людей, що з
криком і галасом жбурляють каміння на князів.

1-й г о л о с
(до народу)

Вірменією керувати ми
Віднині будемо, брати убогі!
А ти нам, добрий старче, поможи

(до Арама)

Від багатців надалі боронитись.

2-й г о л о с

Бо станемо на оборону ми
Жаданих прав, добра свого, свободи!

Люди одягають Арама в халат.

Д е х т о

Хай силу небеса тобі пошлють!
Допоможи нам битися за щастя!

А р а м

Від вас нікуди я не відійду,
Тут буду жити долею народу.

(Дивиться на в'язницю).

А випустіть невільників з-за ґрат!
Невинні там вони давно страждають.

З криком народ кидається до в'язниці. Ламає двері, розбиває ґрати. З радісними криками звідти виходять змучені неволею в'язні. Між ними 2-й вартовий.

А р а м

(до 2-го вартового)

Ну що, узнав, чи винні там сидять?

(До народу).

Не думайте, що ви вже переможці!
Князі розбіглися, бо мало їх,
А завтра прийдуть із численним військом.

Г о л о с

Багато нас, багато і сокир
Потрібно нам. Тож будем їх кувати!

Г о л о с и

Велика слава доброму старому,
Що допоміг нам вирватись з ярма!

А к о п

(входить, хутко падає на коліна перед Арамом)

Пораднику, великий батьку наш,
Ти той, що сонце затемняє в небі,
Що найясніший від усіх світил.
Прийми ж і поздоровлення, й вітання,
Й земний уклін до ніг тобі прийми.
З далекої дороги я приїхав
І тільки щойно від людей узнав,
Що наймудрішим голуб тебе визнав.
І вирішить ти зможеш всі діла.
Рятуй мене, влодарю великий,

Бо їжаком зробилася біда,
А я вужем в її зубах сталевих!

А р а м

Я слухаю. Яка біда твоя?

А к о п

Весь вік розводив коней злотогривих!
І вже було у мене скільки їх,
Що зір у світлу ніч у небі менше.
Розбійники украли коні ті!
Лишився я, неначе бубон, голий.
Ще й птиця налетіла огняна
І всі мої чертоги попалила.
Ще й борг великий на мені лежить,
За нього треба буде йти у рабство.
О любий батьку, дай мені війська,
Щоб повернути від злодіїв коней.
Я дам тобі за це велику дань.

А р а м

О не турбуйся, друже дорогий!
Зроблю усе я, що під силу буде.

А к о п

(плаче)

Спасибі, рідний, я тобі весь вік
(уклоняється до ніг Араму)

Молитись буду, цілувати ноги...

А р а м

Скажи мені, дружина в тебе є?

А к о п
(розгублено)

Що ти сказав, володарю великий?

А р а м

Я запитав: дружина в тебе є?

А к о п

Дружина? Так... Дружина є у мене.

А р а м

Як звуть її?

А к о п

Ім'я не взнав я ще...

А р а м

Ім'я не взнав ще, а уже дружина?
Цього ніяк не можу зрозуміть...

А к о п

Володарю, шістнадцять років тому
Її зустрів я в дикому степу,
З пройдисвітом вона ходила разом,
Голодна й боса, в чорному дранті,
Крізь вітер, і тумани, і морози.
Коли в свій терем я її привіз,
То в перший день вона закам'япіла
І статуєю увесь час була.
І не ходила, і не розмовляла...

А р а м

І що ж, вона у теремі твоїм
Стоїть і нині кам'яною?

А к о п

Любий!

Не так! Учора небо величаве
Життя і розум повернуло їй.

А р а м

Ну, й добре ж діло. То поїдь назад,
Візьми свою дружину і до мене
Ти з нею повертайся на бенкет.
Тут виділимо воїнів для тебе...

А к о п

І слава, й честь для мене золота
З тобою, рідний батьку, говорити.
Не був ще удостоєним в житті
Такої честі я ніколи.

(Вклоняється Араму і зника).

Входять люди

Г о л о с

Люди!

Бенкет влаштуємо, щоб вся земля
Почула, як ми вмієм веселитись,
Як вміємо співать, бенкетувать,
Як вміємо боротись за свободу!

Дають дорогу Араму. Він іде, а біля нього старець-
музика. Помітив Арам 1-го вартового, кличе його по-
махом пальця. Бере під руку його.

А р а м

Ходи зі мною, будеш моїм сином...

1-й вартовий схопивсь за голову і здивовано дивить-
ся на Арама.

ЧАСТИНА П'ЯТА

Пишний зал. За столами сидять гості з трудових людей. Арам в центрі уваги. Всі звертаються до нього з пошаною. Між гостями сидить А коц, біля нього сумна Наїра. Її краса, як і колись, сяє, аж ореол снується навколо обличчя. Біля Арама сидить
2-й в а р т о в н и й.

Г о с т і

(співають)

Щоб віддалити
Вічні знегоди,
Люто за волю
Бийтесь, народи.

Воля жадана
Нині настала.
Змій не запусить
В серце їй жала.

Воля — як річка
Багатоводна.
Воля безсмертна,
Воля народна.

Покіль гості співають пісню, осторонь розмовляють
д в а ю н а к и.

1-й ю н а к

(звертається до 2-го, показуючи на Наїру)

Поглянь, Грикор, яка чарівна жінка.
Уже неначе і немолода,

Та з чим її красу зрівняти можна?
І найсвітліші в небесах огні
Яспішими не стануть перед нею.

2-й юнак

Я вгледів, Атагане, ту красу.
На неї я давно вже задивився.
Немов богиня лагідна вона,
Краса її, мов полум'я, сіяє.

1-й юнак

Але чому сумна сидить вона?
Якось страшна печаль її скувала.
То, може б, чим їй треба допомогти?

2-й юнак

Та чим ти будеш їй допомагати,
Коли он біля неї чоловік,
Неначе хижий барс очима світить.
Дивись, а то ще вскочиш у біду,
З якої вибратись не можна буде.

Входить група людей.

Один з групи

Багатії зібрали знов війська,
Але когорти їхні ми розбили
У першому бою.

Арам

Ще не кінець боям.
Вони ще тільки будуть розгоратись.
Тирани злі, що кров із вас пили,
Напитися захочуть її знову.
Тож пильними ви будьте кожну мить,
Ворожу рать чекайте щохвилини.

1-й г о л о с

Ні, їм не вдасться обдурити нас.
Ми добре знаєм їхню вовчу душу
І хитрощі лисичі знаєм ми.

А р а м

Тож стійте непоборними на варті,
Бо тільки крок повернете не так
Або десь пожалієте гадюку, —
Конатимете знову у ярмі.

2-й г о л о с

Гадюки не жаліли ми ніколи.

С т а р и й ч о л о в і к

Коли гадюку приголубиш ти,
Вона тебе укусить неодмінно.

А р а м

Йдіть, воїни, тепер тривожний час.
Не всім сьогодні спочивати можна.

Воїни виходять.

Ми говорили про бої уже,
Немало і пісень переспівали.
Пора уже й закінчити бенкет,
Та хочу я його продовжить трохи.
Між вами є багато мудреців,
Старих людей, що прожили немало,
Багато взнали горя і біди
І радощі у світі зустрічали.
Так, може, хто, мої кохані, з вас
Нам розповість якусь новину дивну?

1-й гість

Про що? Про що?

А р а м

Та, може, знає хтось
Те, що було цікаве й неймовірне.

1-й гість

Новин ніяких я ніде не чув.

2-й гість

А я уже із пам'яті своєї
Всі розповіді погубив давно,
Бо німечним старим став дідуганом.
Але колись, бувало, в давнину
Багато знав цікавих небиличок.

С т а р е ц ь

Дозвольте слово мовити мені.

Г о с т і

Про що ти можеш нам розповідати?

С т а р е ц ь

Цікава в мене дуже новина.
Гадаю, вам її послухать варто.
А головне, що все це відбулось
Не так давно...

Г о л о с

Гей, замовчи ти, старче!
Без тебе є кому розповісти
І правду, і неправду. Що ти скажеш?
Кому потрібні тут твої пісні,
Які ти під в'язницею збираєш?

А р а м

Якщо збирає цей дідусь пісні,
То, мабуть, чує він новини всякі.
І хочеться мені його почути.
Прожив уже у світі він немало,
Навчивсь новини переймать, пісні...

Г о с т і

А може, й знає старець мудре слово...

С т а р е ц ь

(сідає, починає грати і співати)

Не знали вбогі люди у житті,
Що є у небі зорі золоті,
Що небо і широкі, і велике
І що у ньому сонце огнелике.
Не розгинались вічно від ярма,
Для них була неволя та пільма.
Кати їх били лозами по спині,
А щастя їхнє цар ховав у скрині.

Г о л о с

Старий надумав казку розказать?..

А р а м

У кожній казці істина таїться.

С т а р е ц ь

І мучились оті нещасні люди,
Для них лиш тюрми й шибениці всюди.
А син царя був воїн добрий, славний,
З народом бив він ворогів кривавих.
Як цар помер, володарем він став,
Людей до раті кликати почав.

Князів, що кров пили весь вік з людини,
Він вигнав із своєї батьківщини.
Але князі на землях чужини
Ретельно готувались до війни.

Наїра слухає більш ніж уважно.

І знову пощастило князю-гаду
Схопить країну і державну владу.
Володар же у бурю і негоду
Пішов пожити долею народу.
В дорозі ж він і плакав, і журився:
Дружину вкрав розбійник, син втопивсь,
Дочку маленьку звір схопив у зуби.
Не обминув володар також згуби.
Його у горах в ланцюги схопили
І катували, били.
В тюрму за ґрати посадили.
Голодним і холодним у п'їтми
Шістнадцять літ просидів у тюрмі...

1-й г о л о с

За що у ланцюги, за що за ґрати?..

2-й г о л о с

Такого, мабуть, не було ніколи!

3-й г о л о с

Це вигадки старого казкаря!

А р а м

Ніхто з вас, друзі, не повірив старцю.
А хто підтвердить, що таке було?

(Дивиться на Наїру).

Н а ї р а

(тихо)

Здається, наступив мій час великий.

(До Арама).

Було таке! Нещасна та дружина,
Яку украв розбійник-коновод,—
Це я, і злодій біля мене!

(Показує на Аюпа).

Ось він!

В його в'язниці я шістнадцять літ
Холодною стояла, вбита гнівом.
І він тепер погрожує мені,
Якщо я не віддам йому любові,
То канчуками він уб'є мене
Або коневі до хвоста прив'яже
І вижене того коня у степ,
Щоб він розтяг мої кістки у травах.

(Простяга руки до Арама).

Володарю правдивий, заступись
За мене, бідну, сироту нещасну.
Де хочеш, там притулок дай мені!
Я віддана і серцем, і душею
Тому, хто у в'язниці вже зотлів,
Хто бивсь за волю й за народну правду.
З його ім'ям священним і могутнім,
З його ім'ям на спалених устах
Я і помру, володарю велебний!

(Ридає).

Де хочеш, там притулок дай мені,
Служницею я буду вік твоєю,

(стає на коліна перед Арамом)

Я буду щиро й чесно працювать,
Носити воду і підлоги мити.
О, заступись за мене, сироту!
Спасителю, благаю я, благаю!

(Гірко ридає) .

Тебе недоля тяжко покара,
Коли ти не заступишся за мене.

До Паїри з натовпу вибігає Такуї, дівчина років де-
в'ятнадцяти.

Т а к у ї

О, я не тільки по твоїх словах
Тебе впізнала, дорога матусю.
Твоє обличчя, світле і ясне,
З дитячих літ прилинуло до мене
Знайомим, рідним, світлим, дорогим.
Я — Такуї, матусю моя рідна,
Я — Такуї, матусенько моя!

Н а ї р а

А звідки ж ти з'явилася тут, рідна?

Т а к у ї

В степу мене схопив у зуби звір,
Але і сам заплутавсь у тенета.
В той час мене мисливець врятував,
Убивши звіра у степу лихого.
Лишилися сліди його зубів
На тілі в мене.

М а р к о с

(виходить з натовпу, до гостей)

Вірно вона каже!
Давно уже у дикому степу

Цю дівчину я врятував із горя
І виховав, як квітку у саду.
З моїм синком росла вона укуші.

Т а к у ї

Маленькою позбулась я батьків,
Але була душею вічно з ними.
І серцем відчувала завжди я,
Що сонцесяйний день такий настане,
Коли зустріню, вгляджу вас живих.

Н а ї р а

Чи дійсність це, чи тільки сновидіння,
А як прокинусь,— зникне знов воно?

Т а к у ї

Не сон, не сон, а дійсність це, матусю,
Уже ніхто нас не розлучить більш.

Наїра і Такуї обнялися і від радості гірко ридають.
До них наближається Гайк, хлопець років двадцяти
двох, який до цього слухав уважно розмову Наїри
і Такуї.

Г а й к

Неначе в сні така велика радість.
Зустрів я матір і сестру свою,
Яких ніколи вже не думав стріти!

Н а ї р а

А хто ж ти, хто?

Г а й к

Я син твій, мамо, Гайк.

Наїра

Не вірю я! О ні! Не може бути!
Це тільки мрії, це думки самі.
В одну хвилину стрить дочку і сина,
Яких вважала мертвими давно.
О, що ти робиш, небо, ізо мною?
Яким богам вклонитись маю я!

(Ридас).

За щастя це, яке ціни не має.

Мельник

Давним-давно в осінню темну ніч
Біля млина ловив я в річці рибу.
І саме сіті витягав свої,
Коли потрапив отрок напівмертвий.
Почав же я хлопчину рятувать.
Полежав він, тоді заворушився,
Дихнув, розплющив очі, щось сказав...
І сином став моїм він з того часу.
В млині молот зі мною і рибалив...

Гайк

(до Наїри).

Де ж батько наш?

Наїра

Загинув у в'язниці.
Ви ж чули, як співав отой дідусь
Про все життя його страшне й жахливе.

Гайк

За що потрапив до в'язниці він?
Піду шукать його по всьому світі!

А р а м

(що до цього слухав родину)

Наїро мила, любий сину мій!
Кохана дочко, я зустрівся з вами.
Арам я, не пізнали ви мене.
Тяжкі літа зробили своє діло...
Ідіть усі до серця мойого.

Д і т и

Ви — батько наш?.. Яке ж велике щастя!

Н а ї р а

(оглядає Арама)

Невже це ти? Араме! Друже мій!
О, що з тобою сталося, коханий!
Невже це ти? Скажи мені, скажи!
У мене сил не вистачає більше...
Від радощів готова вмерти я.
Яких же бід зазнали ми у світі,
Яких знегод зазнали ми в житті!

А р а м

І найстрашнішим, і найгіршим бідам
Початок є і наступа кінець,
Бо вічного нема в житті нічого.

Л ю д и

(кричать)

Та це ж Арам, що з нами бив князів
Й на хижаків не раз водив персидських.

А р а м

Сідайте ж, діти, біля мене ви
Та названих батьків своїх покличте.

Шануйте їх, як рідних, дорогих:
Вони життя вам врятували, діти.
Подякуйте їй хлопчині ось цьому

(показує на 2-го вартового)

За те, що врятував мене в неволі.

Наїра з дітьми сідають біля Арама.

А ти ж, розбійник-конокраде злий,
Чому мовчиш, як миша у засіді?
Чому не встанеш та не скажеш ти,
Що дійсно сталася така подія?

А к о п

(іде до Арама, стає на коліна)

Прости, володарю найповажніший,
Перед тобою винуватець я...
Карай, та тільки не звели повісити.

А р а м

Що, смерть страшна?.. А скільки ж ти людей
Перекалічив і зігнав із світу?
А скільки ти пограбував людей,
А скільки ж ти убив і покалічив?!

Н а р о д

Та це ж і є той самий конокрад?
Не треба говорити із кривавцем!
Повісити катюгу, зарубать!
На гострий пакіл посадити треба.
Зідрати шкуру, кості поламать!

А р а м

Крові багато з мене ти напився,
Твоїї ж пити не бажаю я.

Не хочу пити, ні, не хочу пити!
Йди звідси геть! Бо тут тобі нема,
У теремі оцім, чого робити.
Геть звідси! Геть!

А к о п

А коні ж як мої?..

А р а м

В людей у працюючих вкрав ти коні,
Ото ж вони й вернулися до них.

Н а р о д

Так! Так!

А р а м

А потім птицю вогняну,
Яка твої чертоги попалила,
Піймать нікому хисту не дано.
То птиця-правда! Палить вона вічно,
Хто чорну кривду творить на землі.
Від неї не сховатися злотворцям.
Йди й живи! Живи таким життям,
Яким жили твої нещасні слуги
При батькові твоєму й при тобі,
І знай про те, що правда не вмирає.

Акоп виходить. Всі зневажливо дивляться йому услід.

МАРИНА ЧУРАЙ

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Марина, молода вродлива дівчина, складачка пісень.

Горпина, її мати.

Оксана, далека родичка і подруга Марини.

Григорій, вродливий молодий козак.

Софія, його мати.

Галля, його дружина.

Северин, січовик.

Іван, молодий козак, син гетьмана Якова Острици.

Отець Купріян.

Ксьондз.

Суддя Полтавського полку.

Знахарка.

Марфа, вдова.

Мелася, її дочка.

Кат, кобзар, старости, старшини козацькі, син сотника, син бурмистра, козаки, черниці, гайдуки, дозорці, теслярі, слуги, крамарі, селяни, драгуни, ченці, чужоземці купці, цигани, гончарі, татарин, зброярі, бурмистер, старий козак, дружина старого козака, багатий селянин.

нин.

Дія відбувається в Полтаві 1648—1652 рр.

ДІЯ ПЕРША

КАРТИНА ПЕРША

Полтавський ярмарок 1648 року. Велелюдний майдан аж кишить. Зброярі хвалять і пропонують покупцям шаблі, пістолі, ятагани; винокори — горілку та вина; перекупки — пироги та коржі, смажені кури тощо; кравці — одяг; шевці — взуття. Чужоземці купці розвішали китайку, кармазин та інші коштовні тканини і запрошують людей до себе. Зрідка проходять козаки й польські драгуни. Ченці продають ікони, ладан, камінці із двору Києво-Печерської лаври. З одного боку грає на кобзі сліпий кобзар, а з іншого циган воровить на горох. Гончар продає біля крамниці горнятка і кричить голосніше за всіх.

Гончар

Жінки! Дівчата! Козаки! Панове!
Горнята в мене, кожне — аж блищить.
Таких не вгледите ніколи знову,
Бо тільки я умію їх ліпити.

(Піднімає високо горня).

Як бачите, робота непогана.
І так я їх виліплюю щодня,
Що голова турецького султана
Скоріш розіб'ється, ніж це горня.

(Кидає горня на землю, воно котиться, не розбивається).

Циган

(до гончара)

Ой іроде, у пельку тобі кістку!
Ти так кричиш, що важко ворожить.

(До дівчини, якій ворожить, взявши її руку).

Стонадцять років будеш жить
І розцвітатимеш, як квітка.
А доля в тебе, боже, що й казать.

(Хитає головою).

Полковника ти мужа будеш мать,
Добра усякого багато,
Високу на помості хату,
У полі хутори
І діточок десятків три.
Ще й будуть бігать козаки, дівчино,
Полками за тобою безупинно.
Ліси у тебе будуть, і лани,
І череди корів, і коней табуни,
Овець отари матимеш великі.
Осла, індика...
Дві тисячі качок, гусей, курей...
І щастя йтиме вічно до твоїх дверей.

Люди, що слухають цигана, сміються. Дівчина дає злотий цигану, відходить.

1-й козак

Ану, мені заворожи, Романе!
Чи буде в мене щастя у житті?

(Простягає руку до цигана).

Циган

(розсипав горох, бере руку козака)

Шляхи твої нерівні і круті
І доля невесела, безталанна.
Горює батько твій, горює й мати,
Та що ж, козаче, і немало днів
Усім вам доведеться горювати.
А як поріжеш, любий мій, панів
Та їхню кров геть виллеш в океани,
Аж тільки потім щастя вам настане.

Дехто сміється.

Один чоловік

(до людей)

Я думаю — говорить правду він.

Гайдук

(що стояв осторонь цигана)

Агей! Сто дяблів!

(Б'є канчуком цигана).

Циган

(кричить)

І в чім я, пане, винний?..

Гайдук

Дозорці! Гей!

Циган

Нащо дозорці тут?!

(Дає гроші гайдуку).

Ось п'ять червінців пану на венгржину¹.

Гайдук

Давай, та більше так не ворожи.

(Виходить).

¹ Венгржина — горілка.

Циган

(до татарина, що стояв тут же в чалмі і смугастім довгим халаті)

І звідки він узявся, чортів лях?

Татарин

Горілку пив у Лейбиній крамниці.
Будь обережнішим, тяжкі часи.

Отець Купріян

*(входить з хрестом і з довгою, аж до пояса, бородою.
Тихо до цигана і татарина)*

Приїхали вже посланці Богдана.
Готові будьте.

(Виходить).

Крамар

(піднявши блискучу тканину, кричить)

Для панночок, ясніших від світил,
Лудан ви в мене можете набрати.

Татарин

(показує на його тканину)

Це пополами¹, пане, для кобил,
А не для панночок вельможних шати.

(Лукаво сміється).

Крамар

(грізно до того татарина)

Геть забирайся, бо розіб'ю києм
Твою довбешку під чалмою лису,

¹ Пополами — килимки, що кладуть на коней під сідло.

Набиту блекотою й кураєм,
Яка не зна нічого, крім кумису.

З б р о я р

(кричить)

До мене, друзі, козаки-герої,
Злітайтеся, як птахи іздала,
Бо в цілім світі отакої зброї
Нема ні у вельмож, ні в короля.

(До одного козака).

Купуй-но швидше зброю таку, пане!

К р а м а р к а

(до дівчат, що проходять біля неї)

Між ними Марина, Оксана і Мелася.

Намиста в мене, дукачів — гора!
В прикрасах цих на вас козак як гляне,
То від кохання тут же помира.

Сміючись і жартуючи, дівчата приміряють намисто.

Д е х т о

(звертаючись до кобзаря, що саме мовчав)

Дідусю, ще щось заспівайте нам.

К о б з а р

Яку ж бо вам? Хіба що про Гордія¹.

1-й г о л о с

Та й про Гордія можна заспівать.
Її я чув, нова то, лепська пісня.

¹ Гордій Чурай — батько Марини. За повстання проти польської шляхти був страчений у Варшаві 1638 р.

2-й голос

Що за Гордій?

3-й голос

Та хто його не зна?

Це ж той, що був урядником полтавським,
Та стратили ляхи за повстання.

Його небога і дочка Марина,
Та, що навчилася складати пісні,
Й тепер живуть над Ворсклюю в Полтаві.

Кобзар

(починає співати, піднявши догори обличчя з щілинами очей).

Орлику сизий, орлику, молодий Чураю,
Ой забили тебе ляхи та в своєму краю.
Ой забили тебе ляхи із твоїм гетьманом,
Із твоїм гетьманом, що паном Степаном.
Орлику, сизий орлику, орлів-братів маєш.
Що старі та молодії, сам їх добре знаєш,
Що старі та молодії — всі в тебе вдалися.
Відомстити та за тебе усі поклялися...¹

Люди витирають очі, кидають гроші старому.

Оксана

(до Марини)

Людей сюди — зібрався весь базар,
І кожен слуха й очі витирає.
Про батенька твого співа кобзар,
Та ще й на кобзі як чудово грає.

¹ Пісня історична, подана дослівно.

Мелася

А глянь! У цього кобзаря з-під вій
Скотились іскрами на щоки сльози.

Марина

А в голосі неначе буревій...
І грім рокоче в струнах його кобзи.

(Виходить).

Кобзар співає. Їде на двоколісній бричці, встеленій коштовними килимами, що звисають з бортів, ксьондз. В бричку запряжені троє дужих селян. На передку сидить дозорець. Він поганяє селян, б'є канчуком і обсипає лайками. Почувши пісню кобзаря, ксьондз звелів зупинитись.

Ксьондз

(до гайдуків)

А що то, проше пана, за Овідій?

Дозорець

(гукає запряженим селянам)

А стійте, шельми, лайдаки!

1-й селянин

Та стали.

Зупиняються біля шинку.

2-й селянин

(з усмішкою до дозорця)

Горілки, пане, жеребцям даси?

Дозорець

(б'є канчуком селянина)

Пся крив! Харцизо! Що то є за жарти?

К с ь о н д з

(до дозорця)

Про що співа отой старий галган?

Дозорець

Не встиг ще, пане пробощ, я розслухать.

Отець Купріян

(входить)

Співав же він, мосьпане, про любов.

І щоб братались люди між собою.

К с ь о н д з

А ти хто є у рясі із хрестом?

Схизматський піп? Тобі не можна вірить,

Бо ви усі шевлюги, брехуни!

Немає бога в вашім хлопській серці.

Отець Купріян

А в вашім серці, пане ксьондзе, є,

Якщо людей впрягаєте у бричку?

К с ь о н д з

Та це не люди! Бидло! Лайдаки!

І запрягати їх — священне право

Панам *semper post ferro et igni* ¹.

Дозорець

А не погано б і попа в оглоблі!

Шляхтичі кинулись до отця Купріяна, але їм заго-
родили шлях козаки, піднявши свої шаблі.

¹ Завжди після заліза та вогню (лат.).

Входить Северин, біля нього Іван та ще декілька козаків з оголеними шаблями.

Северин

Панове підсусідки¹ і поспільство!²

Селяни, городяни, козаки!

Базар затих, всі слухають Северина.

Уже усе в нас узяли магнати!

Гайдук

(кричить)

Сто дяблів і перунів вісімсот!

Отець Купріян

(до ксьондза)

Його глаголи — то веління бога.

Северин

Найкращі наші землі відняли,
Свинарники зробили з божих храмів.

Ксьондз

На палю хлопа! Гей!!!

Отець Купріян

*(дістає великого ножа із-за халяви, тримає в одній
руці ніж, а в другій хрест)*

Велебний мій!

Посидьте, пане ксьондзе, без тривоги!

Северин

Богдан Хмельницький підійняв бунчук,
Магнатів переміг на Жовтих Водах.

¹ Підсусідки — безземельні селяни.

² Поспільство — селяни.

Від сяєва гетьманових очей
Димлять князів садиби і фортеці.
Настав буремний і великий час —
Ідуть у військо люди України.
Батавою¹ полтавські козаки
Сьогодні виступають до Богдана.

К с ь о н д з

Дозорці! Гайдуки! Це бунтарі!

О т е ц ь К у п р і я н

(носа ксьондза торкає ножем)

А тихше можна, пане ксьондзе, тихше?!

К с ь о н д з замовк.

І в а н

(голосно до народу)

Підняв козацтво у стрімкий політ
Орлиний клекіт гетьмана ясного.
Вже всюди ляхів наші браття б'ють!
Тож кидайте і ви, ткачі, верстати,

Татарин скидає чалму — на голові оселедець. Скида халат — там одяг козачий. Відрива бороду, вуса лишаються. Хапає шаблю і готується до бою. Циган робить те саме.

Шевці смолу, і шила, й колодки,
А ви, селяни, киньте коси, рала!
Не тратьте на бабів козачих сил,
А йдіть у військо, врятувать Вкраїну,
Та віру православну захистить,
І невмирущої зажити слави.
Отож нехай благословля господь
Відвагу вашу і орлині злети.

¹ Б а т а в а — кінний загін.

Слова Северина та Івана підняли бурю серед ярмарку. Люди почали бити гайдуків. Полетіли горшки, колодки. Крамарі відкрили бочки з горілкою та медами — віддають їх народові. Зброярі віддають зброю всякому, хто хоче. Галас, метушня навколо. Ярмарок розбігається. Чужоземні купці хапають свій крам і тікають з ним, хто куди потрапить. Селяни, що були запряжені в бричку, швидко розпрягаються і запрягають дозорця й ксьондза.

К с ь о н д з

Дозорці! Гайдуки! Це бунтарі!
Схизматиків у ланцюги! На палі!

1-й с е л я н и н

(до ксьондза)

Що ж, доведеться повернути назад:
Поїдемо у гості до Богдана,
Прямісінько у Запорозьку Січ.

К с ь о н д з

(кричить)

Геть! Дябле! Percat satanos ¹, схизматик!

2-й с е л я н и н

Копитами не кидайте, пан пробоц!

(Надіва уздечку на обличчя ксьондза).

Тррр... Не крутіться, ще не час рушати.
Устигнемо, гарненько загнущаю...

(Гнущає ксьондза).

Й полетимо через яри й степи.

Всі три селянини сідають у бричку, беруть віжки, б'ють канчуком дозорця і ксьондза, повертають бричку назад.

Ну, пане ксьондзе, з богом у дорогу.

¹ Назад, сатано (лат.).

Виїжджають.

Ярмаркова площа порожніє.

М а р и н а

(входить)

Гриць тут ходив. Куди ж подівся звідси?

І в а н

(радо підбігає до Марини)

Мариночко, неждано так зустрівся.
Коли б ти знала, як просився я,
Щоб гетьман наш послав мене в Полтаву:
І кликати в війська його людей,
І разом з тим зустрітися з тобою...

М а р и н а

Голубчику! Ти толком розкажи,
Що робиться тепер на Запорозжі?

І в а н

Та чула ж ти? Усіх Богдан підняв,
Веде свої полки у бій на шляхту.

М а р и н а

Ми ж, брате, одинокі, малосильні.

І в а н

Татари стали на підмогу нам.

М а р и н а

Іваночку! Зрадливі бусурмани.
Як вірити одвічним ворогам?

І в а н

Нехай вони поки що помагають,
А там, дивися, православний цар
Союз зламає з королем варшавським
І, може, вишле списоносну рать
У бій на допомогу одновірам¹.

М а р и н а

Благословенні небом і людьми
Труди, які несуть людині волю.

І в а н

Аж ось коли настав мій славний час.
Я шаблею на жирних шкурах шляхти
За батька Острияницю² розплачусь,
За Павлюка³ й Трясила⁴ поквитаюсь
І за Україну голову складу.

М а р и н а

Син гетьмана. Таким ти й мусиш бути.
Хай вкриє бог порфірою тебе
За помисли, що хочеш ти вчинити.

І в а н

Щасливого походу побажай
І перемоги у гарчім герці.

¹ Українське козацтво надіялось на царську допомогу у визвольній війні проти польських магнатів 1648 р., але цар їм не поміг жодним пострілом.

² Острияниця — Остриянин Яків — учасник повстання 1638 р. Був гетьманом.

³ Павлюк — керівник повстання 1637 р.

⁴ Трясило Тарас — козацький отаман, один із керівників селянсько-козацького повстання 1630—1631 рр.

М а р и н а

Хай дух і слава батенька твого
І хист тобі, й відвагу подарує.

І в а н

Якщо впаду уражений на смерть,—
Останнє слово вимовлю «Марина».

М а р и н а

Велику честь для мене воздаєш.

(Подумала).

Ти Гриця бачив?

І в а н

(здивовано)

З Грицем говорив...

М а р и н а

(ласкаво)

Знайди його, мій орлику Іване!
Ти ж знаєш добре... Він же братик мій...
Разом росли, тепер іде у битву,
А я й не попрощалася із ним.

І в а н

(глянув удаль)

А он на площі сходиться поспільство.
Готується, щоб рушити в похід.

М а р и н а

То, може, там він... Почекай, Іване!
Я незабаром повернусь сюди.

(Виходить).

І в а н

(тихо)

А я летів через поля,
Щоб з уст її почути слово.
Побачити хоча здаля
Й вернутися у битву знову.
І ось збагнув лише в цю мить:
Марина іншого кохає...
Ось тут вона його шукає,
І що ж мені тепер робить?

(Подумав).

Стрічає всюди погляд мій:
Дівчата ходять білолиці,
У них з-під чорних крилець вій
Синіють ранками зіниці.
Барвистий одяг аж горить,
Жевріють ув очах жарини...
Переді мною ж кожну мить
Стоїть яскравий лик Марини.

(Іван виходить на дзвін литаврів).

С о ф і я

(входить, за нею Гриць)

Благословлю в походи та бої
Тебе, єдиний сину, Грицю милий.
Не хочеться із дому відпускать,
Але недобре людське око світить.
На ратнім полі бережи себе.
Життя людині двічі не дасться.

(Вішає Грицю ладанку¹).

¹ Л а д а н к а — торбинка з якоюсь святиною (образок тощо), яку носили разом із хрестом на грудях.

Біля хреста цю ладанку носи.

Вона для тебе рятівниця буде.

З'являється Марина. Побачила Гриця з матір'ю,
стала, слухає їх.

А золото, дивись, добудеш десь,—

Бери його, з ним легше жить у світі.

Та матері своїї не забудь.

Гриць

Ні, не забуду.

Софія

То-то ж бо, дивися.

Повернешся з походу та боїв,—

Тим часом Галя на відданні буде,

І от ти з нею станеш на рушник.

Із славного вона походить роду.

Отець її найбільший тут багач¹,

І спадщина велика їй належить.

Гриць

Та я про неї зовсім не гадав.

Я без Марини жить не можу в світі.

Софія

Аргатка та Марина, більш ніхто.

Вона тобі, запам'ятай, нерівня!

Який в тії Марини посаг є?

Самі пісні та витребеньки всякі?

Ні хліба те, ні честі не дає

І доброї не принесе їй слави.

Чути литаври.

¹ Мова йде про Вешняка, який був до війни 1648 р. сотником, а після став полковником, послом і близькою особою Богдана Хмельницького.

Гриць

Ну, час мені...

Софія

(цілує Гриця)

Іди щасливий, синку!

Та в битві бережи лише себе.

(Виходить плачучи).

Марина

(радо)

Твоя душа, коханий Грицю мій,
Була для мене загадкою завжди.

Тепер же я проглянула її —

І весело, і радісно зробилось.

Твої слова я чула, милий, щойно,

Тепер від тебе я не відійду.

Піду з тобою поруч ляхів бити

І рідну Україну боронить.

Гриць

О, що ти, любя? Залишайся вдома

І жди мене, я скоро повернусь.

Тебе я вічно, любя, не забуду.

Марина

Ну, то, коханий Грицю, над тобою

Крилатими співанками вгорі

Летіти буду я на поле бою

Або через долини простелюсь

Щасливою дорогою для тебе.

А на чужині стану у боях

Криницею з цілющою водою,

І тим щитом, що захища серця,
Й теплом, що гріє тіло у морози.

Гриць

Яка ти мила, горлице моя.
Тебе я вічно в світі не забуду.

Марина

Я вірю, рідний, у твою любов
І не зважаю на слова матусі.
Та бог суддя їй. Не віддам тебе
Нікому в світі до самого скону.
Адже мене ти любиш?.. Ну, скажи?

(З легеньким посміхом дивиться в очі Гриця).

Гриць

Клянусь, Марино, що коли б не мати,—
Давно б з тобою повінчався я.

Марина

То і не капнуть неньчині слова
Розпеченим залізом в моє серце.

Гриць

Мені не хочеться тебе лишати.

Марина

Ні, кличе, бачиш, Україна-мати.
Настала, любий мій, жадана мить,
Коли її нам треба боронить.
Без неї дні — як ночі темногрозі,
Без неї ми у катових руках,
Без неї — як горох ми при дорозі,
Як квіти у високих будяках.

*(Схиляється на плече Грицю. А потім, відійшовши,
хутко виносить шаблю на вишитому рушнику).*

Тепер шаблюку батенька візьми.

(Дає шаблю).

Ця шабля просить помсти над катями,
Що зарубали батенька мого.

Візьми її, вона й тебе не зрадить:

Рубатимеш ти нею ворогів,

А сам живим, непереможним будеш.

Гриць

(оглядає шаблю)

Дамаський ятаган. Спасибі, рідна.

Із шаблею цією рину в січ

І відомщу за батька твого, люба.

(Говорить зворушливо до шаблі, ставши на коліна).

Служи ж мені, як лицарю служила,

Який за честь Вітчизни постраждав.

(Цілує шаблю)

Клянусь життям, що шабля ця священна

Впаде як грім на голови катів.

Помщуся я за батька твого, мила,

Й, мов святощі, цю шаблю збережу.

(Встає).

Вернусь з боїв — з тобою повінчаюсь.

М а р и н а

А ми і так повінчані, далєбі.

Над нами, де палав ромашок цвіт,

Вишневі зорі підіймали небо,

А божим храмом був широкий світ.

Веселки опускалися з блакиті

Вінцем весільним на моє чоло.

І радісно, і любо нам було,
В обіймах ми зливалися щоміті.
Іди в бої й не забувай Марину.
А я піду, знайду оті місця,
Де ми стрічались у нічну годину,
Де з'єднували молоді серця.
Свої думки любистками-квітками
Засію, милий, і поллю сльозами.
І поцілунки наші запальні
Обернуться на маки чарівні.

Г р и ц ь

Чекай мене. Я повернуся з січі,
Ніхто вже потім не розлучить нас.

(Цілує Марину).

І в а н

(вбігає)

Багава виступає із заріччя.
Ходімо, Грицю, у похід нам час.
Прощай, Мариночко!

(Виходить хутко).

Г р и ц ь

(до Марини)

Прощай, прощай!

(Виходить).

М а р и н а

(услід Грицю та Івану)

Бажаю вам щасливої дороги,
Бажаю в лютій січі перемоги,

Щоб визволити з горя рідний край,
Щоб увінчала вас священна слава!

(Почина співати «Засвіт встали козаченьки...»).

І в а н

(гукає Марині здалека)

Твою співає пісню вся батава.

Марина виходить на пагорб. По дорозі проїжджають козаки з піднятими знаменами та списками. А пісня все гучніше й гучніше: «Засвіт встали козаченьки...» До Марини підходять інші люди і всі разом привітно махають руками козакам. Дехто втирає очі. А пісня приборями вдаряє їм в серця. З'являється отець Купріян із хором, який заспівав «Гімн перемоги», проводжаючи козаків.

КАРТИНА ДРУГА

Весна. Крутий берег річки Ворскли. Звивається між вербами і цвітучою калиною дорога. Марина мочить полотно в річці і простеляє його на траву. А далі інші люди за працею. Хто прополює город, хто косить траву...

М а р и н а

Війни вогненні хвилі покотились
І вдарили у польські береги...
Узнав проклятий лях козацьку вдачу.
Вертаються з походу козаки,
Лише про Гриця й вісточки немає.
Ой, як скорботою убита я!..
Журба, мов п'явка, смокче кров із серця.
Над річкою дерева вітер гне,
Неначе шепотить він про печалі.

(Дивиться на дерева, починає складати і співати пісню).

Віють вітри,
Віють буйні,
Аж дерева гнуться.

Оксана з'являється, стає за кущем і слухає пісню.
Її Марина не помічає.

Ой як болить моє серце,
А сльози не ллються.

Знов пісня ллється з рани мого серця.

(Подумала. Співає).

Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу,
Тільки мені легше стане,
Як трошки поплачу.

Оксана

(радо обіймає й цілує Марину)

Мариночко! Нову складаєш пісню?
Я слухала спочатку й до кінця.
Вливається у душу вона медом.

Марина

Я, може, не складала б цих пісень,
Так, бач, самі із серця вони ллються.

Оксана

(помагає Марині мочити полотно)

А пісню, що складала ти про Гриця,
Дівчата заспівали уже днесь.

(Співає).

Грицю, Грицю, до роботи —
В Гриця порвані чоботи...

Співа й Марина.

М а р и н а

Не тішать мене, сестронько, пісні —
Все думаю про Грицикову долю.
А сни весь час такі погані сняться:
То сонце почорніло в небесах,
То я провалююсь в якусь безодню,
То наче одягають десь мене
У божім храмі в мантию черниці.

О к с а н а

(нахмурилась)

Молись, Мариночко, щоб сни такі
В життя твоє не занесли нещастя.

М а р и н а

Здоров'я теж ніякого нема...

О к с а н а

Мариночко, журитися не треба.
Тепер є знахарка у нас така,
Що всі хвороби вилікувать може.
Уміє й кров на рані зашептять,
Пропасницю відгонити навчилась,
Приспати владна злих домовиків
І відганяти бурями тумани.
В воді огонь уміє розпалить,
Літає на коромислі старенька.
Як хворому здається довга ніч,
То може й сонце викликать на східень.

М а р и н а

То відьма, певно, чарівниця зла.

О к с а н а

Та кажуть, що була вона і в пеклі,
Стрічалася із Марком у вогнях.
А помага старенька добре хворим.
Сам, кажуть, гетьман в неї лікувавсь.

М а р и н а

А де ж вона тепер живе, Оксанко?

О к с а н а

Її щодня всі бачать у степах —
Усе там ходить та копає зілля.

Г о р п и н а

(входить)

Дівчатам, бачу, праця не до рук.

О к с а н а

Абищиця. Все зробимо.

Г о р п и н а

Так-то так.

А треба приучатись до роботи,
А то колись свекрухи вам дадуть...
Дихне і чоловік недобрим духом.

О к с а н а

То краще й шлюбу, тітонько, не брать,
Якщо такі чоловіки й свекрухи.

М а р и н а

Хіба таким і татонько наш був?

Горпина

Та ні, не так. Гордій був дуже добрим.
Та дома він ніколи не сидів:
То з шляхтою, то з татарвою бився.
А потім, як потрапив у полон,
Та й зарубали ляхи на чужині.

(Витирає очі).

Як до колоди підвели його,
То крикнув він: — Вмираю за Україну,
За волю, віру і за рідний люд!
Якщо тут є близькі моєму серцю —
Перекажіть, пани-товариші,
Нехай мене Горпина поминає
Та донечку Маринку хай ростить.

(Плаче).

Така жіноча доля нещаслива.
Живу вдовою в бідності страшній.

Оксана

Ось Гриць Бобренко вернеться з боїв —
І зять вам буде, тітонько, хороший.

Горпина

Та Гриця знаю ще з колиски я,
Ще й годувати довелось хлопчину,
Як мати його хворою була.
Було, Маринку і його на руки
Візьму й ношуся цілий день.
Гриць добрий хлопець — матінка ж спесива...

Чути пісню Северина.

Г о л о с С е в е р и н а

(співає)

Коло млина, коло броду
Два голуби пили воду.
Вони пили, напилися
Та й догори піднялися.

О к с а н а

(збентежено)

Козак, Мариночко, дивися, йде
І пісеньку співає він твою,
Що ти її позаторік складала.

Всі уважно слухають пісню.

Г о р п и н а

Ой, як же гарно й голосно співа!

Пісня наближається і лагідно котиться хвилями по
широкому лузі.

Г о л о с С е в е р и н а

Горе тому козакові,
Що на сивім коникові,
Що на сивім коникові,
Ще й шаблюка на бокові.
Горе тому, хто кохав
Та кохану покидав,
З стремен ніжок не виймає.

Чути голос козака.

К о з а к

Прррр!

М а р и н а

(дивиться вдалечинь)

Оксаночко, їй-богу, той козак,
Що кликав серед ярмарку повстанців!..

Г о р п и н а

(співчутливо)

Та він, дівчатка, гляньте, шкутильга,
Й на голові пов'язка. Мабуть, рана.

С е в е р и н

*(входить, здимає шапку, вклоняється. Одяг на ньому
вельможного старшини)*

Чолом вам, добрі люди!

Г о р п и н а

Здрастуй, синку.

Та й оселедця ж довгого завів —
Ну, прямо аж до пояса сягає.

С е в е р и н

На зло ксьондзам, бо саме тут вони
(показує на місце, звідки росте оселедець)

Виголюють на голові у себе
Маленькі лисини.

Марина й Оксана сміються.

Оце так, так...

(До дівчат).

А ви ж чого, сороки, мовчите?

Д і в ч а т а

Вітаємо, козаченьку, сердечно!

Г о р п и н а

Це ж що, козаченьку, уже з війни?

С е в е р и н

Ох матінко, абшит¹ дістав у війську.

З'являються люди один за другим, між ними коб-
з а р.

М а р и н а

Ну, як же там воюють козаки?

С е в е р и н

Та б'ються, що аж іскри з шабель градом...

К о б з а р

(підходить до Северина, вклоняється, скида шапку)

Чолом тобі, козаченьку, чолом.
Всім козакам і гетьману Богдану.

Люди сходяться все більше.

Дозволь мені до тебе підійти,
Потиснути твою козачу руку,
Ясне твоє чоло поцілувать.

(Цілує в чоло Северина).

Подякувать, що рідну Україну
Ви врятували від жахних катів.
Як легко ж буду я тепер вмирати, —
Діждав того, що ждав усе життя.
Розкажуй далі ж, лицарю вельможний.

¹ А б ш и т — відставка, відпустка.

Северин

З-під Жовтих Вод до Польщі на списках
Козацьке військо пронесло магнатів,
А деякі князі тікали так,
Що заздрили їм скакуни татарські.
Магнатам все згадали ми в боях.
А в Польщі теж бунти і різанина:
Поляки вбогі ріжуть як овець
Своїх вельмож, магнатів, кровопивців.
Втрачає моць свою і дух король,
А наше військо і росте, й міцніє.
Впадуть до ніг його усі кати.

Кобзар

(хреститься)

Дай, господи!

Люди

(скидають шапки)

Дай, господи великий!

(Хрестяться теж).

Кобзар

(до людей)

Помолилось за долю козаків,
За гетьмана, за волю України.

Всі люди стають на коліна і співають церковну пісню:
«Боже, дай нашому війську перемогу над ворогом
і невмирущу славу».

Северин

(після того, як скінчили співать)

Тож не журіться, добрі люди, ви.
Живі й здорові козаки славетні.

Співають у боях такі пісні,
Що й гетьман їх співає на бенкетах.

(Тихо співає).

Гей, не дивуйтесь,
Добрі люди,
Що на Україні стало...

Люди співають теж.

А ще й таку співають козаки.

(Співає).

Ой на горі та женці жнуть...

Люди співають теж.

І кажуть наші славні козаки,
Що їх якась Маруся komponує,
Полтавського урядника дочка,
Якого зарубала вража шляхта.
І кажуть, та Маруся на війні
На скакуні гривастому гарцює,
В кривавій січі ворогів руба.
У всьому війську слава їй велика.

О к с а н а

Козаченьку! Аж ось вона стоїть:
Мариночка, а у піснях Маруся.

С е в е р и н

(здивовано)

Господь з тобою, дівко, що це ти?

Г о р п и н а

Моя дочка, козаченьку вельможний.

Северин

Оце так діло... А яка ж ти тут?

(Підходить до Марини).

Дозволь тебе поцілувать, дівчино,
Від гетьмана і лицарства всього.

(Цілує в щоку Марину).

Богдан Хмельницький згадує частенько,
Як він з Гордієм у бої ходив.
Через пісні й тебе він добре знає.

Горпина

(до людей)

Що ж, люди добрі, козака питаєм
Про все, про все... А чи обідав він,
Ніхто із нас не запитав...

Северин

Матусю!

Я можу обійтися без їди,
А Вороньку гілетку зерна дасть би...

Горпина

Піди, Маринко, дай коню вівса.
Та й козаку там принеси щось їсти.

Марина виходить.

Чи, може, у домівку б ти зайшов
Та за столом би пообідав добре.

Северин

Та стіл у козака — свята земля,
А хата — світ, а добра стеля — небо.

Л ю д и

А звідки ж ти? Чи є родина в тебе?

С е в е р и н

Усіх спалив Ярема у Лубнах.
Немає і могил, щоб поклонитись.

Г о р п и н а

То ти тепер безрідний сирота?
М а р и н а вносить страву і горілку налива в чарку.
Ні, ненько, ні. Дружина в мене — шабля,
А матір'ю зробилася війна.
Пістоль — мій брат, а бій — бенкет козацький.
Бенкетував, аж поки і мене
Дурна бджола за голову вкусила.

К о б з а р

То ти в Полтаві залишайсь тепер.
Землі багато є у нашім полі.
Збудуєш гарний зимовик¹ собі...

Х т о с ь і з ж і н о к

Й дівчата наші славляться красою.

С е в е р и н

Ну, вип'ю я за лицарство козацьке,
За всіх людей, за матерів, сестер.

(П'є, закушує).

Л ю д и

Пий на здоров'я, лицарю вельможний.

¹ Зимовик — хутір.

М а р и н а

Козаченьку, ти про Бобренка
Про козака нічого не чував?

С е в е р и н

(думає)

Неначе чув щось...
Грицем його звати?

М а р и н а

(схвильовано, радо)

О Грицем, Грицем, любий пане мій!

С е в е р и н

В одній батаві яюсь зустрічався.
Та тільки чув, що в перші дні війни
Потрапив він до лядського полону.
І де тепер перебува козак,
Не відаю я, панночко ласкава.

М а р и н а

(гірко ридає)

Ну що ж, піду з прочанами у Київ
Або туди, де світові кінець.
Знайду такого, що мені розкаже
Про шлях його й про долю на війні.

Северин встає від обіду, втирає вуса, хреститься.

С е в е р и н

(до людей)

Спасибі за обід.

Л ю д и

На здоров'я.

Г о р п и н а

(до Марини)

Та схаменися, що це ти говориш?

М а р и н а

(до Горпини)

Благословіть мене в далекий край.

Г о р п и н а

(плачучи)

Яка ж це мати на чужу чужину
Дитя відпустить та бог зна куди?..

М а р и н а

(до Горпини)

Матусю рідна! Словом материнським
Благословіть мене в далекий край.

(До людей).

Сидіти я не можу більше дома.
Благословіть же, рідні люди, й ви.

(Уклоняється до людей).

Д е х т о

Мариночко, щасливої дороги.

Г о л о с

Десь, може, рідна, у чужих краях
І наших ти зустрінеш і побачиш...

Г о р п и н а

Ой боже, боже, що мені робить?

К о б з а р

Благослови, Горпино, у дорогу
Свою дочку. Вона розумна в тебе.
Це ж захисниця наша дорога.

Г о р п и н а

(до Марини плачучи)

Нехай господь тобі допомагає.

М а р и н а

Усю я Україну перейду:
Якщо в боях він — буду воювати,
Летіть на шляхту вітром огняним,
Якщо в неволі — буду визволяти,
Якщо убитий — ляжу поруч з ним.

(Схиляється на плече Горпині).

С е в е р и н

Оце такі дівчата у Полтаві?
Коли б мені до рук тепер торбан,
То заспівав би ще я одну пісню.

Дехто хапає в кобзаря кобзу і подає Северину. Він
бере її, грає і співає. Люди співають з ним теж.

Прилетіла зозуленька
З темного лісочку,
Сіла, впала, закувала
В зеленім садочку.

ДІЯ ДРУГА

КАРТИНА ПЕРША

Вечір. Широкий шлях в кінці Полтави. Праворуч видно крутий берег Ворскли. На ньому стоять дерева, з яких вітер збиває жовте листя. Далі видно річку. Ліворуч — поле. Їжачаться вицвілою стернею ниви, по яких вітер котить перекотиполе. У небі густо линуть чорні хмари. Деякий час немає нікого, а потім з'являється з крючкуватим носом, з горбом на спині та кием в руці з н а х а р к а. Вона рве якесь зілля і зав'язує його у вузол. Коршачим поглядом оглядає поле і йде далі.

М а р и н а

(входить в драгті, з торбиною і паличкою)

Не можу далі йти. Занемогла.

(Сідає на пагорб).

Якась гарячка груди розтинає.

(Задумалась).

Вночі зла думка віщуном
З'являлася до мене сном,
Що бій неначе десь рокоче.
А місяць золотий рукав
На землю з неба опускав —
Хрестив моє чоло дівоче.
А я жахалася в тім сні,
Потоки сліз лились гарячі.
Всю ніч ввижались мені
Тіла порубані козачі.

Вони лежали у траві,
Були смиренні їхні лиця,
Між ними я пізнала Гриця —
Всього у рапах, у крові.
Я скрикнула, зібравши силу,
У далях крик той залунав.
На землю хутко з неба впав
Зірчастий килим небосхилу.
І в пеклі цім народжувалась пісня.

(Тихо співає).

Болить моя голівонька
Від самого чола...

Марина замовкла, але мелодія її пісні звучить у
осіннім вітрюгані.

З н а х а р к а

(входить, дивиться на Марину)

Чорні в неї очі,
Як осінні ночі.
А лице у неї —
Наче цвіт вишневий.
А вуста в дівчини —
Ніби та калина.
Кісоньки довгенькі,
Наче борозенки.
Такий красі і гривна¹ непотрібна.

(До Марини).

Скажи, дитино мила, що болить?
А чи серденько в тебе закололо,
А чи голівка болю завдала.

¹ Г р и в н а — золотий обруч.

Я маю, доню, зіллячко гарненьке:
Петрів батіг, терлич і свербигуз,
Чорнобиль і буркун з яруг глибоких...
Воно здоров'я людям поверта.
Як дам цього я зіллячка, дитино,
То хворість піде
За ліси, яри,
На болота,
На очерети.
На луки далекі,
Де ходять лелеки.
На степи чужії,
Де літають змії.

М а р и ц я

Бабусенько, зозуленько рідненька,
Ні голова, ні серце не болить,
Лише скорбота душу четвертує.
З походу не вернувся милий мій.
То ворожить ви вмієте, напевно:
Чи вернеться ж до мене він — скажіть!
Чи любить щиро він мене, убогу?

З н а х а р к а

Я так і знала, квітонько моя,
Що це якраз тебе розлука мучить.
Та ти не побивайся й не журись.
Я так зроблю, що буде все гарненько.
Очей же, моя пташко, не заплющуй.

(Зав'язує чорною пов'язкою очі Марині. Сама починає шептати, підсвистувати. То схилив голову до землі і викликає когось із підземелля, то підійме руки до гори і тихо шепочить).

Розступіться, далі,
Розступіться, гори,
Розступіться, ріки
І зелені бори.
Як живий, коханий,—
Стань переді мною,
А коли загинув,—
То з'явись труною.

(До Марини).

Що бачиш ти?

М а р и н а

Розходяться он гори!
Й над ними чорний ворон проліта.
А он, бабусю, на коні гривастім
У злотоглаві¹ виїжджа козак.

З н а х а р к а

(знімає пов'язку з очей Марини)

Ото твій милий поспіша до тебе.
Коротке горе, як у зайця хвіст.
До захід сонця вже його не буде.

М а р и н а

(безсило плаче)

Бабусенько, голубонько моя,
Невже ж це правда, що не буде горя?

З н а х а р к а

Туман у балку сяде,
Все горенько украде,

¹ З л о т о г л а в — коштовний верхній одяг з парчі, витканий золотом чи сріблом.

В тій балці лихо чорне
Він полелом пригорне.
А сам понад водою
Потрусить бородою.

М а р и н а

А він мене, бабусю, любить щиро?

З н а х а р к а

Якщо й не так, то ти не бійсь того.
Я розповім про дуже гарне зілля...

М а р и н а

Яке?

З н а х а р к а

(дістає стебельце і корінець рослини цикути)

А ось цикута лугова.
Її коріння треба накопати,
Із жаб'ячими лапками зварить.
А молодик як буде серед неба —
Поставить на могилу і чекать,
Покіль зависє щось у підземеллі.
А потім краплю влити у пивце
Та й дати випить козаку своєму.
І вже довіку буде він твоїм.
Але не більше краплі треба влити,
Бо невідступна буде смерть йому.

М а р и н а

Яке страхіття! Господи, помилуй!
З нечистим накладаєте, мабуть,
Коли жадаєте людині смерті.

Знахарка

Ні, донечко, не хочу смерті я,
А серце тягне допомогти людині.

Марина

Не хочу я, бабусенько, цього.
Отруйне зілля щедре на могили,
А радощі кому дало й які?
Земля дарує тіло нам і сили,
А небо розум і чуття палкі.

Знахарка

(дивиться скося на Марину)

Ну, як там хочеш. Прощавай, дитино.
Я матері скажу, що ти в степу.

(Виходить).

Стебло цикути пада на землю.

Марина

(сама)

Провидниця сказала — прийде Гриць.
Чому ж мої передчуття жахливі?
Неначе вуж ворухнуться в душі.

(Схиляється на горбок).

Іван

*(іде по дорозі, дивиться на Марину, спочатку не
пізнає її)*

Що бачу я? Невже це ти, Марино?

Марина

(перелякано)

Ой Грицю мій!

І в а н

О янгели святі,
Та що з тобою? Ти змарніла зовсім.

М а р и н а

(пізнає Івана)

Іваночку! В живих лишився ти?!

І в а н

Про тебе згадка в найлютіших битвах
Мене від смерті завжди берегла.

М а р и н а

Назавжди повернувся?

І в а н

Та нині, люба,
Білоцерківський тимчасовий мир¹,
Невигідний ні шляхті, ні Богдану.
І гетьман знов збира собі війська.
Але поколі тишина у раті,
То щось мене в Полтаву притягло,
Неначе хтось мене тут дожидає.

М а р и н а

Про Гриця ти нічого не чував?

І в а н

Ми в першій битві розійшлись із Грицем.

¹ Білоцерківський тимчасовий мир було підписано 18 липня 1651 року.

М а р и н а

По всіх усюдах я його шукала.
В яких же далях тільки не була,
Аж до Варшави тїнь свою тягла,—
Нїде його, мій братику, немає.
Пішла назад, до Києва зайшла,
У Лаврі помолилася сердечно,
В Успенському соборі найняла
Акафіст за коханого ратянця,
Дала дукати на святий собор,
Панїкадило вставила свічками,
Доземно поклонилась всім святим
Та з тим і повернулася додому.

І в а н

А я тебе шукав і виглядав.

М а р и н а

Ти дуже добрий...

І в а н

В світі я проклятий,
Сичем ридати б у ярах мені,
Чи бігать вовкулакою в ізворах,
Альбо горить у пеклі у вогні,
Альбо лежати на високих горах,
Щоб сірі гризли там мене вовки
І вороння клювало мої груди,
Щоб розтягло в поточини кістки
І щоб навік забули мене люди.
Чого не вбитий я в чужій далі?

М а р и н а

(встає)

Соромся упадати в думи злі.
Гнівити бога, братику, не треба.
Ти лицар, гордість нашої землі,
Якому славу дарувало небо.
І душу рвать тобі не випада.

І в а н

Коли чекав я у неволі згуби,
І різала павпін мене біда,
І смерть кирпата вишкіряла зуби,—
Душі не рвав. А нині виповза

(крізь сльози)

Жариною з очей моїх сльоза...
Ганьба велика плакати козакові.
Без тебе я не можу в світі жити.
Немислимо. О, змилуйся, Марино,

(стає на коліна)

Якби ти знала, як до тебе лину
І як чекав на тебе кожну мить.

М а р и н а

(гордо, майже гнівно)

Козаче, встань і вислухай мене:
Люблю тебе як брата і шаную
Як лицаря, свого захисника,
А серце ж моє іншому належить...

І в а н

Коли б же Гриць... Коли б же він прийшов,
Коли б приніс тобі щасливу долю,

То хай би усміхнулась вам любов,
Щоб ви жили, не знали нужд і болю.

М а р и н а

Він прийде ще...

І в а н

Коли ж не так?..

М а р и н а

О ні!

Він вернеться, мій братику Іване!
На Україні, в рідній стороні
У виплакані очі мої гляне...

(Плаче).

І в а н

О боже мій, які часи дубові!
Я смерті не боявся у вогні.
Боявсь життя без ласки і любові,—
Воно ж навік приречене мені.

(Пауза).

Ну, завтра ж виїжджаю я звідсіль,
Поїду сам шукать у світі Гриця.
Знайду його і твій втамую біль.
Щаслива будеш ти й веселолиця.
А потім я комишником піду
Бороти біль, розлуку і біду,
Хоч для цієї боротьби шаблюки
Ще не скували жодні ковалі
Й ніколи не давали їх у руки
На грішній і скривавленій землі.

Марина

(підбігає до Івана, радо цілує його)

Мій братику, о, що говориш ти!

Входять старости. Це заможні козаки, одягнені
в злотоглав.

1-й староста

(до Івана)

Іване, друже, гетьманенку мій!
Здоров же, рідний!

2-й староста

(до 1-го)

А хто ж це? Га?

1-й староста

Син гетьмана! Хіба не бачиш ти?

2-й староста

Син Якова Острянина?

1-й староста

Ну да!

2-й староста

(до Івана)

Не лицарське ти діло, видно, робиш.

Іван

(здивовано)

Але чому?

2-й староста

(показує на Марину)

З жебрачкою стоїш.

Панам вельможним так не випадає.

І в а н

(обурено)

Та я б усіх заможних вас віддав

За погляд її ласкавий і добрий.

2-й староста

Пху, божевільний! Куме, геть ходім.

(Виходить).

1-й староста

(до Івана)

Не гнівайся на нього. Старість, бачиш,

Висушує увесь розсудок геть.

І в а н

А ви ж куди?

1-й староста

Висватувати кралою.

Вернувся, бачиш ти, Бобренка син,

То нас заслав до Вешняка із хлібом.

М а р и н а

Що ви сказали?

1-й староста

Гриць, кажу, вернувся.

Привіз дві брички всякого добра,

Ще й гайдуки, дозорці біля нього.

Марина

(тихо)

О, що я чую?!!

Іван

(схвильовано)

Де ж він був?

1-й староста

Та де ж?

В полоні, кажуть.

Іван

(гнівно)

А хіба кому

Дають добро в полоні?!

1-й староста

Та мабуть же.

(Оглядається.)

Ану, там швидше, Грицю, підступай.

(До Івана).

Прощай, Іване. По слідах куниці

І найяснішої дівиці я піду...

(Виходить).

Марина

Іване, брате! О! Вертеп удалля!

Вогонь і крига в голові моїй.

В якого Голіафа сил позичить,

Щоб на ногах могла я устоять.

Гриць
(*входить*)

Іване, любий, звідки ти узявся?
(*Дивиться на Марину*).

А це хто?..

Марина
(*суворо*)

Геть! Ненавиджу тебе.

Гриць

Мариночко...

Іван

Ну, я піду із богом.
(*Махнув рукою, виходить*).

Гриць

Мариночко, як плакав я й скучав...
У снах щоночі завжди тебе бачив.

Марина

Тому до мене старостів ведеш?

Гриць

Та мати каже, проклене у церкві,
Якщо не схочу покоритись їй.
Сама вона і старостів скликала...
А я, Мариночко, люблю тебе.
Готовий був летіть сюди на крилах,
Щоб хоч ще раз побачити тебе...

(*Бере руку Марини*).

Ті самі руки...

(Дивиться в очі).

Оченята, коси...

М а р и н а

(дивиться на шаблю)

Де ж, Грицю, шабля батенька мого?
Он бачу я, що в тебе інша, польська.

Г р и ц ь

Мариночко, я в перших ще боях
Із іншими потрапив до полону.

Марина дивиться на нього, хмурить брови і віднімає
свою руку з рук Гриця.

І що ж робити? Гинути, чи що,
Коли з нас ляхи жили витягали,
Хто не давав присяги королю.

М а р и н а

І ти дав?..

Г р и ц ь

Змушений був дати.
А нині став Білоцерківський мир —
Вернувся я на рідну Україну.

М а р и н а

То зрадив ти не лиш мене одну —
Свою вітчизну рідну також зрадив?

Г р и ц ь

(винувато)

Та горя я нікому не зробив...
Життя я рятував...

М а р и н а

Ціною зради?

Г р и ц ь

Під натиском служивши королю,
Душею був на рідній Україні.
А в серці я проносив лиш тебе...

(Пауза).

А знаєш що... Мариночко, серденько,
Давай втечем, звінчаємось удвох...

М а р и н а

(плаче)

Одна нас мати годувала груддю,
Одна нас мати к сонцю підняла.

(Схиляється на плече Грицю).

Ти й брат мені, й коханий незабутній.
Тебе від зрад усяких відтягну.
Тож старостів ти завертай додому,
Та вдвох ми повінчаємось...

Г р и ц ь

(радо)

Удвох!

(Обіймає Марину, цілує)

Чути голос Софії.

Гей, проклену перед святим престолом!

Г р и ц ь

*(в поривах вітру чує церковний спів «Со святыми упо-
кой...»)*

Чи чуєш ти?

(Відскажує від Марини).

Прокляття!! І, немов
Той Марко, я ходжу по чорнім світі.

М а р и н а

Того прокляття не почує бог.
Тож старостів своїх вертай швиденько...

Г р и ц ь

О ні, піду...

М а р и н а

Та любиш ти мене!
Нащо ж тобі, дурненький Грицю, Галя?!

Г р и ц ь

Піду!

М а р и н а

Ти все неньку свою слухав,
Мене покидаєш,
Покидаєш, сиротину, іншої шукаєш.
Знайдеш собі дівчиноньку з карими очима:
Буде ж тобі, мій миленький, камінь за плечима.

(Тримає Гриця, він виривається).

Г р и ц ь

Прощай, кохана!

(Швидко вибігає).

М а р и н а

(дивиться услід Грицю)

Гей, знахарко, бабусенько моя!
Бодай же ти, зозуленько,
Сім літ не кувала,

Що ти мені молоденькій
Неправду сказала.

(Гірко ридає. Дивиться удаль, де у вечірніх сутінках
зникає річка).

Заплющує рухливе око річка.
Й над мертвою землею угорі,
В похмурім небі стала синя свічка
Із вогником вечірньої зорі.
І метеори, мов козачі стріли,
У неосяжну лінуть далину.
Чому мені у серце не влетіли?
Чом душу не розбили запальну?

(Ридаючи, рве коси, вибігає).

Г о р п и н а

(входить)

Та де ж вона?

О к с а н а

(входить, за нею Северин)

Та десь же тут, напевно.

С е в е р и н

А може, навпростець вона пішла
І ми в путі із нею розминулись...

Г о р п и н а

О лишенько, о донечко моя!..

О к с а н а

Молитись треба, щоб вона вернулась.

Г о р п и н а

Зіськати швидко треба...

І в а н

*(входить, несе на руках Марину. Коси її розпущені,
обличчя закривавлене)*

Тут вона!

Г о р п и н а

(перелякано кричить, хапає Марину)

О господи, що трапилось із нею?!

І в а н

Стрибнула в Ворсклу там біля млина.
На себе руки наложити хотіла.

М а р и н а

(до Івана)

Пусти мене!

(Стає на ноги).

Не плачте, я вживіла...

(Дивиться на всіх).

А хто це тут?

О к с а н а

Твоя тут мама, я із Северином.
Ми з ним уже повінчані давно.

М а р и н а

(Схиляється Івану на плече)

Хоч крах настав сподіванкам великим,
Одначе, любий братику, піди
Поклич до мене Гриця. Любий Йванку!
В орлині очі, в сонячне лице
Днесь хочу я іще раз подивитись.

(Побачила стебло цикути, хапа його).

На луках є цикута і гаразд...

Горпина

Ходім додому, в ліжко ляжеш зараз.

Оксана і Горпина ведуть Марину, за ними йде Северин.

Іван

(сам. Гнівно)

Гієна в серці... хочеться мені
На змія обернутися страшного.
Порвати рушники на старостах,
Якщо та чародійка подавала.
Загриз би Гриця я, неначе вовк,
За те, що так занапастив невинну.
Грозою я на нього налечу,
Хоч до Марини, знаю, він не прийде.

(Хутко і гнівно виходить).

Завіса

КАРТИНА ДРУГА

Широка світлиця, обставлена коштовними меблями, по кутках свічники. На покуті велика ікона, біля неї лампади. На стінах пухнасті персидські килими, на яких грає відблисками зброя. Канапа оббита зеленим адамашком. По ній розкидані гантовані повком і золотом подушки. Марфа, Мелася та служниці пораяються біля столів. Ставлять чарки та пляшки з горілкою та медами.

Марфа

(до служниць)

Уже, здається, все приготували.
Тепер приносьте холодець на стіл,

В миски розлийте борщ із карасями,
Товченики із щук несіть сюди,
Та поросята смажені з горохом,
І осетрищу з перцем заливну.

Служниці виходять.

(До Меласі).

Не знаю, що й сказать тобі, Меласю.
Нащо ті витребеньки робиш ти?

М е л а с я

На рік день янгола один в людини.

Обидві розставляють посуд.

То чому ж не відзначити його?

М а р ф а

Не ті часи, голубонько, настали.
Коли б наш батько, славний Барабаш¹,
У битві не загинув так, як зрадник,
Від рук козачих, то було б тоді
Бенкети улаштувати легше.
А то, дивися, скоса погляда
Поспільство і козацтво у Полтаві.

М е л а с я

Матусенько, ми нині живемо
Із ласки і полковника, й старшини,
І скривдить не посміє нас ніхто.

¹ Б а р а б а ш — осавула реєстрових козаків, що не підтримав повстання Богдана Хмельницького 1648 року, а лишився на боці польських магнатів, за що був убитий козаками.

М а р ф а

Тож добре те, що в нас полковник родич.
Коли б не він, бог знає, що було б.

Входить М а р и н а.

Ну, ось тобі і гостя йде до хати.
Піду дівчатам дещо помагати.

(Виходить).

М е л а с я

(обнімає Марину)

Мариночко, ти перша гостя в мене.

М а р и н а

Ти кликала?

М е л а с я

Звичайно, так... Атож...
Без тебе сумно буде цілий вечір!
Співати гарно і танок вести
Ніхто за тебе краще не навчився.

М а р и н а

Та ладна я, Меласю, погулять,
Та знаєш же, не та пора для мене.
Сини та дочки будуть тут старшини.
Вони, відомо, багаті вельможні,
А я тепер убога сирота.
І як же бути між ними на бенкеті?

М е л а с я

Дрібниці, люба. Залишайсь, гуляй!

Чути голос Марфи.

М а р ф а

А йди, Меласю, поможи підняти
З сушбою лантушок!

М е л а с я

Іду, іду!

(Виходить).

М а р и н а

(сама)

Вагаюся, не знаю, що робити.
Лишатися чи геть собі іти?

(Подумала).

Із простим людом гетьман вигнав ляхів,
Старшини ж встигли владу захопити,
Які служили королю й магнатам.
Поспільство обертають на рабів.
І ось тепер синки їх гонорують,
Не можу я дивитися на них.

(Подумала).

А Гриць моє кохання огрязнючив
І шаблю мого батька осквернив.
І тих людей, що захищати мусив,
Брутально на рабів перетворив.
Катів подобіє вбачаю в ньому,
Бо паном став, противником селян.
Ох, серце розривається у грудях
Й запеченою кров'ю обкипа!
Здається, час найкращим є для помсти.
Моя цюкута зварена давно...
Чи ж буду я тоді у світі жити,

Коли його не буде у живих?!
Та що вже станеться, тому і бути...
Сюди він прийде... Стрінуся із ним.

(Хопасться за голову).

Що робиться зі мною, я не знаю!
Які ривки, які бажання злі...
Що я надумала зробити, боже!
В віках ніякий злочин на землі
Добра і щастя народить не зможе...

(Тихо, але гірко ридає).

М а р ф а

(входить)

Що трапилось, Мариночко моя?

М а р и н а

(оволодіває собою)

Та так, нічого, в серце закололо...

(Витирає сльозу).

М е л а с я

(швидко вбігає)

Уже ідуть музики!

І панночки вельможні, й козаки!

Чути спів козаків і дівчат.

Входять козаки і дівчата

К о з а к и

(співають)

Стелися, стелися, зелений горошок,
Як лист по воді.

Гей, ви, не тіптесь воріженьки,
Моїй пригоді.

Бо моя пригода, бо моя пригода
Як літня роса:
Як вітер повіє і сонце пригріє,
Спаде вся вона...

М а р ф а

(до Меласі і Марини)

Готуйтеся швиденько зустрічать!

Г о с т і

(входять)

Добри вечір!

М а р ф а

Добри вечір і вам.

Прийшли вже, мої гостоньки рідненькі?

А н д р и к

Приїхали ми верхи на чортах.

С и н с о т н и к а

Меласю тра за уші потягати,
Щоб підростала й більшою була.

Декілька козаків хапають Меласю і піднімають догори з криком та сміхом.

М а р ф а

Та буде з неї! Виросла вже. Досить!

М а р и н а

(тихо)

Аж ось вони, панки, і я між ними
Стою без прав, молитв і заклинань.

Блука між берегами кам'яними
Бентежна течія моїх страждань.

Син сотника

(до Марфи)

А ми, матусе, як ішли до вас,
То по дорозі дуже дивні речі
Розповідав нам Андрик Скакунець.

(Показує на одного козака).

Що буцім сам у битві оточив
Полк лядських драгунів під Берестечком.

Сміх.

І знищив геть...

Андрик

Ще й не те було!

Траплялося всіляко серед січі.
Було, в полку Івана Богуна
Побачиш те, про що весь вік не думав.

Голос

Богун — то характерник!

Андрик

Дійсно так!

Під Корсуном один старий магнат
Приготувавсь захищати фортецю,
Бо вже Богдан десь недалеко був.
Війська магнатові були в гонорстві.
Гармат і гаківниць у них було,
Що й Цезаря вони могли б відбити.
Коли це зирк, — іде прелат з хрестом,
За ним ченці з ціпками йдуть і плачуть.
З благаннями підняв прелат хреста:

«Куточок дайте у своєму замку
Служителям святого олтаря».
І от залізна брама відчинилась.
Нараз прелат зробився Богуном,
А хрест в його руці зробивсь пістолем,
І тут відразу на очах у всіх
Ченці на козаків перетворились.
Серпами вуса вирости у них,
Ціпки зробились шаблями й списами
І, боже, різанина почалась.

Одні сміються, інші, махнувши рукою, відходять.
Сміх.

А якось був Богданові «язик»
Під Збаражем потрібний перед босм.
І тут же зараз де не взявсь Богун:
Зробивсь конем перед очима війська,
Хвіст до землі, і грива до колін,
З очей огні, а з ніздрів дим і пломінь.
І сам себе гарненько осідлав
Сідлом, оздобленим у самоцвіти,
І в стан ворожий полем поскакав...

Сміх.

М а р ф а

Козаченьку, до ранку говорити
Зібрався ти? То, мабуть, почекай!
Нехай же гостоньки за стіл сідають
Та вип'ють по чарчині чи по дві,
І потім веселіше буде слухать.

(До гостей).

Сідайте, добрі людоньки, за стіл,
Де хто захоче, де кому зручніше.

Гості сідають за столи.

Візьміть же в руки срібні чарочки
Та випийте за доленьку Меласі.

Підняли чарки, п'ють.
(*Подас чарку старому козаку*).

Ще, кумцю, чарку?

Дружина старого козака
Ой нащо? Нащо?

Марфа
Хіба йому погано буде?

Дружина старого козака
Що ви!
Йому, кумасю, буде хороше,
Але мені погано стане дуже...

Входять Гриць і Галя, з ними слуги.

Син сотника
(до Гриця)

О милий друже, ти, нарешті, тут!..

Син бурмистра
Ми думали, що ти уже й не прийдеш...

Слуги допомагають роздягнутись Галі й Грицю. Потім Гриць, глянувши скося на слуг, дає знак рукою вийти їм геть. Ті низько вклоняються і швидко виходять.

У горниці із янголом своїм
Сердечно поділяєте барвінок? ¹

¹ Ділити барвінок — ділити душевну приязнь.

М а р и н а

(тихо)

О боже милий, що зі мною днесь?
За що йому вклоняються ті дурні?
За те, що шлюб з багачкою узяв?..
Адже ж не рятував він батьківщину,
Одвічного тирана не рубав...
Тепер викида життя свого піщину
В неробство та у вихори забав...

М е л а с я

(налива дві чарки, підносить Грицю і Галі)

Від мене по михайлику візьміть,
За те, що запізнались на вечірку.

Г р и ц ь

(бере чарку, Галя теж)

Живи, Меласю, в щасті та в добрі.

Г а л я

Щасливою й багатою, Меласю,
Живи сто років.

П'ють.

М а р и н а

(тихо набік)

Гадина, змія.

Ти золотом причарувала Гриця,
Але чекай же! Ще сьогодні вздриш,
Хто з нас сильніші чари знає...

М а р ф а

(до Галі, коли та випила)

Добре!

Тепер за стіл, смачна закуска є.

(Дає місце Грицю і Галі).
Гриць і Галя сідають.

Сідайте біля мене.

(До Галі).

Ой ти ж, Галю,
Така гарненька, як ромашка в полі.

М е л а с я

(тихо до Марфи)

Хіба її з Мариною зрівнять?
А через неї Гриць згубив Марину.

С и н с о т н и к а

(наливає чарки, піднімає)

За Галину красу, за щастя Гриця!

Усі п'ють.

Г а л я

Велику честь воздаєте мені,
І панночки, і лицарство вельможне.

Г р и ц ь

(підроблено)

Галиночка — це доленька моя.
Без неї я не знав би в світі щастя.

(Побачив Марину, зникає).

Так от воно... Так от...

С и н с о т н и к а

(налив чарки)

За нашу славу і багатство наше!

(Підійма чарку, за ним усі).

М а р и н а

(бере чарку)

Давайте вип'ємо за козаків,
Що визволили рідний край від шляхти
І нині у ярмі своїх панів...

С и н с о т н и к а

(глянув скося на Марину)

О, злидні захищають голяків.

Дехто сміється.

М а р ф а

Що ви?

Для чого на вечірці річ така?

Усі тут рівні. Пийте на здоров'я.

М е л а с я

Тепер би можна й пісню заспівать!

Г о с т і

(співають)

Іде бурлак чи комишник

Порогом-водою,

Його лове чуже військо

Й оддає в неволю.

Зажурились запорожці,

Що нема їм волі

Ні на Дніпрі,

Ні на Русі,

Ні в чистому полі.

Обізвався серед Січі

Курінний Сулима:

— Гей, давайте, хлопці, зварим
Вражим ляхам пива...

Затихли.

М е л а с я

Мариночко, почни ти свою пісню!

М а р и н а

(вдає себе веселою)

Я з радістю.

Яку ж бо вам почать?

Хіба оцю...

(Співає).

Сидить голуб на березі,

Голубка на вишні.

Скажи, скажи, моє серце,

Що маєш на мислі?

Свою долю проклинає.

Либонь, не ту я пісню починаю.

Музики! Веселішої заграйте!..

Музики починають грати «Ой нумо, нумо...». Марина
спочатку приспівує, а потім іде в танок.

Ой нумо, нумо,

Заплетемо шума.

Шума заплетемо,

Гуляти підемо.

Ой шум ходить,

По воді бродить,

А шумиха

Рибу ловить.

Що наловила,

Те пропила,

Дочці сукню

Не купила.

Зажди, доню,
До суботи.
Куплю сукню,
Ще й чоботи.
Зажди, доню,
До неділі,
Підем, доню,
На весілля.

Андрик іде в танок.
(З легеньким сміхом дивиться йому в очі, приспівує далі).

Ой нумо, нумо
Заплетемо шума,
Шума заплетемо,
Гуляти підемо.

Г о с т і

(плещуть в долоні, вигукують)

Чудесно! Славно! Голосок її
І мертвого, здається, воскресив би.

М а р и н а

(бере за руки Андрика)

А ти, козаченьку, орел, орел!
Ногами і підлоги не сягнеш...

(Голосно сміється).

Такого козака любить не гріх.

І н ш і к о з а к и

Ми теж, Марино, вмієм танцювати.

М а р и н а

Ану, утніть, музики милі, ще!
Побачу я, хто з вас танцює краще.

Музики починають грати.

(Приспівує).

Зелений барвінку,
Стелися низенько.
А ти, милий чорнобривий,
Присунься близенько.

Гриць

(набій, тихо)

Вона ще кращою зробилась.
Не відаю, що діється в душі.

Музики грають, козаки ідуть у танок. Марина танцює між козаками. То одного схопить за руки, то іншого та все приспівує.

Марина

Та, мій милий, не сердися
Та надвечір повернися.
Ти мене не обходи
Та сміліше підійди.

Знову без пісні танцюють.

Гриць

(уважно дивиться на Марину, тихо говорить)

Казали, що Марина у журбі...
Прокляття! Усміхається до інших.
Не знаю я, що робиться в душі...
Вона тепер ще кращою зробилась.

(Встає з-за столу).

Галя

Куди ти?

Гриць

Потанцюю з козаками.

Іван

(тихо, але суворо)

Не смій іти!

Гриць

Та чому ж! Відчепись!

(Іде в танок, наближається до Марини).

Галя встала з-за столу і дивиться на Гриця.

Марина

(співає)

Зелененький барвіночку,
Стелися ще нижче
А ти, милий чорнобривий,
Присунься ще ближче.

Сміх. Але танцюють ще довго. Нарешті музика стихла. Гості розсипались по всій кімнаті. Марина стала з одного боку, Галя з іншого.

Галя

(тихо до однієї з дівчат)

Одарко! Гриць з Мариною танцює.
Не зводить з неї погляду свого.

Одарка

Та то дрібниці. Не зважай, Галино!

Андрик

(підходить до Марини)

Мариночко! Горю любов'ю я.

Гриць дивиться на Андрика скоса, підходить теж.

Краси такої, як твоя, не бачив.

Готов віддати золото й життя,

Зі мною гдиби ти була, кохана.

(До Гриця).

Чого підходиш? Бачиш, говорю!

М а р и н а

(бере за руки Андрика)

Козаченьку, який же ти чудесний.

(Гучно сміється).

Піди горілки принеси сюди,

І вип'ємо з тобою за кохання!

Андрик хутко відходить.

Г р и ц ь

Марино! Люба...

М а р и н а

(холодно)

Годі! Відійди!

Гості в цей час п'ють, їдять, говорять між собою тихо,
панночки перешіптуються.

Г р и ц ь

Єдине хочу вимовити слово...

М а р и н а

Нема чого з тобою говорить.

Г а л я

(плачучи)

Одарко, глянь, він з нею розмовляє.

О д а р к а

Дурниці то, Галюсю, не зважай.

А н д р и к

(підносить дві чарки горілки. Одну дає Марині)

Ну, вип'ємо! За щастя, за кохання.

(П'є).

Марина теж п'є.

М а р и н а

Музики! Ще яку-небудь утніть,
Нехай козачі душі веселяться.

Музики грають «Черевички». Марина іде в танок, за нею Андрик та козаки. Гриць намагається весь час танцювати з Мариною, яка знову приспівує.

Ой надіну черевики

Та й піду я на музики.

(Замовкла. То одного, то іншого козака бере за руки і танцює з ними. Нарешті, бере Гриця, відводить, танцюючи, і говорить тихо).

Якщо бажаєш щось мені сказати,
То в середу прийди до мене вранці.
Не буде неньки дома, й ми удвох
З тобою поговоримо, що треба.

Галя помітила, що Марина говорить із Грицем, скрикує і падає, але Марина уже танцює з іншими козаками.

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА ПЕРША

Церква. Черниці палять свічки і лампади перед іконами. Готують стіл, де буде встановлено домовину з небіжчиком.

1-а черниця

(до 2-ї)

А хто преставивсь, сестро Ольго, га?

2-а черниця

Хорунжого Бобренка син Григорій.

Багатий і вродливий був козак.

Недавно із красунею вінчався,

Весілля на все місто прогуло.

І тра біді лучитися: життя,

Немов потліла пряжа, перервалосьь.

Упав собі нещасний на горі,

Помер і слова навіть не промовив.

А був такий прекрасний, молодий.

1-а черниця

Раніш помреш, то менш зазнаєш горя

І менш гріхів на душу накладеш.

Не тяжко буде в небеса здійматись

Душі невинній з грішної землі,

Де знада часто вводить у вертепи

Рабів господніх. Господи, прости...

Обидві черниці хрестяться. Козаки вносять домовину з тілом Гриця. Кладуть її на стіл серед церкви навпроти престолу. Співчутливі жінки ведуть під руки Софію і Галю. Лиця їх покриті чорним серпанком. Вони ледь рухаються і стають біля домовини, знесилені скорботою і печаллю. Входять люди на похоронну процесію. Між ними Іван з джурою — молодим козаком, Северин та Оксана. З'являється дехто з міських старшин, бурмистер та інші. Всі вони з суворими лицами, хрестяться і побожно укланяються святим образам.

Деякий час у церкві тихо. Ось з олтаря виходить у чорних ризах отець Купріян. «Благословенний бог наш!» — промовляє він, піднявши в руці хреста. Із криласа, неначе у відповідь, полилися звуки церковного хору: «Отче наш». Отець Купріян кадить біля домовини. Люди моляться за упокой душі усопшого. На порозі церкви з'являється босоніж Марина. Божевільними очима дивиться вона на ікону, де зображено бога, що підняв руку над грішниками, які киплять у смолі.

Марина

(до ікони)

Повергнуті десницею твоєю
Всі нечистивці. Вже вони в смолі...
Так чому ж я із грішною душею
Живою ще стою на цій землі?!
Чому не попелію я сьогодні?
Чому ще смерті не прийшла пора?
Чому я не в огнях, не в преісподні?
Чому не п'ю трутизни із відра?

Дехто дивиться на Марину, не розуміючи смислу її слів.

Бабуся

(підходить до Марини)

Молись, дитино, бог тебе почус,
Втамує болі на душі твоїй...

Марина

(показує на груди свої, говорить тихо, а потім гучніше)

Так, смерть страшну душа моя віщує!
Ніколи вже не вгамуватись їй.
Що ждять мені? Блаженного спокою?
Заціпити, замкнуть навек уста!
В труні лежати, бачить над собою
З розп'яттям дерев'яного хреста?
Яскравий світ кудись у далеч злине,
Із ним разом життя моє втече,
Й зірчає небо кетягом калини
Опуститься могилі на плече.

(Підходить до труни, хапає себе за коси).

О Грицю мій! Нема, нема його!
Холодний він, склепились сині віки.
Ти половина серця могого,
Відрізана віднині і навіки.

Хор затихає. Люди звертають увагу на Марину. Дві жінки беруть її під руки.

Отець Купріян

(підходить до Марини)

Не треба плакати так, вгамуйсь, дитя,
Не віддавайся розпачу лихому.
Безсмертне у віках душі життя,
Його вмертвити не дано нікому.

Марина

Мій отче добрий, хай душа живе,
І хай її леліють херувими,
І хай її господь у рай зове
І воцарить навіки між святими.

Але його я, отче, не віддам
Ні господу, ні тиші домовини.
Життя і смерть дано ділити нам
Із ним на однакові частини.

(До тіла Гриця).

Якщо тебе уже в живих нема,
Якщо склепив навік ти свої очі,
То хай же і мене вкрива п'їтьма
І серце розшматовує на клоччя.
Візьми й мене з собою у труну!

(Рве одяг на собі).

Візьми й мене з собою в домовину!
Тебе я й там до серця пригорну
І мертвого самотного не кину.

*(З страшним риданням падає в домовину на мертве
тіло Гриця).*

С о ф і я

Чого соромить нас прийшла сюди?
Чужа людино, шлях у тебе інший...
Прошу тебе, іди собі, іди...

М а р и н а

Так Гриць мені у світі найрідніший!

(Підбіга до труни).

Нехай же поховають і мене,
Де в'ються на траві високі хвилі.
І сто розлук до нас не досягне,
Й до суду не розлучать у могилі.
Я поділю тепло своє в труні
І подихи віддам тобі останні,
А потім у солодкім вічнім сні
Разом зітлієм в огнянім коханні.

І хай проз нас пройде багато літ —
Ми будем жити вічно, не загинем,
Бо душі наші проростуть у світ —
Твоя бузком, моя катраном синім.

(З тяжким риданням припадає до мертвого тіла).

Г о л о с

Це божевільна! З церкви геть її!
Візьміть і відведіть від домовини!

Марину жінки відводять.

М а р и н а

О радощі й надії всі мої,
Ви зникли, як туман серед долини.

Г о л о с

Велебний отче! Як і що робить?..

О т е ц ь К у п р і я н

У бабинець¹ відвести її треба,
Водицею святою окропить,
І ніспошле господь їй моць із неба.

Марину ведуть у бабинець. Отець Купріян осіня її
хрестом і окроплює водою.

І в а н

Ходім, Марино, свіжий вітерець
Нехай тебе надворі прохолодить.

М а р и н а

Прийшов кінець, всьому прийшов кінець.
За гори сонце золоте заходить.

¹ Б а б и н е ц ь — місце в церкві, виділене для жінок, бабусь і дівчат.

Згаса денниця в небесах моя,
Упало щастя пилом серед поля.
Гриць-клен огнем іспалений, а я
На роздоріжжі зламана тополя.
Гей, добрі люди, милий отче мій,
В моїй душі сидить пекельник-змій!
Там, де козача у степу могила,
На луки вивів сатана мене,
Я викопала зілля чарівне,
Обмила у криниці і зварила...

Люди слухають її з острахом.

І ночі, й дні, немов тигриця зла,
Не спочивала, не пила, не їла,
Смертельний звар у пиво налила —
І ним учора Гриця отруїла...

Галя і Софія скрикнули і обидві знепритомніли. Люди загули, жахнулись і відскочили від Марини. Деякі почали хреститись.

І в а н

(злякано)

Закінчилось Маринине життя.
Невинна кров і праведна проллється.

О т е ц ь К у п р і я н

(дає цілувати хреста Марині)

Цілуй хреста, сповідуйся, дитя,
І стане легше на твоєму серці.

М а р и н а

Велебний отче! Мов тигриця зла,
Не спочивала, не пила, не їла,
Смертельний звар у пиво налила
І ним учора Гриця отруїла.

У правім притворі церкви два вельможні козаки, дру-
зі Гриця, заметушились.

Коли упав він на горі крутій,
Я заспівала, ідучи по воду:
«Оце ж таку, жаданий друже мій,
Від мене ти одержав нагороду
За те, що слуг із козаків робив
Й, потрапивши до лядського полону,
Священнокревну шаблю загубив,
За те, що ти моє кохання вбив,
Що Україну не спасав до скону...»

(Співає).

«Оце ж тобі, Грицю, за теє заплата —
Із чотирьох дощок та темная хата».

Б у р м и с т е р

Сторожа! Гей! В кайдани взять її!

Служник бурмистра вибігає з церкви.

В острог звести, у кам'яницю темну!

С и н б у р м и с т р а

Відьомське кодрло! Подруга змії!..

С и н с о т н и к а

(кричить)

З бісами накладала недаремно.

С е в е р и н

(до озвірилих заможних козаків)

Давно ваш гнів на дівчину кипить,
Але не смійте й пальцем зачепить!
На все у нас закони є й статути.

Син сотника

Так що ж, мовчати за її отруту?..

Марина

Рубайте, ріжте, бийте мене всі!
Я перед богом і людсьми відкрита.
Не сяяти дівочій тій красі,
Що кровію коханого облита.
Лише благаю, люди, я одне:
Не осудіть моє святе кохання
І з Грицем рідним у землі мене
Ви покладіть на вічне спочивання.

(Співає).

Ой не ходи, Грицю,
Та й на вечорниці...

Софія

(до вельможних козаків — товаришів Гриця)

Загинув ваш товариш, козаки,
Од відьомської чорної руки!..
За Гриця ви повинні квітувати!
Які ж ви друзі?.. Боже, що казати?
Уже й забули ви синка мого...

Її крик запалює люттю козаків.

Син сотника

Так що ж це, друзі, козаки вельможні,
За наглу смерть товариша свого
Невже ж то ми помститись неспроможні?
Розчереплю я голову її!

(Розмахнувся над Мариною шаблею).
Іван швидко відбив ту шаблю свого.

І в а н
(голосно)

На жінку в церкві шаблю?! Ох, вояка!
Нещасний жабогон і розбишака!

Б'ються па шаблях із сином сотника. Між ними став
і підійняв хреста отець Купріян.

О т е ц ь К у п р і я н
(кричить то до Івана, то до сина сотника)

Я речник слова божого, тож стій!
Сваволя! Божевілля! Гвалт! Розбій!
Відступники! Кошунство в божім храмі!
Анцихристи! Анафемі предам я!..
Противники спасителю Христу.

Іван та син сотника розходяться.

Б у р м и с т р
(до варти, що зайшла в церкву)

В острог візьміть злочинницю оту!

(Показує на Марину).

Дозорці беруть Марину в ланцюги, виводять з церкви.

О к с а н а
(ридаючи, біжить за Мариною)

Мариночко! О рідна, мила, люба!
Неждано так тебе спіткала згуба.

І в а н

Якщо десниця божа із небес
Не досягне до бідної Марини
І не сотворить праведних чудес,
То дівчина від рук катів загине.

На допомогу, брате Северине!
Розчетвертована душа моя!..

Северин

(кладає руку на шаблю)

За правду й честь на смерть готовий я!

Іван

(гучно гукає до джури)

Гей! Джуро! Кошей! Бурею полинем!

(До Северина).

Суддя є справедливий на землі.

То, може, ми пещастя це зупиним...

Іван з Северином швидко виходять із церкви, де ще продовжуються запальні розмови людей.

КАРТИНА ДРУГА

Ранок. На майдані 1-й тесляр ладнає поміст. До нього підходять син сотника і 2-й тесляр.

Син сотника

Поміст готовий?

1-й тесляр

Незабаром кінчу.

Син сотника

Ну, ось тобі хороший помічник.

Робіть удвох, щоб швидше закінчили.

(Виходить).

1-й т е с л я р

Та кінчимо, чого там поспішать?

(До 2-го тесляра).

А звідки бог приніс тебе в Полтаву?
По одягу я наче пізнаю,
Що не тутешній ти, либонь, хлопчина.

2-й т е с л я р

Я, проше пана, поляк.
Із-під Кракова вбогий селянин.
Кеди на сейм пішов Богдан Хмельницький,
То й ми, селяни вбогі, піднялись
І різать почали своїх магнатув.
Скликав нас Костка¹ до яєсинь таємних,
Гембіцький те повстання придушив,
І нам із Польщі довелось тікати.

1-й т е с л я р

Магнати польські не лише із нас —
Топили вишкварки з свого селянства?

2-й т е с л я р

О, проше пана, що там говорить?
Життя немає, мабуть, і не буде!

1-й т е с л я р

(кидає від злості рубанок)

Бодай би провалилася земля.

(Запалює люльку).

¹ К о с т к а Наперський — ватажок селянського повстання в Польщі 1651 року, який виступав проти польських магнатів-експлуататорів.

Вже нам до цього, брате, не звикати.
То били нас магнати та ксьондзи,
Тепер грабують нас старшини наші.
Князівські збудували теремки,
Примушують робити нас волами.
Й мені, браток, лучилася біда.

Починають обидва працювати.

Ніякий звір своїх дітей не кида,
Ні сіроманець-вовк, ні хижий птах,
А я покинув їх без хліба-солі.
Пришкандибав учора із села,
Щоб заробить на хлібець у Полтаві.

2-й т е с л я р

А це ж кому ми, проше пана, тут
Готуємо чудесну цю споруду?

(Показує на поміст).

Хто ляже тут?

1-й т е с л я р

Не знаю, пане-брате.

2-й т е с л я р

Певно, дідич?..

1-й т е с л я р

Ні, кажуть, вбогий...

2-й т е с л я р

Вбогий, проше пана?

То я й поміст не хочу будувать.

(Кидає рубанок).

Входить к а т. Низький на зріст, товстий і неповороткий. Шії майже немає, і тому його голова на плечах дірявим гарбузом здається. З теслярами не вітається, не дивиться на них, тільки інколи зиркне з-під чола. Одягає халат і ковпак. Уст немає в ката зовсім, і тому рот його здається щілиною. Очі великі, сірі, сидять зверху, як дві бульки. Тяжкий бердиш він кладе біля своїх ніг.

Цо, пане кате, так сюди раненько?

К а т

(широко позіхає)

Всю ніч не спав.

1-й т е с л я р

Чому ж це ти не спав?

Чи, мо, до ока ворон підступає,

Чи, мо, мерці з'являються в очах?

К а т

Абищиці мені все те, галгане.

Нехай би на моїх кишках мене

Повісили, й то невелике горе.

А от блощиці як почнуть кусать,

То це вже лихо немале для мене.

(Позіхає).

Всю ніч не спав. А вранці лиш заснув —

З'явилася кривава пика сонця,

Й тут довелося на роботу йти.

1-й т е с л я р

Й не гріх тобі людину зарубати?

К а т

А що таке людина? Божий хрящ.

Рубнув отак, і вже її немає.

(Підійма бердиш, рубає на помості).

2-й т е с л я р

А це ж кого приготувався ти
Сьогодні бердишем почастувати?

К а т

А що мені до того? Хто б не був.
Хоч ляж і ти, то і тобі те буде.

(Виходить на поміст).

Ну, гетьте з трону! Цар на нім стоїть!
І дурням тут нема чого робити!

1-й т е с л я р

(сходить з помосту)

Бодай би в череп твій вповзли гадюки
І очі розточили хробаки.

Обидва теслярі сходять із помосту. Входить Г о р п и
на, з нею О к с а н а, М е л а с я та багато інших.

О к с а н а

(плачучи)

Ой, може, тітонько, піти вам краще?

Г о р п и н а

(стогне і розділя паузами слова)

О донечко, голубочко моя...
Як квітоньку, тебе я доглядала,
Як маківку, тебе я берегла.
Недосипала і недоїдала,
Молилася за доленьку твою.
І ось вона, та доленька жахлива,

Упала каменюкою з небес
На сиву мою голову нещасну.

(Ридає).

О к с а н а

Де ділися Іван та Северин?
Чого ж вони Марини не рятують?

Г о р п и н а

Я хочу глянуть ще раз на живу
І вмру із нею разом на помості.

(Здіймає руки вгору).

За що ж мене так покарав господь?

Між людьми з'являється отець Купріян. Він підходить до Горпини. Підносить їй ікону матері божої з младенцем на руках.

О т е ц ь К у п р і я н

Вклоняйся і молися, раба божа.

Г о р п и н а

(до ікони)

О матір божа, поможи мені.
Віддай мені моє дитя єдине,
Адже у тебе теж в руках дитя...

О т е ц ь К у п р і я н

(переверта ікону на другий бік. На ній зображений Ісус, розп'ятий на хресті, а біля хреста лежить матір божа)

Вона знесла великі муки також.

Горпина

(дивиться на зображення Ісуса)

О сину божий! Милостивий, зглянься!
Це ж без твоєї волі й волосини
Із голови ні в кого не впаде.
Віддай мені мою дитину любу!
Хто ж порятує у біді мене,
Якщо не ти десницею своєю?

(Заголосила і замовкла).

Один чоловік

Молись, стара, так, мабуть, на роду
Написано їй божою рукою.

Горпина

За що ж так милосердний написав?
За що ж мені розбив і серце, й душу?
Ох донечко, голубочко моя,
Який же дім готується для тебе?
Ні сонце не догріє із небес,
Ні свіжий вітер не довіє з поля...

(Заголосила знов).

Багатий селянин

Не скигли, бабо, не допоможе те.
Дочка такої шани заслужила:
Вона згубила з світу козака,
І шлях єдиний в неї — до колоди.

Горпина

Голубчику, ой, як же сталось це?

Мелася

(плачучи)

Ой лишенько! Марина ж добра, добра...

Г о л о с и

Марину знаєм ми... І жаль її...
От гдиби хто посмів підняти шаблю,
Щоб від сокири захистить її.

1-й г о л о с

Піском проти закону не посиплеш.

2-й г о л о с

Дивіться, он підвода під'їжджа
І вершники озброєні навколо.

Г о л о с и

Везуть! Везуть! Марину вже везуть!

Всі глянули в один бік.

Он повертають коні до майдану!

Г о р п и н а

(плачучи)

Не витримать мені, не пережить!

О к с а н а

Ходімте, тітонько, ходімте звідси.

Чути гуркіт брички. З'являються дозорці. Вони ведуть бліду, заковану в кайдани Марину. До неї підходить отець Купріян. Він дає цілувати хреста Марині — вона цілує; дає в руки палаючу свічку — вона бере. Дехто з риданням простягає руки до Марини.

О т е ц ь К у п р і я н

(проводжає її до помосту, читає молитву)

Сотворітель-бог, не ймея й початку
Ніже конца, відімих і невідімих речей,

Человека по сем создал руками своїма
І вдихнул душу єму.
Да познають творца свого,
Возлюбить єго
І покоряться єму. Амінь.

Багатий селянин

(кричить до тих, що плачуть)

Гей, злидні! Гей, голото, замовчи!

Ридання продовжуються.

Та тише там, торбешники нещасні!

Марина виходить на поміст і стає біля ката.

Суддя

(виходить на поміст і стає біля Марини, розгортає папір, голосно читає)

«Року від народження сина божого тисяча шістсот п'ятдесят другого, іюля місяця, 18 дня. За відомом його милості пана Мартина Пушкаря, полтавського полковника, ми, Кость Клубницький, суддя полку Полтавського, Андрій Ніщинський, городовий отаман, Федір Суховій, вїйт, Петро Юревич, бурмистер, у присутності багатьох знатних особ розглянули справу дівичці Марини Чурай, дочки Гордієвої, яка загубила страх божий, смертельний гріх учинила. На луках зібрала отруйного зілля цикути і з допомогою злого духа отруїла Григорія Бобренка, сина Петрового. Добровільно зізналася в злочині. Щоб не допустити до поширення сваволі, ми вжили декрет із прав магдебурзьких, в кінці сторінки 129: «Злодейка по квестії маєт бити тепер отдана кату на одсічення голови її». Про

цю кару ми записали в міські полтавські книги, вище вказаного року й дня. Для молитви і покаянія перед богом злочинниці дано короткий час».

М а р и н а

(дивиться на людей)

Прощай же, ненько, світ і отчий доме!!!
Моє гріхопадіння всім відоме.

(До судді).

Убийте, я із радістю помру,
Схилюся під сокиру головою,
Чи закопайте в чорному яру
Мене в могилі без труни живою.
До страти засудили ви мене,
І от на цім помості на прощання
Ще раз благаю вас я лиш одне:
Не осудіть же ви мого кохання.

Г о р п и н а

(кричить)

Прощай же, моя донечко, навіки!
Не жить у світі більше і мені.

Суддя махає рукою кату. Той із зловтішною усмішкою хапає Марину за коси і кидає на поміст.

О к с а н а

(підтримує Горпину і ридаючи кричить)

Ой кате мій, голубчику рідненький!
Не сотвори ж великого гріха!

Кат не зважає на ридання народу. Кинувши Марину на поміст, розмахує бердишем над її головою. Народ ахнув. Ще мить -- і закривавлену голову Марини кат

мав підняти у своїй руці. Але в цю мить, мов дві блискавки, з'являються на помості втомлені і запилені Іван та Северин. Іван хутко хапає катів бердиш. Северин з папером у руці підбігає до судді.

Іван

(голосно кричить)

Чекайте! Стійте! Божевільні люди!

Северин

(голосом повелителя)

Повеліваю страту зупинить!

Суддя

А хто посмів бешкетничать?

(Кричить).

Дозорці!

Северин

Це не бешкети, грізний судіє!

З Чернігова універсал у мене.

(Розгортає папір, голосно читає).

«Полковнику, судді і всім старшинам Полтавського полку.

З ревнощів кожен може загубити розум, хто щиро любить, а тому і судити без розуму не доводиться. Голову відомого полтавського урядника Гордія Чурая, відрубану нашими ворогами, зачислити за голову його дочки Марини.

В пам'ять героїчної битви Гордія, що бився за волю України і загинув за це, і заради чудових пісень, що складала Марина для січовиків і нашого багатостраждального, працелюбного,

войовничого українського народу, Марину Гордіївну Чурай помилувати, з-під варті звільнити.

Надалі без мого дозволу смертних вироків не чинити.

Власною рукою: війська Запорозького і всія України гетьман

Богдан Хмельницький».

На поміст вискакують Оксана, Мелася та інші дівчата. Вони підводять напівсвідому Марину і ведуть її з помосту. Іван зриває з її рук кайдани. Суддя, кат і дозорці хутко виходять. Народ оточує Марину.

Оксана

Мариночко, моя сестричко мила,
Тобі прощає гетьман і народ.

Марина

(збираючи зусилля)

Сама ж собі простити я не можу.

Мелася

Ти будеш знов складать свої пісні.

Марина

Нехай душа моя літа піснями
І радує, і веселить серця,
А я піду покутувати в храмі
Важкі гріхи й молитись до кінця,
Щоб швидше бог мене з моїм коханим
Ізвів у потойбічному житті
І щоб над нашим краєм полум'яним
Світились вічно зорі золоті.

(Стає на коліна перед отцем Купріяном).

О т е ц ь К у п р і я н

(підводить її)

Ходім, дитя, у бога дім просторий.
Молитвами уб'єш на серці горе.

Марина йде, за нею всі люди. На дорозі хтось дає
їй жмут калини.

І в а н

(сходить з помосту)

Ні, не любов — важкий на серці камінь.
Приречено весь вік нести мені.

(Дивиться услід Марині).

Черницею Марина буде в храмі,
Але Вкраїні залиша пісні.

(Виходить у протилежний бік).

Люди, що оточили Марину, заспівали тихо, а потім
гучніше і гучніше.

Л ю д и

Заспівала ж твою пісню
Та й уся Полтава,
Буде ж тобі, Марусенько,
Слава вічна, слава.

Заспівали твою пісню
Усі добрі люди.
Слава ж тобі, Марусенько,
Невмируща буде...

ЗМІСТ

Передчасний підсумок.
Степан Крижанівський 3

ЛІРИКА

Искра 11
«Тебе згадавши, мій коханий краю...» 12
Дві думки (*Жарт*) 13
Береза 14
Вітчизна 15

ХТО ВПАВ ЗА ВОЛЮ, ТОЙ НЕ ПОМИРА (Цикл)

Батьківська могила 16
Поцілунок 16
Таня 17
Три ясени 18
Солдатська могила 18
Мати 19
Рибалки 21
Вечір над Дніпром 23
На Кавказі 24
Супутник 26
Народження дня 27
Заспів кобзаря 28
Синові 30
Вишня 32
«Синю хустку...» 34
Тобі, пісне 35
Солдат 36

МЕЛОДІЇ ЧАСУ (Цикл)

Проліски 37
У степу 37
Волошка 38
Надвечір'я 38

Тепло	39
Жалі	40
Чудесна мрія	40
Прощання	41
Підпал	41
Лине холод	43
Листопад	43
Перший сніг	44
Хуга	44
Білі доріжки	45
Весілля	46

СОНЯЧНІ КРАПЛІ

В пошуках	48
Де вже є два... (<i>Жарт</i>)	49
«Уночі стояв я...»	50
Голуба стрічка	51
«Заплелися в мої мрії...»	52
Вона	53
«Любов'ю ми повінчані...»	53
«Я вас хотів обсипати словами...»	55
Спочатку думав я...	56
Синя шаль	56
«Не мріяв ти...»	57
Біль	58
Червоний бант	59
Єдина зустріч	60
Як ти до мене прийдеш...	61
Косарі	62

ЩАБЛІ ДО СОНЦЯ

Вітчизна і я	63
На світі є людина...	63
«Перегнулись як райдуги...»	63
«Чому я не птах...»	64
До бурі	64
«В саду я ліг...»	65
Погіддя	65
Хрещатик	66
«Зачаровуюсь ніжними мріями...»	66
В сільці	66
«Поблудив я...»	67
«Я іду крізь буйні вітровії...»	67
«Мов горнятко...»	68
«Ще немало в серці є вогнів...»	68
«Ой розвіяв вітер...»	68

«У полі хуга...»	69
Метелиця	69
Гарт	70
Щастя	70
«Гей, шахтарі!»	71
Коли родивсь...	71
«Тиша породжує муку»	71

НІЧНІ ВОГНИКИ

Катрени	73
---------	----

БАЙКИ

Півень і голуб	79
Дід і заць	80
Ведмідь і бджола	81
Зозуля	82
Павук і муха	83

ЛЕГЕНДИ

Чорний камінь	87
Прометей	96

ДРАМАТИЧНІ ПОЕМИ

Ікар та Делал	114
Правда не вмирає	174
Марина Чурай	266

Иван Евтихевич Хоменко
В ДОРОГЕ К ВЕРШИНАМ
Лирика, басни, легенды и драматические поэмы
(*На украинском языке*)

Видавництво «Дніпро», Київ, Володимирська, 42.

Редактор *М. Д. Томенко*. Художник *А. Ю. Львов*. Художній редактор *С. П. Савицький*. Технічний редактор *В. К. Лопата*.
Коректор *Н. Н. Плачинда*.

Виготовлено на Київській
книжковій фабриці № 1
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
вул. Довженка, 5.

БФ 06027. Здано на виробництво 28/X 1968.

Підписано до друку 21/II 1969.

Папір № 1. Формат 70×90¹/₃₂.

Фізичн. друк. арк. 11,375. Умовн. друк. арк. 13,309 + 1 вкл.

Обліково-видавн. арк. 13,049. Зам. 01276. Тираж 5000.

Ціна 1 крб. 26 коп.

1КРБ.26КОН.